

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092
Gideonbe5@gmail.com

בס"ד, אייר תשס"ח, מאי 2008

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
גיליון מספר 21

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

מחנה ההשמדה סוביבור

תחנת הרכבת בעיירה סוביבור

תוכן העניינים

עמודים

5-3	• פתח דבר.....
8-5	• ד"ר יצחק ארד: מחנה ההשמדה סוביבור.....
22-9	• דוד משה בהיר [שקלרק]: המרידה.....
33-23	• עדה ליכטמן: ממיילץ לסוביבור.....
38-34	• ליאון פלדהנדלר: סוביבור.....
42-38	• מטף זלדה: סוביבור.....
57-42	• דב פריבר [פרייברג]: עדותו במשפט אייכמן.....
59-58	• מפת סוביבור.....
76-60	• אלכסנדר פיצ'ורסקי: המרד בסוביבור.....
77-78	• אחרית דבר.....
77	• ביבליוגרפיה.....
78-77	• מראי מקומות.....

לוח זיכרון ומגדל שמירה באתר מחנה ההשמדה סוביבור [ארכיון לוחמי הגטאות]

פתח דבר

לחברי פורום שאירת ליכרון השואה, הפוסט וההכרה!

מחנה השמדה סוביבור נמצא בפולין סמוך לכפר סוביבור, במזרח חבל לובלין בפולין. פעולת ההשמדה במחנה החלה בחודש מאי 1942, **במהלך פעולת המחנה הושמדו בו 250,000 יהודים**. ב-14 באוקטובר 1943 פרץ במחנה מרד, ובמהלכו נהרגו 11 אנשי ס"ס. לאחר המרד חוסל המחנה.

מחנה ההשמדה סוביבור הוקם במסגרת "מבצע ריינהרד" [בגרמנית: Aktion Reinhard], שהיה שם צופן למבצע הכחדת היהודים בשטחי גנרלגוברנמן. השם ניתן למבצע, מספר חודשים לאחר שהחל. שם המבצע ניתן לזכרו של ריינהארד היידריך, ראש המשטרה הנאצית החשאית ומארגן ועידת ואנזה שבה גובש "הפתרון הסופי", שחוסל כאשר נורה למוות ב-27.5.42 בידי אנשי מחתרת צ'כים. במסגרת המבצע הצליחו הגרמנים לרצוח 1,700,000 בני אדם, רובם המוחלט יהודים.

מפקד המבצע היה אודיליו גלובוצניק - מפקד הס"ס והמשטרה במחוז לובלין. הגרעין המרכזי בסגל המבצע היו מומחי האותנסייה שהועברו לחזית לאחר הפסקת המבצע בגרמניה. בנוסף, גויסו מתנדבים אוקראינים.

במסגרת "מבצע ריינהרד" הוקמו שלושה מחנות השמדה: בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה.

הסבר קצר על המושג הגנרלגוברנמן. השם המלא בגרמנית:

"Generalgouvernement für die besetzten Polnischen Gebiete" ופירושו, "ממשל כללי לאזור הכבוש בפולין". זהו השם שנתנו הנאצים לשטחי פולין שלא סופחו לגרמניה, לאחר כיבושה של פולין במהלך מלחמת העולם השנייה. השטח כלל חמישה מחוזות: ורשה, לובלין, רדום, קרקוב וגליציה המזרחית.

מספר היהודים בגנרלגוברנמן הגיע ל-1,800,000, הם היו קורבן לצווים מפלים, רכושם הוחרם, והם גויסו לעבודת כפייה. מאז ראשית שנת 1940 נכלאו היהודים בגטאות בתנאי מחסור חמורים וניתוק. באביב 1942 החלו הגירושים של יהודי הגטאות בגנרלגוברנמן למחנות השמדה באזור לובלין. עד שנת 1944 חוסלו כול הגטאות הללו לחלוטין.

ב"מבצע ריינהרד" רבים מאנשי הצוות הגרמנים וכריסטיאן וירט בראשם אשר הקימו את מחנות ההשמדה והפעילו אותם, היו כבר בעלי ניסיון ברצח עם, כתוצאה מהשתתפותם **בתוכנית T4 – אותנסייה**, בה הושמדו גרמנים שהיו לקויים בגופם או בשכלם. [השם ניתן לפי מקום מושבו של מטה הארגון ברחוב Tiergartenstrasse מספר 4 בברלין] לאחר הפסקת התוכנית בעקבות מחאה עממית בגרמניה, באוגוסט 1941, הופנה כוח האדם של התוכנית אל השמדת היהודים.

אותנסייה - Euthanasia, [בגרמנית – Euthanasie], מונח שתרגומו לעברית הוא "המתת-חן". במשפטי נירנברג אמדו את מספר קורבנות האותנסייה ב-275,000 איש.

"מבצע ריינהרד" מהווה את הפיכת השמדת יהדות אירופה לתעשיית מוות שלמה. לפני המבצע בוצע הרג המוני, בעיקר באמצעות בורות ירי ובאמצעות משאיות גז במחנה חלמנו,

אולם קצב הרצח היה איטי ולא יעיל מבחינת הצמרת הנאצית, שחיפשה פתרונות מהירים יותר. הרצח בתאי גז, שהחל בבליז'ץ והמשיך לאחר מכן בשאר המחנות, היה מהיר וזול: ההשמדה לא ארכה יותר מ-20 דקות, ואז נכנסה הקבוצה הבאה לתאי הגזים. המחנות היו חשאיים ורחוקים מכל מרכזי אוכלוסייה.

המבצע הסתיים לאחר השמדת רובם הגדול של יהודי פולין ובעקבות מרידות שהיו במחנות טרבלינקה וסוביבור, שלאחריהן נסגרו המחנות. לאחר סגירתם, המשיכו הנאצים בהשמדת השרידים שנותרו בריות או במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו.

במחצית השנייה של יולי ועד אמצע אוגוסט 1943 התגבשה במחנה סוביבור קבוצת מחתרת בראשותו של **ליאון פלדהנדר**, שהיה בעבר יושב-ראש היודנראט בז'ולקייבקה. את ארגון המרד קיבל על עצמו יהודי הולנדי, קצין צי לשעבר בשם **יוסף ג'ייקובס**. על-פי התוכנית, התכוונו המורדים לחדור למחסן הנשק, בסיועם של שומרים אוקראינים אחדים שהסכימו לשתף פעולה. אך בעקבות הלשנה של אחד האוקראינים, נודעה תוכנית הבריחה. ג'ייקובס נעצר ונחקר על שותפיו לקשר. למרות המכות והעינויים הממושכים לא נשבר ג'ייקובס ודבק בטענתו, כי הוא לבדו תיכנן לברוח. ואף-על-פי-כן נרצחו כתגמול לניסיון הבריחה הוא ועוד 72 יהודים הולנדיים.

ניסיון בריחה נוסף נעשה באמצע ספטמבר. האסירים, שהוחזקו באזור ההשמדה, כרו מנהרה שראשיתה בצריף מגוריהם ואשר הייתה אמורה להגיע עד מעבר לגדרות ולשדה המוקשים. כריית המנהרה הייתה כבר על סף סיום, כאשר גילו אותה הגרמנים. כל אסירי אזור ההשמדה, שמנו אז כ-100-150 איש, נורו.

היו עוד ניסיונות מרד של יחידים וקבוצות. רובם נכשלו. בעדותו של משה בהיר תוכלו לקרוא עליהם.

למרות הכישלונות המשיכה קבוצת המחתרת במחנה הראשון בהכנות למרד ובחרה כמנהיג קצין יהודי שהיה סגן בצבא הסובייטי, בשם **אלכסנדר פצ'רסקי**. הוא הגיע למחנה עם קבוצה של 100 שבויי מלחמה יהודים ששירתו בצבא-האדום. **זהו היה המרד הגדול בסוביבור – שהצליח. לאחר מרד זה נסגר המחנה.**

עוז רוח, אומץ לב ודביקות בלתי מתפשרת כדי לצאת אל החופש אפיינו את כל המורדים בסוביבור.

מחנה סוביבור היה מחנה מוות טוטאלי. המשלוחים שהגיעו לסוביבור נשלחו מיד לתאי הגזים. מערכת הרמייה וההטעה המשוכללת של הגרמנים גרמה לכך שיהודים רבים לא ידעו כי הם מובלים למוות-לרצח עד שהגיעו לתאי הגזים.

לא היו במחנה קבוצות עבודה. מעת לעת הם לקחו מכל משלוח עשרות יהודים כדי שיסייעו להם בעבודות המחנה הנחוצות למעשי הזוועה והרצח. לאחר מספר חודשים הם הוצאו למוות והוחלפו עם אחרים שהגיעו במשלוחים החדשים.

מספר עדים הפליגו בעדויותיהם במספר הנרצחים. האחד טען שנרצחו מיליון יהודים בסוביבור ועדה אחרת נקטה במספר 2 מיליון. העדים היו עדים להירצחם של אלפים ולא הייתה להם תמונה כוללת מיום תחילת ההשמדה בסוביבור עד סגירתו של המחנה. בסוביבור נרצחו כ-250,000 נרצחים. המספר מקובל על החוקרים ומוסד "יד ושם".

הבאתי קטעי עדויות שכביכול חוזרות על עצמן. התיאור מפי עדים שונים הרואים לעיתים את הדברים מזווית ראייה אישית. הצלבת העדויות, מאפשרת לנו לקבל תמונה מהימנה על מה שהתרחש בסוביבור.

העדויות המובאות בביטאון ממחישות לנו היטב את אשר התרחש במחנה ההשמדה סוביבור וגירוש היהודים ממקומותיהם.

אותם מעטים שידעו את כוונותיהם של הגרמנים ניסו לברוח ולהתמרד. אחדים שרדו בברירתם והודות לאומץ ליבם יש בידינו את העדויות שאני מביא בביטאון.

לא שיניתי את הניסוחים והתחביר מהעדויות וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

גדעון רפאל בן מיכאל
עורך הביטאון

ד"ר ארד יצחק **מחנה ההשמדה סוביבור**

מחנה השמדה סוביבור (Sobibor) הוקם ליד סוביבור, כפר קטן ותחנת רכבת בחלקו המזרחי של המחוז לובלין בפולין, בקרבת מסילת הברזל חלם-ולודורה (Chelm-Woldwa), שמונה ק"מ מדרום לוולודוזה. האזור מיוער, ביצתי ודל אוכלוסין.

במרס 1942 הוחל בבניית סוביבור, במסגרת מבצע "רינהרד". בהקמת המחנה הועסקו תושבים מקומיים וקבוצה של 80 אסירים יהודים שהובאו מגטאות שבאזור. עבודות הבינוי נעשו בפקודתו של ס"ס אוברשטורמפירר ריכרד תומלה, ממשד הבינוי של הס"ס בלובלין.

באפריל 1942 מונה ס"ס אוברשטורמפירר פרנץ שטנגל למפקד המחנה, ועבודות הקמת המחנה הושלמו בפיקודו. מחנה סוביבור נבנה על פי הניסיון שהצטבר והלקחים שהופקו בהקמתו של מחנה ההשמדה בבלז'ץ ובהפעלתו.

עם סגל מחנה סוביבור נמנו כ-20–30 גרמנים אנשי ס"ס, שרובם המכריע, וביניהם גם מפקד המחנה שטנגל, שירתו לפני כן במבצע "אותנסיה". במחנה שירתו גם 90–120 אוקראינים, רובם שבויי מלחמה סובייטיים, ואנשי טרווניקי, וביניהם גם פולקסדויטשה מברית המועצות. הגרמנים מילאו במחנה בעיקר תפקידי פיקוד ומינהלה, והיחידה האוקראינית הועסקה בשמירה, באבטחה ובמניעת בריחה והתנגדות מצד היהודים שהובאו למקום. במחנה רוכזו גם אסירים יהודים לעבודות עזר שונות.

המחנה, שצורתו מרובע של 600X400 מטר, היה מחולק לשלושה אזורים: אזור המינהלה, אזור הקבלה ואזור ההשמדה.

באזור המינהלה נכלל השטח שנקרא "מחנה קדמי" (Vorlager) ומחנה 1. ב"מחנה הקדמי" נמצא רציף הרכבת ומקום חנייה ל-20 קרונות וכן מבני המגורים של הגרמנים והאוקראינים. במחנה 1, שהיה מגודר ומופרד, התגוררו האסירים היהודים ושם היו גם בתי המלאכה שחלק מהאסירים היהודים עבדו בהם.

ל"אזור הקבלה", שנקרא גם מחנה 2, הוכנסו משלוחים של יהודים שהובאו להשמדה, ונעשו בו כל הפעולות שקדמו להובלתם לתאי הגזים – הסרת הבגדים, גזיזת שערות הנשים ונטילת החפצים ודברי הערך.

אזור ההשמדה או מחנה 3 היה בחלקו הצפוני-המערבי והמרוחק של שטח המחנה הכללי, ובו היו תאי הגזים, בורות הקבורה וצריף מגורים לאסירים יהודים שהוחזקו באזור ההוא. את אזור הקבלה ואזור ההשמדה חיבר שביל שרוחבו שלושה-ארבעה מטרים ואורכו כ-150 מטר. השביל היה מגודר בשני צידיו בתיל דוקרני, שבו היו שזורים ענפים למניעת ראייה, ודרכו הובלו הקורבנות ערומים מהצריף שבו צוו להתפשט עד לתאי הגזים. המחנה כולו הוקף בשלושה גדרות תיל שזורים בענפים כדי למנוע תצפית מבחוץ על הנעשה בפנים. גם האזורים השונים בתוך המחנה היו מגודרים.

שלושת תאי הגזים בסוביבור נמצאו במבנה לבנים. כל אחד מהם גודלו 4X4 מטרים, וקיבולו 160-180 בני אדם. הכניסה לתאי הגזים הייתה מתוך מרפסת שבחזית הבניין. בכל אחד מהתאים הייתה עוד דלת חיצונית להוצאת הגוויות. הגז, חד-תחמוצת הפחמן שסיפק מנוע בן 200 כוח סוס שהוצב בסככה בסמוך לתאי הגזים, הוזרם בצינורות לתוך התאים. אורך בורות הקבורה שבקרבת תאי הגזים היה 50-60 מטר, רוחבם 10-15 מטרים ועומקם 5-7 מטרים.

מסילת ברזל צרה עם קרוניות חיברה את רציף הרכבת עם בורות הקבורה, והובלו בה בני אדם שלא יכלו ללכת בכוחות עצמם לתאי הגזים וגוויות המתים בדרך. באמצע אפריל 1942, כשהייתה הקמת המחנה בשלב הסיום, נערך בו ניסוי לשם בדיקת תקינותם של תאי הגזים. כ-250 יהודים, רובם נשים, הובאו ממחנה עבודה שבקריחוב (Krychow), בקרבת סוביבור ונרצחו בתאי הגזים. בתהליך הרצח הניסיוני נכחו כל מפקדי המחנה.

מתוך המשלוחים הראשונים שהובאו להשמדה הוצאו כמה מאות יהודים בעלי כושר עבודה, חולקו לקבוצות עבודה שונות, ולכל אחת מהן ניתן תפקיד מוגדר לאורך המסלול שבו עברו הקורבנות, מרציף הרכבת ועד לתאי הגזים ובורות הקבורה. במרוצת הזמן הגיע מספר האסירים בקבוצות העבודה עד ל-1,000 ובכללם כ-150 נשים. קבוצה אחת בת כמה עשרות אסירים הועסקה ברציף הרכבת. תפקידה היה להוריד מהקרונות את הקורבנות שלא היה בכוחם לרדת, להוציא מהרכבת את הנספים בדרך ולנקות את הקרונות מהלכלוך ומהחפצים שנותרו בהם. הרכבת הייתה צריכה לצאת מהמחנה בלי כל עקבות של המטען האנושי שהובל בה.

באזור הקבלה הופעלו קבוצות עבודה אחדות בטיפול בבגדים ובמטען שהותירו אחריהם הקורבנות שנלקחו לתאי הגזים, וכן במיון החפצים ובהכנתם למשלוח מחוץ למחנה. הם צוו לחפש כסף ודברי ערך שנשארו בין החפצים, ולהסיר את הטלאי הצהוב וסימני זיהוי יהודיים אחרים מחלקי הלבוש. אחת הקבוצות באזור ההוא, שכונתה "ספרים", עסקה בגזיזת שערות הנשים, והן נארזו ונשלחו אל מחוץ למחנה. עשרות אחדות של יהודים הועסקו בבתי

המלאכה של סנדלרות, חייטות, נגרות ועוד, שנועדו למתן שירותים לסגל הגרמני והאוקראיני של המחנה.

באזור ההשמדה הוחזקו 200-300 אסירים יהודים, ותפקידם היה להוציא את גוויות הנרצחים מתאי הגזים למקום הטמנתם וכן לנקות את תאי הגזים. קבוצה מיוחדת של אסירים, שכוננו "דנטיס טים" הועסקה בהוצאת שיני הזהב של הנרצחים לפני הטלתם לבורות. בסוף 1942, כאשר החלו לשרוף את הגוויות לשם טשטוש עקבות הרצח, הופעלה פלוגה מיוחדת של אסירים למטרה זו.

בקרב האסירים היהודים נערכו כמעט יום-יום סלקציות של חולים וחלשים, והמוצאים נשלחו לתאי הגזים. במקומם נבחרו אסירים חדשים מתוך המשלוחים שהגיעו. נוסף על כך, כל עבירה של אסיר – כגון לקיחת מזון, כסף, או דברי ערך מתוך המטענים שהשאירו אחריהם הקורבנות, עונשם היה מוות. רק מעטים מבין האסירים החזיקו מעמד יותר מחודשים אחדים. תהליך קבלת המשלוחים של היהודים שהגיעו לס' היה כולו מבוסס על הונאת הקורבנות והעלמת הגורל הצפוי להם.

לאחר בואה של הרכבת עם המגורשים נפתחו הקרונות והקורבנות נצטוו לרדת. נאמר להם שהם הגיעו למחנה מעבר ומיון, שממנו יישלחו למחנות עבודה, ולפני השילוח למחנות הללו עליהם להתקלח ובגדיהם יחוטאו. לאחר הודעה זו הופרדו הגברים מהנשים והילדים, די ללכת, כביכול, בנפרד למקלחות. הם צוו להתפשט, למסור את כל הכסף ודברי הערך שבידיהם, באיום שכל המנסה להסתיר משהו – יירה. אחר כך הובלו הקורבנות לתאי הגזים, שהיו מוסווים כמקלחות. 450-550 בני אדם הוכנסו יחד לחדרי הגזים. כל הפעולות הללו נעשו אגב ריצה, צעקות, מכות ויריות באוויר, והקורבנות היו בהלם, מבלי להבין את הקורה עמם. כאשר מלאו תאי הגזים עד לדחיסות, נסגרו ונאטמו, הוזרם פנימה הגז, ובתוך 20-30 דקות מתו כולם.

גוויות הנרצחים הוצאו, ואחרי שנעקרו מהם שיניה זהב נלקחו לבורות ונקברו. כל התהליך, מבוא הרכבת למחנה ועד לקבורת הנרצחים, ארך כשעתיים-שלוש. אגב כך נוקו הקרונות והרכבת יצאה מהמחנה, ו-20 קרונות אחרים, עם מטען אנוש להשמדה, הוכנסו למחנה.

השלב הראשון של פעולות ההשמדה ארך שלושה חודשים. מתחילת מאי ועד סוף יולי 1942. בשלב ההוא הובאו לסוביבור יהודים ממחוז לובלין שבפולין וכן מצ'כוסלובקיה, מגרמניה ומאוסטריה. היהודים מהארצות שמחוץ לפולין הובאו תחילה לגטאות במחוז לובלין ומשם נשלחו לסוביבור. המשלוחים בשלב הראשון כללו כ-10,000 יהודים מגרמניה ומאוסטריה, 6,000 יהודים מטרוינשטט ואלפי יהודים מסלובקיה. בסך הכל נרצחו בחודשים ההם בסוביבור 90,000-100,000 יהודים.

בסוף יולי פסקו המשלוחים הגדולים לסוביבור לחודשיים לתיקון מסילת הברזל מלובלין לחלם (Chelm). בשלושת החודשים הראשונים של ההשמדה בסוביבור התברר ששלושת תאי הגזים, שקיבולתם פחות מ-600 נפש, הם צוואר הבקבוק המכתיב את קצב ההרג. לפיכך נוצלה ההפסקה במשלוחים בחודשי אוגוסט-ספטמבר לבניית עוד שלושה תאי גזים. התאים החדשים נבנו בסמוך לתאים הקיימים והפכו למבנה אחד שפרוזדור מפריד ביניהם. קיבולת תאי הגזים הייתה אז קרובה ל-1,200 נפש, דבר שאיפשר הכפלת קצב ההשמדה. בסוף אוגוסט 1942 הועבר מפקדו של סוביבור שטנגל, לפקד על מחנה ההשמדה טרבלינקה, ובמקומו מונה ס"ס אוברשטרמפיר פרנץ רייכסלייטנר.

בתחילת אוקטובר 1942, לאחר שהסתיימו התיקונים במסילת הברזל לחלם, חודשו המשלוחים לסוביבור. באוקטובר – תחילת נובמבר הובאו להשמדה בסוביבור יהודים מעוד

עיירות במחוז לובלין. לאחר סגירת מחנה בלז'ץ הגיעו לסוביבור בחורף 1942/43 ובאביב ובקיץ 1943 משלוחים גם מגליציה המזרחית. בחורף הובאו למחנה משלוחים עם בני אדם שקפאו בדרך למוות.

חלק מהמשלוחים כלל אנשים ערומים, כדי להקשות על בריחתם בדרך. לסוביבור הובאו להשמדה גם משלוח של כ-5,000 אסירים יהודים ממחנה מידנק. בין אוקטובר 1942 ליוני 1943 הובאו לסוביבור 70,000 – 80,000 יהודים ממחוזות לובלין וגליציה המזרחית. מספר היהודים מהגנרלגוברנמן שנרצחו בסוביבור היה 145,000 – 150,000.

במחצית השנייה של פברואר 1943 ביקר הינריך הימלר בסוביבור. ביום בואו הובא משלוח מיוחד ובו כמה מאות צעירות יהודיות מאחד ממחנות העבודה שבאזור לובלין. הימלר צפה בכל התהליך של רציחתן.

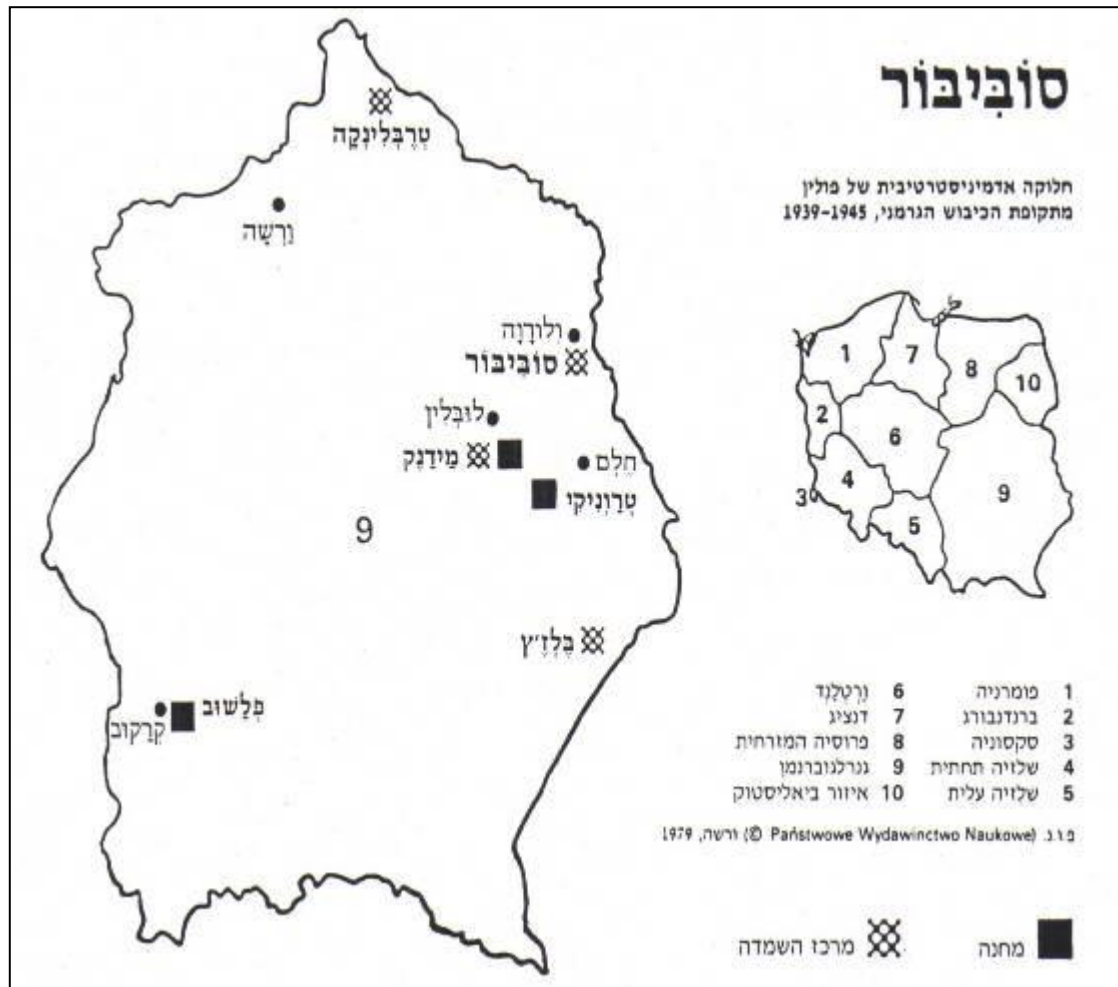
עד סוף אוקטובר 1942 נרצחו בסוביבור כ-25,000 יהודים מסלובקיה. במרס 1943 הובאו לסוביבור מצרפת ארבעה משלוחים, ובהם כ-4,000 נפש, ונרצחו שם. בחודשי מרס-יולי 1943 הגיעו 19 משלוחים, ובהם קרוב ל-35,000 יהודים מהולנד. הם הגיעו ברכבות נוסעים, ברדתם בסוביבור התקבלו באדיבות עשויה ונאמר להם לשלוח מכתבים לקרוביהם בהולנד ולהודיע על בואם למחנה עבודה. לאחר כתיבת המכתבים ניתן להם אותו טיפול שניתן לשאר המשלוחים, ובתוך שעות אחדות נלקחו לתאי הגזים.

המשלוחים האחרונים שהובאו להשמדה בסוביבור היו מגטאות וילנה, מינסק ולידה (Lida) שב"נציבות הרייך אוסטלנד". המשלוחים הללו, ובהם קרוב ל-14,000 יהודים, הגיעו במחצית השנייה של ספטמבר 1943, בעת שחוסלו הגטאות ההן. **בסך הכל נרצחו בסוביבור בכל תקופת פעולתו כ-250,000 יהודים.**

בסוף קיץ 1942 החלו לפתוח בסוביבור את בורות קברי ההמונים ולשרוף את הגוויות שבהם. הגוויות נערמו בערימות ענקיות והוצתו, הנרצחים מהמשלוחים שהגיעו אחרי אותו מועד נשרפו מייד, מבלי שנקברו תחילה. [1]

תלמידי ישיבת בני עקיבא כפר הרא"ה על חורבות סוביבור

מיקומו של מחנה ההשמדה סוביבור במפת פולין [2]

דוד משה בהיר (שקלרק) המרידה

עדות

בפברואר 1941 נערך הגירוש הראשון של יהודי פלוצק, עיר מגורי משפחתנו. ואני, ילד בן 13 וחצי, התבגרתי בין-יום. כה רחוקים נראו לי ימי ילדותי המאושרים בחיק המשפחה, החדר שלי, ארון הספרים, המיטה החמה ושמיתת הפוך, שכה אהבתי להתכרבל בה. הכל נדמה היה לי כחום נעים שחלמתי אי-פעם, לפני שנים רבות.

כחתף ירדו עלינו ימי האימים של הגירוש. עדיין שררה בביתנו שמחת איחוד המשפחה, עם שובו של אבא מן השבי הגרמני. אבי, אריה-לייבל שקלרק, גויס לצבא הפולני כשבועיים לפני פרוץ המלחמה, ובטרם הספיק לירות כדור – נשבה עם כל יחידתו על ידי צבא היטלר האדיר, הכבש והדורס כל שנקלע לו בדרכו. כשנה שהה בכפר גרמני והועסק בעבודות חקלאיות,

תמורת חזון ויחס די הוגן. לאחר מכן רוכזו כל השבויים במחנות, היהודים שביניהם בודדו במחנה נפרד וכעבור זמן קצר הועלו לרכבות משא והובלו לעבר פולין. במחנה וברכבת סבלו מיחסם הגס של המשמרות הגרמניים, עד שהגיעו רעבים ותשושים לפרברי לובלין, שם ניסה הקצין הממונה על המשלוח לסחוט מהיודנראט המקומי כופר-נפש עבור כל אחד מהשבויים, וכאשר נכשל במזימתו, ביצעו חייליו הרג רב בקרב המון האומללים הנתונים לשלטונו האכזר.

מהמשלוח הראשון של השבועיים נשארו רק מעטים בחיים. נתמזל מזלו של אבא להיכלל במשלוח השני, שגם עליו עברו ימי-אימים דומים, אך בסופן הצליח להגיע הביתה, אל משפחתו. לא היה קץ לשמחתנו, עד לאותו בוקר בפברואר 1941.

בשעות הבוקר המוקדמות של היום הזה נזדעזע הבית מנקישות עזות בדלת ומצריחותיהם הפראיות של הגרמנים: **"יהודים מטונפים, החוצה!"**, ותוך דקות ספורות מצאנו את עצמנו מצטופפים בתוך המון יהודי העיר ברחוב שירוקה. בעזרתם של ה"פולקסדויטשה" ותוך מכות אכזריות ורציחתם של רבים, העמיסו את הנקהלים על משאיות בצפיפות דחוסה והשיירה הארוכה יצאה את העיר. לא הורשינו לקחת איתנו דבר, אף לא משהו נוסף ללבוש ששמנו על עצמנו בחופזה בהולה.

דרך הייסורים לצ'נסטחוב

בו ביום, לאחר שעות של נסיעה מפרכת, נעצרו המשאיות בקרבת מחנה דזיאלדובו, במבואות העיר מלאווה. **שתי שורות של גרמנים, המצויידים באלות ובמגלים, ניצבו לאורך כמה עשרות מטרים מהמכוניות ועד לשער המחנה.** ניתנה לנו פקודה לקפוץ מהמשאיות ולרוץ בין השורות לעבר השער. בטרם הספיקו ראשוני הקופצים להציב רגל במעבר הייסורים, התנופפו המקלות והמגלים ומטר מהלומות ניתך על ראשי הרצים; בדוחק ובבהלה מיהר כל אחד להגיע אל שער המחנה. אנשים נפלו ונדרסו תחת רגלי אחריהם בריצתם המבוהלת. רק בודדים הצליחו לחצות את השער מבלי להיפגע ממכותיהם והצלפותיהם של הגרמנים.

בסיכומו של מרוץ בלהות זה, נשארו מוטלות גופותיהם של עשרות הרוגים, שנקברו ליד בית השימוש האחד, שהיה מיועד לגברים ולנשים שוכני המחנה. מאות הנחבלים והפצועים שכבו ללא טיפול רפואי כלשהו באורות מלאות רפש וגללים, שלתוכן נדחסנו וצופנו מבלי יכולת לחלץ את אברינו הדוויים. במחנה זה עברו עלינו ימי עינויים ודוחק, צמא ורעב. בתנאים אלה כרעה אחת הנשים ללדת והביאה לאוויר העולם תינוק יהודי, מיועד לסבל ולהשמדה.

כעבור ימים מספר נצטוונו להיערך במסדר. לאחר בדיקות וחיפושים מדוקדקים ומבישים אחר כסף, זהב ותכשיטים, כשכולנו עומדים ערומים בקור העז, קיבל כל אחד מאיתנו 40 זהוב – סכום שהספיק בקושי לקניית כיכר לחם – ושוב הועמסנו על גבי משאיות, שבהן הובלנו לעיר צ'נסטחוב.

לראשונה מאז פרוץ המלחמה זכינו לקבלת פנים אנושית וחמה מיהודי עיר זו, שהעמידו לרשותנו את בתי המדרש ובתי הספר לאיכסונו, הקימו בתי תמחוי וחילקו לנו אוכל, חינם אין כסף. עזרת אחים זו הקלה על מצבנו ועודדה את רוחנו הנכאה.

מקומרוב סוביבור

יכולתם של יהודי העיר לכלכלנו הייתה, כנראה, מוגבלת ורצונם הטוב בלבד לא היה בכוח להשביע רעבים. מנות האוכל פחתו מיום ליום, המרק נעשה דליל יותר והרעב החל נותן בנו אותותיו. לא הורשינו לקבל עבודה כלשהי ובאפס מעשה החל הניוון מכרסם בקרבנו. הצלחתי, אומנם, להתקבל כשוליה אצל הספר לבקוביץ'. אבא היה מביא לי בשעות הצהריים קצת מרק דליל וזו הייתה מנת האוכל היומית שלי עד לצהרי יום המחרת, וכך החמיר מצבנו מיום ליום, עד שהחלטנו לחפש מוצא כלשהו להטבת מחייתנו.

הגיעונו שמועות, כי בעיר זאמושץ' מתנהלים החיים באורח מניח את הדעת. יצאנו לדרך, אך משהגענו לעיר זו, נתקלנו בסירוב מוחלט של היודנראט לקבל יהודים נוספים לקהילתם. בלית-ברירה המשכנו בנדודינו עד שהגענו לקומרוב. נדמה היה לנו, שעיירה זו נמצאת מחוץ לתחום הכיבוש הגרמני. החיים התנהלו שם כמו "בימים הטובים" שלפני המלחמה. החנויות היו פתוחות והיהודים המשיכו בעיסוקיהם הקודמים. גם כאן נתקבלנו בחמימות ובלב יהודי פתוח. לא עוד ידענו רעב, מזון סופק לנו מהמטבח שהוקם להזנת הפליטים, אלא שמצוקת הדיור הכבידה מאוד על חיינו. יחד עם עוד כשלושים משפחות מצאנו מקלט בבית הכנסת, ובחלקנו נפל מקום כבוד – הבימה.

אבא נתקבל לעבודה בשדה התעופה, שבנו הגרמנים במרחק של 12 ק"מ מהעיירה. הוא היה עושה את דרכו לעבודה וממנה ברגל. לפעמים עלה בידו להביא איתו משם צרור עצים ששימשו לבישול. גם אני קיבלתי עבודה במשקו של איכר, בכפר המרוחק כ-8 ק"מ מקומרוב. תחילה הועסקתי במרעה ולאחר מכן בכל עבודות הבית והשדה. הייתי גם אני עושה דרכי הלך וחזור ברגל, אולם מרוצה הייתי מגורלי, כיוון שיכולתי מזמן לזמן להביא למשפחתי על כתפי הדלות כמה עשרות קילוגרמים תפוחי אדמה, וזה היה אז אוצר שלא יסולא בפז.

בפרוס שנת 1942 בא המפנה לרעה. הגרמנים אסרו על היהודים לעבוד מחוץ לעיר ונאלצתי לחזור "הביתה". אבא המשיך בעבודות הכפיה, אך נבצר ממנו להביא איתו אף כפיס-עץ אחד. מצבם של יהודי העיירה הורע וידם לא השיגה עוד לכלכל אותנו. הרעב הסתופף במעוננו ויחד עמו הייאוש והלכלוך בין דיירי בית המדרש. לא היה מנוס מן הכינים, שמצאו את דרכן מהמשפחות השרועות על הרצפה לעבר הבימה, מקום מגורינו. פרצה מגפת טיפוס, שדבקה גם בי. בית החולים המקומי היה מלא עד אפס מקום ורק לאחר כמה ימי מחלה הצליחו לאשפז אותי הודות לקשרים והשתדלויות. גם בבית החולים לא שפר חלקי. החולים הגויים זכו לטיפול נאות, בעוד שליהודים איש לא שם לב. התגברתי על החולי בכוח רצוני כי עז וחזרתי למשפחתי. הוריי לא היו מסוגלים לספק לי את המזון הדרוש להחלמתי המלאה. ראיתים בעוניים ובסבלם – אולם כל זה היה כאין וכאפס לעומת סבלותינו בימים הקרובים, שאף לא שיערנו את מלוא משמעותם האיומה.

ביום ה', 16 באפריל, נצטוונו השכם בבוקר על ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים להתקהל בכיכר השוק. אלפי יהודים, אנשים, נשים וטף, זקנים וילדים, נהרו מכל העברים, כשהגרמנים מאיצים בהם במכות אכזריות, צעקות וקללות. אחרי שעות רבות של עמידה מפוחדת במקום ניתנה פקודה, שכל הגברים העובדים יתרכזו לחוד, היות והם מביאים תועלת למאמץ המלחמתי הגרמני. בין אלה היה גם אבי. מאז פרידתו מאיתנו לא ראינוה עוד. אחי יהודה, הצעיר ממני, בעל מראה "ארי" מובהק, יצא יום לפני הגירוש לעבודה בכפר רוז'וב, בסביבות זאמושץ'. גם אותו לא ראיתי עוד. יכולתי גם אני להתחמק ולברוח, אך העדפתי להישאר עם אמא ועם אחינו הקטן, כדי להיות להם לעזר.

לפנות ערב הובילו אותנו במשאיות לתחנת הרכבת של זאמושץ'. למחרת היום נדחסנו לתוך קרונות משא ובשעות הערב זזה הרכבת ממקומה, עם כן ההמון הנשמר על ידי האוקראינים. שלושה ימים ושלושה לילות נשתרכה הרכבת, מבלי שהוגש לנו אוכל כלשהו ומים לשתייה. ברבו של היום השלישי, נעצרה הרכבת בתחנה קטנה, שעליה התנוסס שלט: סוביבור. אותה שעה לא ידענו פירושו של שם זה. מכל המשלוח שמנה כ-2,500 נפש, נשארתי אני לבדי בחיים.

מחנה סוביבור

בסביבה מיוערת ונידחת, ללא ישוב בתחומה, כ-40 ק"מ מזרחית לעיר חלם בכיוון לנהר בוג, נמצאת תחנה קטנה זו. ב-20 באפריל 1942 הובאנו מול צריף התחנה. בצמוד לשם סוביבור הודיע השלט באותיות מאירות עיניים: "ס"ס זונדרקומאנדו.

מאחורי הצריף נתמשכו גדרות תיל, שנבלעו בסך העצים. מאחורי הגדר – ערמות עצומות של חבילות וחפצים אישיים שונים, להבות אש ותימרות עשן שנישאו מתוך המחנה ואורן המבליח ניסה האיר את דמדומי הערב, ומעל לכל – ריחות של בשר חרוך שמילאו את האוויר. דומה שברגעים אלה חשו הכל, כי זוהי תחנתם האחרונה עלי אדמות.

שער המחנה נפתח בפנינו לרווחה. צפירתו הממושכת של הקטר בישרה את בואנו. כעבור דקות ספורות מצאנו עצמנו בתוך תחום המחנה. קידמו את פנינו קצינים גרמניים מצוחצחי מדים. הם התרוצצו לפני הקרונות המוגפים והמטירו פקודות לאוקראינים לבושי השחור. אלה עמדו כלהקת עורבים משחרים לטרף מוכנים לעשות את מלאכתם הבזויה. לפתע נדם הכל וכרעם נפלה הפקודה: "לפתוח!".

הדלתות נפערו. באכזריות חימה הסתערו האוקראינים על האנשים, בצעקות, גידופים וצליפות מגלבים הוציאו אותנו מתוך הקרונות. קולות הבכי והיללות נבלעו בהמולה הכללית. כעבור זמן קצר עמדנו כולנו בשורות סדורות מחכים לבאות. במרחק מה מאיתנו השגחנו בבתי קטנים ונאים, בנויים בסגנון גרמני מובהק, עטורים שמות עליזים מבדחים. משמאלנו נתמשכו פסי רכבת צרים ועליהם שורה ארוכה של קרונות.

בדייקנות ובזריזות רבה החלו בסלקציה. הגברים הבריאים, הנשים והילדים סודרו לחוד – לעבר הביתנים. הזקנים והחלשים נצטוו לצעוד לעבר הקרונות ולהיכנס לתוכם. החלשים, ואיתם גופותיהם של אלה שלא החזיקו מעמד בתלאות הדרך והוציאו נשמתם, נסחבו אל הקרונות ונזרקו לתוכם. לערמות אלו של החיים והמתים נאמר, שמובילים אותם אל ה"לאזארט", משמע: "בית החולים", לשם טיפול נאות. הקרונות יצאו לדרכן הקצרה. "לאזארט" זה נמצא כ-200 מטר ממקום עומדנו. היה זה צריפון עלוב ומאחוריו – בור ענק בתוך חורשה צעירה. בהגיע טור הקרונות אל פי הבור, נפרק מטען על ידי ה"חובשים" – אוקראינים חמושים צמאי דם. בפקודת האוברשארפירר בראדוב הורק המטען לתוך הבור, תוך כדי מטר יריות לעבר הנופלים מידי ה"חובשים", שנצטוו להשגיח היטב שאיש מהם לא יישאר בחיים.

אותנו הובילו ל"לאגר" מספר 1. כאן היה השליט הכל יכול אוברשארפירר גוסטאב ואגנר. בין שאר תפקידיו – ניהול רשימת הקורבנות והפרדת הגברים שהוצבו בשורות מצד ימין לבין הנשים והילדים שנשלחו שמאלה. מבין הגברים בחר חמישים איש לעבודה, ואילו את יתרם, יחד עם הנשים והילדים, שלח מייד לעבר לאגר מספר 3, כ-800 מטר מאיתנו, ובו נמצא "בית-המרחץ", כלומר – תאי הגזים, המוסתרים בעבי העצים.

צעדתי עם אמי ואחי הקטן לעבר תאי הגזים. כשיצאנו משער הלאגר מספר 1, ניגש אלי לפתע ואגנר. הפריד אותי מאמי ומאחי והחזירני למסדר חמישים הגברים. הספקתי להעיף מבט חטוף לעבר יקירי שהתרחקו ממנו ונעלמו בסבך העצים. מאז לא ראיתם עוד.

סדרי עבודה

חייהם וסדרי עבודתם של המועסקים בשירותים למיניהם תוכננו בדיוקנות גרמנית ובהתאם לתדירות הטרנספורטים שהגיעו לסוביבור.

בימי העומס נמשכה עבודתנו משעה 5 בבוקר ועד 12 בלילה, והכל נעשה תוך ריצה וזריזות בלתי רגילה, תחת חבטותיהם של הממונים עלינו. **בדרכנו לעבודה אולצנו לרוץ בין שתי שורות של גרמנים ואוקראינים מצויידים בפרגולים ובאלות, כשעל שכמנו משא כבד, ולספוג מכות נאמנות מידי נוגשינו. אותה דרך עינויים עשינו גם בשעה 12 בצהריים, במהרנו לקבל את מנת האוכל המבושלת היחידה, מנת רעב שבקושי החזיקה אותנו על רגלינו, אך מה לא יעשה אדם כדי להחזיק מעמד?! המאושרים שבינינו, שעסקו בסידורי חפציהם של אנשי הטרנספורטים המובאים להשמדה, הצליחו לפעמים למצוא בחבילות קופסאות שימורים או מצרכי מזון אחרים ולבלוע אותם באין רואה, וכך הוסיפו להחזיק מעמד בעבודה המפרכת ובמכות שניתכו על ראשם, ואילו הניזונים ממנות הרעב, נחלשו מיום ליום ודרכם אל תאי הגזים הייתה מהירה יותר.**

על "מסדרי החבטות" בריצה בין שורות המצליפים **פיקד השארפיר פאול גרוט.**

עבודתי ביום הראשון לשהותי במחנה הייתה העברת מזוודותיהם, חבילותיהם וצרורותיהם של רבבות היהודים, שקדמו לטרנספורט שלנו ושכבר לא היו בחיים. את כל החפצים הללו העמסנו על קרונות, שהובלו למחנות טראווינקי, פוניאטוב וכדומה. מחנה סוביבור היה לו ייעוד אחד – להשמיד מספר אנשים רב ככל הניתן בזמן הקצר ביותר. כמובן, שעבודתנו המפרכת ומנת הרעב שניתנה לנו הפילו מדי יום עשרות חללים מבין "המאושרים", שלא נשלחו עם בואם אל תאי הגזים או לבור ה"לאזארט". מכסת העובדים הייתה המתמלאת מאנשי הטרנספורטים הבאים.

למזלי הרב נמנית עם הטרנספורט השני במניין, שמבין באיו נבחרו לעבודה עובדים "קבועים". לפני כן נהגו לבחור מתוך כל משלוח מאתיים איש להעמסת החפצים ומייד לאחר גמר עבודתם, לשלוח אותם ל"בית החולים" או לכל בור אחר במחנה ולרצוח אותם במטחי יריות. זכיתי, איפוא, להימנות עם "העובדים הקבועים" במחנה.

חמשת ה"לאגרים" בסוביבור

חמישה מחנות נפרדים היו בסוביבור:

לאגר מספר 1 - שימש כמקום ריכוזם של המובאים למחנה. כאן הופרדו הגברים מן הנשים והילדים. כאן נבחרו הבריאים והחזקים מבין הגברים וצורפו לפלוגות העבודה. בלאגר זה היו ממתנים עד להעברתם למחנה מספר 2.

לאגר מספר 2 – לאחר שהועברו אליו אלפי הגברים, ערך האוברשארפיר הרמן מיכל מיפקד. ספר את האנשים, נשא בפניהם נאום ובו הבטיח, כי לאחר שיושלמו כל הסידורים, יישלחו לאוקראינה לעבודה ושם יחיו עד תום המלחמה. עליהם, כמובן, לצאת לדרכם מסודרים ונקיים, ועל כן נצטוו להתפשט והובלו ללאגר מספר 3. את כל דברי הערך, הזהב, הכסף מסרו לפני כן לידי הגרמנים, שרשמו כל דבר בקפידות מדוייקת.

לאגר מספר 3 – תאי הגזים.

לאגר מספר 4 – מקום המגורים של הגרמנים והאוקראינים.
לאגר מספר 5 – מחנה זה הוקם מאוחר יותר, בשלהי שנת 1942. כאן מוקמה "פלוגת העונשין" ("שטראפקומאנדו") המפורסמת. פלוגה זו עסקה בעקירת עצים, ניקוי השטח והכשרתו להקמת מחסני נשק תת קרקעיים. מפקד מחנה זה היה האוברשרפירר הוברט גומרסקי.

לאגר 3 היה סגור ומסוגר עבור כל עזירי סוביבור. נבצר מאיתנו לראות את המתרחש בלאגר זה בשל סבך עצי האורן שהקיפו אותו. ראינו רק את גג "בית-המרחץ" שהזדקר מבינות לעצים. כן ראינו את פרצופו הרצחני של האוברשרפירר באואר, שהיה עומד על גג הבניין ומציץ בצוהר הקטן פנימה לתוך תאי המוות.

ידענו כולנו על הנעשה במבנה זה. ידענו שבאואר מסתכל דרך הצוהר, כדי לקבוע את כמות גז המוות המוזרם בצינורות, שמתוכנת של מקלחת רגילה להם. הוא אשר ראה את הקורבנות בהיחנקם בגז הנקלה עליהם והוא שהורה להוסיף או להפסיק את זרימת גז החנק. והוא אשר היה רואה את הקורבנות בגסיסתם ובמותם. לפי הוראתו היה אז מופעל מנגנון שפתח את רצפת "בית-המרחץ" והגוויות נפלו לתוך קרונויות, שהובילו אותן לקברי הענק המוכנים מבעוד זמן, ובתקופה מאוחרת יותר לכבשני המשרפות.

בלאגר של תאי הגזים עבדו 200 יהודים. בתום שבועיים לעבודתם שם היו אף הם נשלחים ל"בית-המרחץ" ובמקומם הובאו אחרים באותו מספר, מתוך הטרנספורטים שזה מקרוב הגיעו. תחלופה זו נמשכה עד שלהי שנת 1942. הגרמנים החליטו אז להעסיק במקום פועלים קבועים, וזאת כדי לחסוך לעצמם את עבודת ההדרכה ולהבטיח ביצוע זריז ויעיל של הפעולות הדרושות.

מנות המזון הזעומות לעובדי לאגר 3 סופקו מהמטבח שלנו בלאגר 1. עשרה אנשים מקבוצת העובדים שלנו היו מביאים את הדליים עם המרק הדלוח עד לשער הלאגר מספר 3, השאירו אותם במקום ולקחו איתם את הדליים הריקים בחזרה ללאגר 1. כל זה נעשה פעמיים ביום תוך כדי ריצה מבוהלת מלווה הצלפות מידי השומרים. מכיון שהיו מקרים בהם נפגשו עובדי שני הלאגרים פנים אל פנים וכתוצאה ממפגשים אומללים אלה נלקחו אנשינו ישר לתאי הגזים של לאגר 3 – הפכה עבודה זו סיוט בלהות לאנשינו, שלא ידעו אף פעם אם יזכו עוד לחזור ל"ביתם" משער הגיהנום המקולל.

זוכר אני את המקרה שאירע לקבוצה מחברינו: יום אחד נצטוו כמה מהם לגלגל חביות כלור לעבר מחנה המוות. הם יצאו מבוהלים ומדורבנים במכות מידי שומריהם ומשהגיעו עם החביות לגבול לאגר 3, נפתח השער והיהודים עובדי המשרפות באו לקראתם לקבל מידיהם את הכלור. אנשי המחנה שלנו התכוננו כבר לחזור, אך לפתע הופיע האוברשרפירר **בולנדר** וציווה על מבאי החביות להצטרף למקבליהן מלאגר 3. לא ראינו אותם עוד.

על אף השמירה הקפדנית הצלחנו מזמן לזמן לקיים קשר עם היהודים ממחנה 3. היינו מוצאים לפעמים פתקים מודבקים אל דפנות הדליים הריקים שהוחזרו מן השער. בפתקים תיארו העוסקים בשריפת הגופות את המתרחש בלאגר מספר 3. בפתק אחד סופר על כתם דם, שלא יכלו בשום אמצעי לנקותו ולקרצפו מרצת תא הגזים, עד שבאו מומחים וקבעו, שהכתם נספג בקרשי התא לאחר הרעלתה של קבוצת נשים הרות, כאשר אחת מהן כרעה ללדת תוך כדי הזרמת הגז לתא. הגז המרעיל נתערבב בדמה של היולדת וכך נוצר כתם שאין לנקותו. בפתק אחר סופר, שיום אחד נצטוו העובדים להחליף מספר קרשים ברצפה, משום שנטבעו בהם כמה חתיכות אוזניים, לחיים וקטעי ידיים.

כן נודע לנו, שהיהודים עובדי המשרפות ניסו פעמים מספר להתמודד ואף עשו ניסיונות נואשים לברוח מן המחנה. ניסיונות אלה נכשלו וכל העובדים הוכנסו מייד לתאי הגזים, לאחר שעונו עיניו-שאול. ניסיון בריחה, נועז ומתוכנן, נעשה ונכשל כשלושה חודשים לפני

המרד הגדול בסוביבור. עובדי המשרפות חפרו במשך שבועות רבים מנהרה שהובילה מצריף מגוריהם אל מעבר לגדרות התיל של המחנה. הם עשו מלאכתם בכפות האכילה ובציפורניהם, מחוסר מכשירים לחפירה. את האדמה היו מפזרים במשרפות, תוך עירבובה עם אפרם של הקורבנות. כאשר הושלמה כמעט העבודה ונשאר להם מטר אחד לחפירה – נתגלה הדבר לגרמנים. בזעמם הרצחני עינו את משתתפי התוכנית עינויים שקשה לתארם ושלחו את כל קבוצת הפועלים למשרפות.

צוות המרצחים

בסוביבור פעל כל הזמן חבר מרצחים מאומן, שמילא תפקידיו "הנעלים" כמוטל עליו, ולרוב אף באכזריות יתר.

הראשון שנתקלתי בו בבואנו למחנה היה **האוברשארפירר גוסטאב ואגנר**, שהיה, למעשה, השליט הכל יכול בסוביבור. הוא היה גבר יפה תואר, גבוה, שערותיו בלונדיניות – "ארי" טהור. בחיים האזרחיים היה בוודאי איש נעים הליכות – בסוביבור היה חיית טרף.

תפקידיו במחנה היו רבים ושונים: מיון היהודים שהגיעו בטרנספורטים, בחירת המסוגלים לעבודה, ריכוז חפצי הערך של המובאים; הוא היה אחראי לכל העבודות האדמיניסטרטיביות במחנה, ובמיוחד – למשלוח הרבבות לתאי הגזים.

אכזריותו הבלתי מרוסנת לא ידעה גבול ומחזות האימים שהוא חולל גורמים לי סיוטים עד היום. הוא היה תופס תינוקות מדי אמהותיהם וקורע אותם לגזרים במו ידיו; ראיתי אותו מכה למוות שני גברים בקת רובהו, על שלא הבינו כהלכה את הוראותיו, וזאת מפני שלא שמעו גרמנית.

לילה אחד הגיעה למחנה קבוצת נערים בני 15-16, שעיקר תפקידם היה לגזוז את שערות הנשים לפני הכנסתן לתאי הגזים. ראש הקבוצה היה אחד בשם אברהם. אחרי יום עבודה ארוך ומפרך, נפל בחור זה על דרגשו ונרדם. לפתע נכנס לצריפנו וואגנר ואברהם לא שמע את קריאתו להתייבב לפניו תיכף ומייד. בחימה שפוכה הוריד את אברהם ממשכבו כשהוא עירום והחל מכה בו בכל חלקי גופו. כאשר לנגד עיני כ ולנו, ובינינו גם אחיו הצעיר של אברהם.

מדי פעם היה ואגנר נועץ מבטו בקבוצת צעירים שהתכוננה לצאת לעבודה ומוצא מישהו שמשום מה לא מצא חן בעיניו, ובו ברגע חרץ את גורלו: היה עוקר יהודי זה מבין שורות המיפקד ומלווה אותו בכבודו ובעצמו ל"לאזארט". כעבור זמן מה היה חוזר משם במצב רוח מרום. קורבן זה לא היה חוזר משם.

לא פעם, בשיחות בין המעטים שנשארו לפליטה ממחנה סוביבור, כשאנו נזכרים בוואגנר, כמעט כולנו קובעים בוודאות, כי אילו הוא היה נשאר במחנה עד הסוף – לא היה פורץ המרד או שהיה נכשל מראשיתו.

השארפירר פאול גרוט היה, ללא ספק, אחד הרוצחים האכזריים בצוות מפקדי המחנה. גרוט היה המנצח על "שדרות" האוקראינים, שכלואי המחנה נצטוו לעיתים קרובות לעבור בין שתי שורותיהם ולספוג מכות מפרגולי העופרת, אלות הגומי וכל מיני כלי הצלפה שבהם היו מצויידים משרתי הנאצים הניצבים משני עברי השדרה. גרוט מילא תפקיד זה בקנאות ובהנאה. היה לו עוזר נאמן במלאכתו זו – **כלבו בארי**, חיית פרא בגודל של פוני, מאומן היטב וציתן לפקודותיו הקצרות והאכזריות של בעליו. לשמע קריאתו של גרוט "יודה!" היה הכלב מתנפל על קורבנו ונושך באשכיו. הנשוך לא היה, כמובן, מסוגל להמשיך בעבודות ואז היה גרוט לוקחו הצידה ושואל בקול משתתף בצרתו: "מסכן, מה קרה לך? מי עשה לך דבר שכזה? בוודאי קשה לך להמשיך בעבודה, לא כן? בוא איתי. אלווה אותך למרפאה!" – ואומנם, גרוט ליווה אותו, וכך ליווה עשרות עובדים מדי יום ל"לאזארט", אל קבר הענק

מאחורי הצריף הבלה, שם קידמו את הנשוכים והחולים "חובשים" אוקראינים חמושים. לרוב היו אלה שמים דליים על ראשי הקורבנות, לאחר שהכניסו אותם לבור, ומתאמנים בקליעה יחד עם גרוט, שהיה, כמובן, תמיד המצטיין מבין הקלעים.

מן "המרפאה" היה גרוט חוזר מרוצה ועליז – ומחפש קורבנות נוספים. כלבו ידע נפש בעליו ועזר לו בהנאותיו הרצחניות. לפעמים היה גרוט חומד לו לצון, תופס יהודי, נותן לו בקבוק יין ונקניק במשקל של קילו לפחות ומצווה עליו לבלוע זאת תוך דקות ספורות. כשהצליח "המאושר" למלא את הפקודה ועמד בקושי על רגליו מפאת שכרות – היה גרוט מצווה עליו לפעור את פיו והיה משתין לו לתוך הפה. אחרי תקופה די ארוכה של השתוללות אכזרית השתנה לפתע גרוט לטובה. סיפרו במחנה, שהוא התאהב בבחורה יהודייה מצ'כוסלובקיה, יפהפייה בשם רות, ועשה אותה לפילגשו. בסוף 1942 הועבר גרוט למחנה מוות אחר. למחרת צאתו לא הייתה עוד רות בין החיים.

האוברשארפיר הרמן מיכל היה גבר בגיל 35-40, גבוה, רזה, בעל פנים עדינים ולשון נמלצת ומלוטשת. התייחס בהגינות אל עובדיו, אך בגסות ובאכזריות כלפי קורבנותיו. בשל נאומיו בלשון חלקלקה בפני המובאים למחנה, כיניו אותו "בעל דרשן". כשהיה מגיע טרנספורט חדש, היה הרמן נואם את נאום הכזב שלו, בו סיפר לבאים כי כאן מחנה מעבר, שבו יעברו רק מיון וחיטוי ומכאן יועברו לעבודה באוקראינה עד תום המלחמה. בדירתו במחנה רוכז הרכוש הרב שהביאו איתם הבאים – כסף, זהב, טבעות, שעונים, תכשיטים ודברי ערך שונים. הוא היה, למעשה, שר האוצר של המחנה. תחת ידו של הרמן היו עוברים כל הטרנספורטים, הוא היה ממין את הבאים, מצווה עליהם להתפשט ומדריך אותם כיצד לסדר את בגדיהם, כדי שיקבלו אותם בחזרה בצאתם מ"בית-המרחץ"... הוא היה מלווה את האנשים בדרך המיוחדת, שהובילה מלאגר מספר 2 אל צריפי הספרים ומשם – אל תאי הגזים. בתחבולותיו ובחלקלקות לשונו היה הרמן מיכל מסוכן מחבריו לפשע.

את תפקידיו של **האוברשארפיר באואר** במחנה מספר 3, בתאי הגזים והפעלתם, תיארתי כבר לעיל. קשה לתאר את אופיו השפל. אולי יובן דבר זה מהמהתלה הבזויה, ששמעתי מפיו לאחר זמן מה להיותי בסוביבור, כאשר עבדתי בקזינו של הגרמנים. הוא סיפר באחד הימים משהו על "היהודים הטיפשים": טרנספורט של נשים ערומות הוכנס לתוך "בית-המרחץ". אישה אחת השגיחה בו בבואו, כשהוא עומד על הגג ומצפה לסגירתן ההרמטית של הדלתות, כדי לצוות על פתיחת ברזי הגז. האישה נעצרה על יד החייל המזוין, שניצב ליד דלת הכניסה, ושאלה אותו: "מה עושה הקצין במדים על הגג? האם משהו לא בסדר? איך נוכל להתרחץ פה בפנים, שעה שמתקנים את הגג?!" השומר הרגיע אותה ואמר, כי רק כרגע הושלמה מלאכת התיקון, ובאשר לה עצמה – אין היא חייבת למהר ולהידחק פנימה, יספיק מקום גם עבורה... עד כאן סיפורו של באואר על היהודייה התמימה. בתום סיפורו התמוגג באואר מצחוק, הוא אף הצליח להדביק בצחוקו את מפקד המחנה ואת הקצינים המסובים בקזינו. באואר נשפט ב-1945 למאסר עולם והוא עדיין נמצא בבית הסוהר.

קשה לשכוח את **האוברשארפיר קרל בולנדר**, בעל הגוף האתלטי והשערות הארוכות, שנהג להתהלך חצי עירום, כשרק מכנסי טרנינג לגופו ובידו שוט ארוך, בו הצליף באכזריות בכלואי המחנה שנקרו לו בדרכו. גם הוא "עבד" בלאגר 3, בתאי הגזים. בדרכו לארוחת הצהריים היה נוהג לעבור על פני השער הראשי ולנופף בכל כוחו במגלב מעל ראשי העוברים במקום – ובזה להגביר את תאבונם לארוחה המצפה לו. פעם, כאשר עדיין עבדתי ב"באנהוף-קומנדו", הואשמה הקבוצה ברשלנות, על שהשארנו חלון פתוח באחד הקרונות. **כל אחד מאיתנו הוענש ב-100 מלקות**. בולנדר היה פעיל מאוד במבצע זה. לא פעם ראיתיו אז **זורק תינוק, ילדים וחולים ישר מקרונות הרכבת לתוך**

הקרוניות שיצאו עם משאן ל"לאזארט". הוא שהיה בוחר את עשרת האנשים להובלת האוכל לעובדי לאגר 3. כאשר היה מתחשק לו ללוות את הקבוצה – לא זכה איש מהם לחזור בגמר פעולתם אלינו.

בדצמבר 1965 נערך בהאג שבגרמניה המערבית משפט פושעי סוביבור, בהם גם קרל בולנדר. העיד במשפט זה גם כותב שורות אלה. למחרת עדותו התאבד בולנדר בתלייה בתא מעצרו.

האוברשרפירר גומרסקי, כבן 30-35, גבה קומה, מבנה גופו אתלטי והבעת פניו מזרה אימה, פיקד על קבוצת הפועלים, שכונתה בפי הגרמנים "ואלד-קומנדו" והייתה, בעצם, ה"שטראפקומנדו" הנודעת. גומרסקי היה אכזר וגס רוח, אל עובדי קבוצתו היה מתאכזר להנאתו; היה תמיד מוצא תואנה להכותם מכות רצח בכל מה שנזדמן לידי, לרוב השתמש בקת רובהו שממנו לא נפרד מעולם, גם בהימצאו בין חבריו בקזינו. את העובדים היה מריץ לעבודה וממנה; כשהיו מתכופפים ללקט ענפים בזמן כריתת עצים, נהנה לדקור באולרו באחוריהם. מדי פעם היה משלים את מספר העובדים ב"קומנדו" שלו באנשים חדשים, כי אף פעם לא חזר למחנה המספר המלא של העובדים שיצאו איתו בבוקר לעבודה.

לפי תפקידו היה גומרסקי ממונה על לאגר מספר 5 שעמד בבנינו, כאשר היה גובר לחץ הטרוספורטים החדשים, היו עובדיו עוזרים בהורדת הבאים מן הקרונות. בשנת 1948 הועמד גומרסקי לדין ונשפט למאסר עולם. ב-1972 שוחרר מבית הסוהר בברלין, עקב מצב בריאותו הרעוע. הוא נכלא ל-15 שנים נוספות החל משנת 1974.

האוברשרפירר פאול בראדוב, כבן 40, יליד ברלין, היה חיית אדם במלוא מובן המילה. תפקידו הישיר היה הפיקוד של ה"לאזארט" אך היו לו עיסוקים נוספים בתוך המחנה. תחביבו האהוב היה – הקליעה למטרה. הייתה לו "נורמה" יומית של קליעה לחמישים יהודים והריגתם, וכל זה באקדח האוטומטי שלו ("מאשינפיסטול"), שממנו לא נפרד אף לרגע במשך כל שעות היממה.

היו במחנה מפקדים נוספים וכל אחד מהם הצטיין במעשי רצחנותו כלפי המובאים, שהובלו מייד לתאי הגזים ול"לאזארט", או שהושארו לזמן מה בעבודות הפרך, הוכו ועונו ללא הרף וברובם נרצחו בהזדמנויות שונות מידי הקצינים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים. כזה היה גם האוברשרפירר קרל פרנצל, שעוד נספר עליו בהמשך הדברים.

על כל הרוצחים האלה פיקדו המפקדים הראשיים, הממונים על כל מחנה סוביבור ועל כל שנעשה בתחומיו. בבואי למחנה היה מפקדו **שטורמבאנפירר וירט**, אחריו בא **האופטשטורמפירר פראנץ רייכלייטנר** והאחרון שבהם – **אונטרשטורמפירר נימאן**, שחוסל ביום המרד.

וירט לבש מדים ירוקים של הס"ד. הוא היה אדם מבוגר, בעל שערות שיבה, הקפיד על לבוש ההדור, נהג לרכב על סוסתו, כששכמייתו הירוקה מתנפנפת ברוח. הופעתו במחנה הטילה פחד על כולנו. הממונים עלינו החלו מגבירים את קצב העבודה והריצה ומפליאים מכותיהם בנו. גם הגרמנים והאוקראינים היו רועדים מפחד בראותם אותו מתקרב לעברם ואת מורך ליבם הרגשנו היטב על בשרנו. לימים נודע לנו, כי וירט נהרג בשנת 1944 באיטליה מיד הפרטיזנים.

רייכלייטנר, האופטשטורמפירר בשנות ה-40 שלו ובעל מבטא אוסטרי, היה גם הוא לבוש בהידור רב וידידו תמיד בכפפות. גם הוא הפיל פחדו על הקצונה ובעלי התפקידים. הוא ניהל את המחנה בדיוקנות גרמנית ובימיו לא נדחתה אף עבודה כלשהי, עם בואם של משלוחים, למחרתו של היום. הוא עצמו היה קובע את עוזריו ומחליט מי מהם נשאר במקום ומי נשלח למחנה אחר או לחזית.

הוא נשאר מפקד המחנה עד לביקורו השני של הימלר, במקומו הגיע אונטרשטורמפירר נימאן.

הימלר בסוביבור

"זכיתי" לראות את רייכספירר הס"ס היינריך הימלר בביקוריו בסוביבור. פעם ראשונה ביקר במחנה בסוף יולי 1942. המחנה היה נתון בעומס עבודה בלתי רגיל. תאי הגזים והמשרפות עבדו במלוא תפוקתם. שלושה טרנספורטים היו מגיעים מדי יום ביומו ובאיהם – בכל מספר שהוא – היו מחוסלים בו ביום.

באחד הימים האלה הודיע לנו אוברשארפירר קרל פרנצל בשעת מיפקד הבוקר, שלמחרת היום לא נצא לעבודתנו הרגילה. מצפים לבואה של משלחת קצינים גבוהים ועלינו לנקות היטב את צריפי מגורינו, שמא ירצו הבאים לבקר גם אצלנו. ידענו שיום קודם לכן הובהלו לקצינו כמה צעירות לשם עשיית ניקיון יסודי בכל פינותיו ולהכינו לקבלת פני המשלחת. במטבח הקצינו הוכנו מטעמים מיוחדים לכבוד האורחים רמי המעלה. אותי ואת חברי יוסף פינס הריצו למגורי הקצינים לצחצח ולהבריק את מגפיהם.

עוד אנו עסוקים במלאכתנו, כאשר ראיתי בחלון רכבת עם קרונות פאר נעצרת בתחנת המחנה. השעה הייתה 11 לפני הצהריים. מאחד הקרונות יצא הרייכספירר היינריך הימלר ואחריו פמליה של 6 קציני ס"ס ושלושה לבושי אזרחית; בין הנלווים אליו היה גם אדולף אייכמן. (פרצופיהם נחרתו עמוק בזיכרוני ולאחר השחרור זיהיתי אותם לפי צילומיהם בעיתונות ובמכונים היסטוריים שונים).

מפקד המחנה פראנץ רייכלייטנר וסגנו גוסטאב ואגנר קידמו את פני הבאים. כל הכבודה פנתה מייד למחנה מספר 3, לתאי הגזים. כעבור שעה, בערך, כאשר חזרתי לצריף מגוריי, ראיתים שוב, כשהם חוזרים מלאגר 3 ישר לרכבת. שם, באחד הקרונות, נערך כנראה דיון בכל אשר ראו האורחים וגם ניתנו הוראו למפקד המחנה ולחבר עוזריו ששהו עם המשלחת. לאחר שעה קלה עזבה הרכבת את סוביבור.

מפקד המחנה וכל הקצונה נראו "מסכנים" למדי, בעיקר מחמת סירובם של האורחים ליהנות מן המטעמים שהוכנו עבורם. כדי לשכך את רוגזם ואכזבתם הגבירו את קצב ההשמדה והכניסו סדרים ושיפורים במערכת הרצח ההמוני. **אני וחברי יוסף פינס, שנינו בני 15 בזמן ההוא, הועברנו לעבודה בקצינו. הבחורות היהודיות שעבדו שם עד כה הוצאו למחרת היום ללאגר מספר 3.**

כעבור ימים מספר הובאו למחנה שני מנופי ענק, והוצבו ליד תאי הגזים. מנופים אלה עבדו ללא הפסק שלוש משמרות ביממה בהוצאת הגופות מהתאים והעברתן למשרפות החדשות שנבנו בקרבת מקום.

בחודש פברואר 1943 ביקר הימלר פעם שנייה בסוביבור.

יומיים לפני בואו הייתה תכונה רבה במחנה. ואגנר בחר מאה אנשים וציווה עליהם לפרק את הצריף בקרבת לאגר 3, שבו היו גוזזים את שערות הנשים לפני הכנסתן לתאי הגזים. מקירות הצריף ומחומרים אחרים אולתר מסלול נחיתה זעיר למטוסו של הימלר. ואכן, באחד הבקרים נחת שם המטוס והימלר עם חבר עוזריו הופיעו לפני מקבלי פניו. ביום זה של ביקורו לא הוצאו אנשי מחננו לעבודה ואף קיבלו מנות אוכל חגיגיות. אותו יום עסקתי, בפיקודו של פאול בראדוב, שהיה אחראי על הקצינו, בהכנת מטעמים וקוניאק-ביצים לכבוד האורחים.

עוד אנו עוסקים בהכנות, כאשר התפרץ האונטרשארפיר בקמאן והודיע, כי האורחים חוזרים כבר מסירום ופניהם מועדות לקזינו. הקצינים צהלו, הפעם נענה הימלר להזמנת מפקד המחנה לסעוד עמו ואם חבר עוזריו.

בראדוב התרגש לשמע הידיעה וציווה עלי לחזור חיש-מהר לצריפי היהודים. פתחתי בריצה מבוהלת לעבר מחנה מגורינו. שער המחנה היה נעול ועד שהשומר האוקראיני פתח אותו בפניי – קרבה כל הכבודה עד כדי מרחק של מסטר אחד ממני, כשבאשה מזדקרת דמותו של היינריך הימלר הממושקף וסביבו הקצינים שנתלוו אליו גם בביקור הקודם, ביניהם אדולף אייכמן. לא היו איתו הפעם האנשים בלבוש אזרחי.

יומיים לאחר הביקור, האזנתי לשיחה בין בקמאן ובראדוב. הם סיפרו איש לרעהו, כי הביקור נועד לציין את השלמת המילון הראשון של יהודים שהושמדו בסוביבור. כך נודע לי משיחתם, שמפקד המחנה רייכלייטנר קיבל מייד הימלר אות הצטיינות גבוה על יעילותו בעבודה והוא יועבר למחנה השמדה אחר.

לאחר הביקור נודע לכולנו, כי לקראת ביקורו של הימלר הובאו לסוביבור כמה מאות יהודיות צעירות ממחנה טראוויניקי. הן הוכנסו לתאי הגזים, ניספו שם וגופותיהן הועברו למשרפות, וכל זה כדי להדגים להילר ולפמלייתו את יעילותה של מלאכת השמדת יהודים במחנה סוביבור.

מקרי התנגדות

כחודש ימים לאחר ביקור הימלר, הגיע למחנה מחליפו של רייכלייטנר, האונטרשטורמפירר **נימאן**. הוא פתח בהגברת קצב ההשמדה. תאי הגזים והמשרפות עבדו במשך כל שעות היממה. חרושת המוות עבדה במלוא הקיטור.

בתחילת שנת 1943 הגיע למחנה **לייב פלהנדלר**, בן הרב מהעיירה ז'ולקייבקה, עם משלוח יהודים מאיזביצה. משעמד לייב על המתרחב במחנה, **החל רוקם תוכנית למרד מאורגן**. ככל שהדבר נראה בלתי מציאותי, פתח יהודי צעיר זה, שהיה גבר יפה תואר ונעים הליכות, בהכשרת הלבבות של עצירי סוביבור המעונים והנדכאים, בעידודם ובקריאתם למאבק הנקם ברוצחי המוני העם היהודי, ולו גם נחרץ גורלם לפול בקרב, תוך התנגדות גלויה, בלבד שלא יובלו אל תאי הגזים למיתת חנק ושריפה. השפעת דבריו רבה הייתה, כאילו עברה במחנה רוח רעננה של מרי והתקוממות.

עוד קודם לכן היו מקרי התנגדות אחדים. יום אחד, בשלהי שנת 1942, הובא למחנה **טרנספורט נשים**. הן עמדו עירומות. רבות מהן עם תינוקות בזרועותיהן, לפני הכנסתן ל"בית-המרחץ". **לפתע הסתערו כולן כאחת על השומרים והחלו מכות בקצינים הגרמנים ובאוקראינים בבקבוקי החלב של תינוקותיהן ובציפורניים, הרביצו ושרטו אותם עד זוב דם**. הנתקפים הזעיקו תגבורת ומטח של יריות ניתך לעבר הנשים. רובן ככולן נרצחו בטרם הספיקו להכניסן לתאי הגזים.

מעשה ביהודי זקן שהובא בטרנספורט של אלפים ולא הרשה שיסחבו אותו בכוח ויזרקוהו מתוך הקרון. במקרה היה נוכח במקום גם מפקד המחנה פראנץ רייכלייטנר. היהודי הכריז, שאיננו מאמין לשקרים שסופרו לבאים על "בית חולים, עבודה קלה ותנאי חיים טובים".

ירד בכוחות עצמו מן הקרון, התכופף ואסף בידיו הרועדות מלוא חופניים חול, פנה לאיש הס"ס קרל פרנצל ואמר: **"אתה רואה איך אני מפזר חול זה אט-אט גרגיר אחר גרגיר, והוא נידף ברוח? כך יקרה לכם, כל הרייך הגדול שלכם יכלה כאבק פורח וכעשן חולף!"** **הזקן עשה דרכו עם כל השיירה באומרו "שמע ישראל"**, ובהוציאו מפיו את המילים **"ה' אחד"**, שוב פנה פרנצל וסטר לו במלוא כוחו. הגרמני עמד להסתער עליו, אך רייכלייטנר, שעמד ונהנה מכל המחזה הזה, אמר לפרנצל: **"אני אגמור את החשבון איתו. אתה תמשיך**

בתפקידך". מפקד המחנה לקח את הזקן הצידה והרג אותו בו במקום לעיני בני משפחתו וכל אנשי השיירה.

בין בעלי המקצועות שנבחרו לעבודות שונות במחנה היה יהודי בן 40. איש הרוביישוב, טפסן מעולה שבנה יחד עם עוזרו את הקצינו ובתי מגורים עבור הקצינים הגרמנים – לשביעות רצונו של ואגנר.

באחד הלילות של אוקטובר 1942 זחלו הטפסן ועוזרו בחסות הגשם השוטף והאפלה הכבדה **לעבר גדרות התיל, פרצו את הגדר וברחו לעבר היער. אלה היו שני הנמלטים הראשונים ממחנה סוביבור מאז הקמתו.**

למחרת היום הוצאה להורג כל קבוצת העובדים של הטפסן. משום מה נהגה הנהלת המחנה בהתאפקות מפתיעה ולא הרבתה במעשי ההרג. ציפינו כ ולנו לתגובה יותר חריפה. מפי האוקראינים נודע לנו, כי שני הנמלטים נתפסו כעבור ימים מספר והומתו.

באחד מימי אביב 1943 יצאה קבוצת ה"וואלדקומנדו", כשלושים איש, לעבודתה. לפני שעת הצהריים פנו שני יהודים, **יוסף קופ מזאמושץ' ושלמה פודכלבניק מקאליש**, לאחד השומרים האוקראינים וביקשו ממנו רשות לגשת לבאר קרובה להביא מים לחבריהם הצמאים. כדי להסיר כל חשד מליבו, ביקשו אותו להתלוות אליהם. בהגיעם לבאר, **התנפלו השניים על שומרם והרגוהו. הם לקחו את רובהו עם התחמושת וברחו מן המחנה.**

כאשר בוששו השלושה לחזור לקבוצתם, התחילו השומרים הנותרים לדאוג לגורל חברם. הם ריכזו את יהודי הקבוצה תחת משמר כבד, עד שיתברר מה קרה עם הנעדרים. היהודים שהבינו מה התרחש ומה צפוי להם, החלו בורחים לכל העברים. האוקראינים פתחו לעברם במטחי אש. הבורחים נהרגו ברובם ורק בודדים הצליחו להימלט. גוויות ההרוגים הוחזרו למחנה יחד עם גוויותיו של השומר האוקראיני. אחד-עשר מאנשי הקבוצה נתפסו חיים.

בפקודת הגרמנים הקיפו האוקראינים את המחנה שלנו וריכזו אותנו במקום צפוף, כשנשקם מכוון לעברנו. היינו בטוחים שקיצנו קרוב. עמדנו בידיים ריקות מול השומרים עלינו בנשק רב, ובכל זאת היו בינינו שחשבו על התנגדות בכוח, בכל אשר ניתן. יהודייה צעירה מהולנד שהייתה איתנו, עברה בין השורות ועודדה אותנו "לעשות מה שתוכלו ולהתנגד". התכוננו להתחלק לקבוצות ולהתנפל על מרצחיו. ידענו שתהא זאת מלחמה אבודה – אבל ניפול בכבוד. שמעתי את דברי הצעירה ורטט עבר בגופי. לראשונה מאז היותי במחנה, שמעתי קריאת קרב כזו מפי כלואה.

הגרמנים חשו, כנראה, במתיחות שהשתררה בשורותינו. הם החליטו למנוע התנגשות חזיתית ואחד מהם פנה אלינו בנאום נמלץ, עמד על חומרת המעשה שהתרחש והעביר את כולנו למחנה מספר 2, שם היו היהודים שביקשו לברוח.

נקראנו להיות עדים לענישתם, למען נשמע ונירא. הסתדרנו בחצי גורן, **לנגד עינינו הוצאו להורג אחד-עשר אנשי "קבוצת היער"**. פקודת האש ניתנה על ידי **גומרסקי, מפקד ה"וואלדקומנדו"**. במטח האש הראשון נפלו כל הקורבנות. אחד מהם קם על רגליו ונורה שנית. גם ירייה זו לא המיתה אותו. מטח יריות שלישי שם קץ לחייו. חזרנו לצריפינו. המצב במחנה היה מתוח. שמועות שונות פרחו באוויר, הרגשנו שקיצנו מתקרב בצעדים מהירים.

באחד מימי חודש מאי 1943 נצטוונו להישאר בצריפים, לא הובלנו לעבודה, והדבר עורר בנו חששות כבדים.

בשעות אחר הצהריים נקראה ה"באנהופקומנדו" לעבודתה הרגילה בתחנת הרכבת. בהגיע האנשים לרכבת, נתגלה לעיניהם מחזה אימים. רכבת זו הביאה את אחרוני היהודים ממחנה המוות בלז'ץ, שעסקו שם בשריפת הגופות של המומחים בתאי הגזים. יהודים אלה, שחיו זמן ממושך בצל המוות והתרגלו למצבם זה, עוררו חששות בקרב הגרמנים שהם עלולים

להתמרד ולגרום תסבוכו למרצחיהם, ועל כן העדיפו המרצחים לחסלם במו ידיהם, מבלי להיעזר בכלואי מחנה סוביבור. כדרכם, **נהגו גם הפעם בדרך המרמה**. בהגיע הרכבת לסוביבור, לא פתחו את כל הקרונות בבת אחת, אלא רק קרון אחד, שממנו הוציאו את נוסעיו, **הובילו אותם ל"לאזארט" והמיתום ביריות**. וכך עשו עם שאר הקרונות.

עובדי ה"באנהופקומנדו" נצטוו לנקות את הקרונות ומצאו בתוכם עשרות יהודים ששמו בדרך, קץ לחייהם ברעל. גופותיהם היו עדיין חמות. בקרונות נמצאו מכתבים ופיסות נייר, בהם הודיעו היהודים, שהובטח להם כי הם מובלים למקום עבוד החדש. אחדים מהם גילו לנו במכתביהם, **שם יתברר להם שהגרמנים שיקרו – נחושה דעתם להתקומם נגד שומריהם**. באחד המכתבים, שנכתב כנראה ברגעים האחרונים, נאמר: "הגרמנים אומרים לנו, שעכשיו מוצאים להורג יהודי סוביבור, אבל אנו יודעים, שקוטלים עכשיו את חברינו. כבר נפתח הקרון השלישי ומייד לאחר מכן שומעים אנו הדי יריות. מי שימצא מכתב זה מתבקש להזהיר את חבריו. אל תתנו אמון בשקרים ובחלקת הלשון של הגרמנים. הם ירמו אתכם כשם שרימו אותנו. התקוממו ונקמו גם את דמנו. עשו בגרמנים מה שאנו התכוונו לעשות ולא הצלחנו, כי ברגע האחרון פיצלו הגרמנים את כוחותינו. זוהי סיבת כישלוננו.

מכתב זה כותב אליכם יהודי ששהה יותר משנה במחנה המוות בלז'ץ, עבד בשריפת גופות וראה במו עיניו את שריפתם של מאות אלפים מאחיו היהודים. הובאנו לכאן, נאמר לנו, להחליף אתכם ולעבוד במקומכם. אך אלו הם רגעי חיינו האחרונים. נקם!" **מכתבים אלה של יהודי בלז'ץ עוררו תסיסה במחנה**. הרגשנו, כי גם קיצנו קרב ובא. אנשים החלו חושבים בקול רם על מרידה והתנגדות, הטפותיו של פלהנדלר נקלטו בלב רבים, אך למעשה לא ידע איש מה יש לעשות וכיצד מארגנים ומבצעים מרד. דובר בזה הרבה, אולם לא נעשו צעדים כלשהם.

למרבה הצער נתברר עד מהרה, שמישהו דאג לכך שהדברים ייוודעו לכמה מהגרמנים. **יום אחד הוצאו להורג משה גוברנר ועשרה מחבריו, מראשי המדברים על מרד**, שאמורים היו להתחיל בהכנות ממשיות לביצוע. מעשה זה של הגרמנים גרם לייאוש ולרפיון ידיים בקרבנו. כבר לא ידענו במי אפשר לתת אמון בגיהנום זה. פסקו הדיבורים והלחישות. לכאורה נרגעו הרוחות, טרנספורטים הוסיפו לבוא. ההשמדה ההמונית נמשכה. אבל רבים מאיתנו חשו, כי מתחת לפני השטח מתרחש משהו. **רעיון המרד שבה לבבות** וגם עשה נפשות. אולי מכינים תוכניות לביצועו המעשי?

המרד הגדול

בחודשי הקיץ של 1943 החלו מגיעים לסוביבור טרנספורטים של שבויי מלחמה יהודים מהצבא הרוסי. גורלם היה כגורל כל המגיעים למחנה. מאחד המשלוחים בשלהי הקיץ בחרו הגרמנים חמישים איש לעבודה במחנה מספר 5. שם נבנו אז מחסנים תת קרקעיים. בין שבויים אלה היה קצין ושמו **סאשה פ'צורסקי**, יהודי יליד רוסיה. כל מי שבא איתנו במגע הוקסם מאישיותו, מאופיו החזק, ממסירותו לאחיו היהודים ומשנאתו התהומית לגרמנים משמידים עמו.

מייד עם בואו למחנה, עמד על **המתרחש והחליט שהכרחי לעשות את הבלתי אפשרי ולהציל את כלואי המחנה כל עוד הם בחיים**.

רעיון המרד היה בשל וסאשה ניגש לבצעו. הוא עצמו מצא את הדרך לאנשים המתאימים והנאמנים ובסודי סודות מסר להם את תוכניתו.

אותו זמן היו במחנה כשש מאות עובדים יהודים, שהועסקו במקצועות שונים. שעת האפס נקבעה **ליום ה-14 באוקטובר, שעה 4 אחר הצהריים**. בסוד העניינים הוכנסו כ-30 איש, בהם מנהלי בתי המלאכה, אלה הזמינו אליהם, בהפרש של דקות, את קציני המחנה למדידת נעליים, חליפות, לקבל מגפיים וכו'. כל זה תוכנן למחצית השעה האחרונה של עבודה, החל משעה 3.30. כשהופיע הקצין הראשון לבית המלאכה, קידמו את פניו שני אנשים מבין העובדים. **האחד הלם בגרזן בראשו והשני דקרו בסכין**. השאר מיהרו לסלק את הגופה ולנקות את כתמי הדם כי קצין שני הוזמן לבית ממלאכה זה. הכל נעשה במהירות ובדייקנות מירבית. אותה שעה נותקו חוטי הטלפון מבלי אפשרות לתקנם בקלות. קבוצה אחרת ניתקה את חוטי החשמל שזרם בשלוש גדרות התיל מסביב למחנה.

דקות מספר לפני השעה הקבועה, השמיע **הספר יהודה**, בהתאם לתפקידו היומיומי, את תרועת החצוצרה, המבשרת קיצו של יום העבודה במחנה. האנשים החלו להסתדר במגרש המסדרים, כהרגלם מדי יום ביומו. לא הורגשה תכונה כלשהי במחנה. גם האוקראינים הסתדרו במקום אחר וציפו לקצין הגרמני, שמשום מה בושש לבוא. רק מעטים ידעו, כי הוא אינו נמנה כבר בין החיים. שני יהודים במדי האוקראינים ויהודי נוסף מחופש לקצין גרמני שמו פעמיהם לעבר השער הראשי לקבל לידיהם את המפתחות, אך אלו לא היו שם. השם השיגו רק את המפתח לשער הקטן שבקרבת מקום. **אותו זמן פרצו עשרה יהודים את דלתות מחסן הנשק והצליחו להוציא משם מספר רובים**.

לפתע הגיע לשער אוקראיני לחפש את מפקדו – **הוא נורה ונפל במקום**. היהודים החלו לנהור לעבר השער ובחלקם התפזרו ורצו אל גדרות התיל, כדי לפרוץ אותם ולהימלט בדרך זו. האוקראינים הבינו את המתרחש, נתבלבלו משלא היה מישהו שייתן להם פקודת אש. **19 מבין 21 הקצינים שהיו אותו יום במחנה חוסלו, ובראשם מפקד מחנה סוביבור אונטרשטורמפירר נימאן**. אחד הקצינים ניצל בהיותו אותו יום מחוץ למחנה. עוד אחד הרגיש שמשהו מתרחש במקום, הוא נמנע מלבוא לבית המלאכה שאליו הוזמן והצליח להתחבא. כאשר ניתן אות ההסתערות יצא ממחבואו ופקד על האוקראינים לפתוח באש בכיוון השער. הנופלים הראשונים חסמו בגופותיהם את היציאה מהשער הקטן ורבים מבין הרצים אל השער הראשי החסום, ניספו מאישם החזקה של האוקראינים. על אף מכשולות אלו הצליחו לברוח מהמחנה כ-400 איש, כ-150 נפלו במקום וכ-50, חולים וחלשים, כלל לא ניסו לברוח.

אחרית דבר

מ-400 הבורחים נשארו בחיים רק 40 איש, הנמצאים ברובם בארץ. תוך בריחתם עלו לא מעטים על המוקשים שהוטמנו בצדי גדרות התיל. חלק גדול נרצח ביערות מידי פולנים, חלק נפל במלחמת פרטיזנים, שאליהם הצטרפו ביער. **לייב פלהנדלר**, שזכה לראות את חלום המרד שלו בהתגשמו, ניצל אף הוא, התחתן והקים בית, אולם הגורל התאכזב אליו. כשישה חודשים אחרי השחרור נרצח בידי פולנים בלובלין. ואני – עברתי דרך ייסורים ותלאות עד לשחרור. בבוא יום השחרור התגייסתי לצבא ובתום המלחמה יצאתי בדרכי "הבריחה" ועליתי ארצה. עד ליומי האחרון ילווני חוויות האימים של היותי בסוביבור וזיכרון המרידה הנועזת במחנה זה, שלא הייתה כמוה באף אחד ממחנות ההשמדה.

פרקי זיכרונות אלה של מ. בהיר, שנכתבו ב-1950, הופיעו בהוצאת "מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים" בתל אביב, בשנת 1970. [3]

לוח זיכרון בכניסה למחנה סוביבור כיום

עדה ליכטמן ממילץ לסוביבור

עדות

... בדובינקה שעל נהר בוג שיכנו אותנו בבתי כנסת. המועצה היהודית (יודנראט) שלחה לנו מזונות וקש למשכב. מאוחר יותר שיכנו אותנו בבתי משפחות מבני המקום. לאחר מכן – ריתוק ועבודת כפייה בחוות. איכרים ומנהלים "אריים" התעשרו על חשבון העבדים היהודים. ושוב אותם מעשי אלימות כמו במילץ: קבוצת יהודים בטליתות הותקפה והובלה לאחת הגבעות. שם נקרעו מעל גבם הטליתות ומידיהם סידורי התפילה: "ריקדו לפנינו, כדי שנשתעשע!" היהודים לא התאימו עצמם למשחק. "אנו מכירים אותם, קנאים שכאלה! זה יהיה מוקד פה!" איש לא חזר חי מהגבעה...

תכופות נערכים ביקורים של קצינים בכירים בלוויית "שחורים" (אוקראינים, המכונים "פיזאקים"). כארבה היו פושטים על הגטו וגוזלים כל מה שנשאר לנו, בהשארם מאחוריהם

הרוגים ופצועים, באחת הדירות מסתתרות כמה משפחות יהודיות. הם משליכים לתוכה רימון. **ראשי ילדים ערופים, שלוליות דם...**

... ושוב גירוש להרוביישוב. שוב זרועה הדרך גווית מתים. אכזריותם של ה"שחורים" אינה יודעת גבול. ילדים מתחננים: "אדון, הרוג אותי, עזב את אבא!"...

הרוביישוב מוקפת גדר תיל. בארבע פינותיה מגדלי תצפית ושומרים חמושים במקלעים. "ארצה!" הם צועקים. יורים באנשים המצטופפים. משתררת דומיית מוות. ההורים מכסים את ילדיהם. הערב יורד לאיטו. רק עם חשיכה מניחים לתושבי הגטו להביא לנו לחם ומים. את הלילה אנו מבלים בצריף מזהם. עם שחר – לדרך. עגלות רתומות לסוסים מביאות אותנו אל תחנת הרכבת; **שם מחכים לנו קרונות להובלת בהמות. "אתם נוסעים לאוקראינה" – נאמר לנו.**

השיירה יוצאת לדרך. עד מהרה מתחיל הצמא להציק לנו. מדי פעם נפתחות הדלתות והחיילים מסתערים עלינו. מדיהם – מדי הצבא הגרמני, אך שפתם אוקראינית. הם חוטפים מידינו כל דבר ערך. הם קוטמים אצבעות עם הטבעות שעליהן. **"אתם ממילא אינכם צריכים דבר", הם אומרים לנו.**

איבדנו את תחושת הזמן. האם הגענו כבר לאוקראינה? שריקה צורמת בוקעת מן הקטר. הרכבת נעצרת לפתע. אנו מתעכבים זמן מה ושוב זז הקרון. הדלתות נפתחות. האור מסנוור אותנו. אני קוראת את הכתוב על השלט: **"ס"ס זונדרקומנדו סוביבור"**. לפנינו קצינים וחיילים. על כתפיהם או בידיהם מקלעים דרוכים לירייה. אני מבחינה בכלב סנט-ברנרד, גדול. "הי, את שם", צועק אחד הקצינים בהצביעו עלי, "מה המקצוע שלך?" – "גננת מדופלמת". כל החבורה פורצת בצחוק. "בסדר, את תוכלי לכבס בשבילנו!" הם מורים לי ולעוד שתי צעירות – בלה סובול ושרקה כץ מדוביינקה, לצאת מן השורה. מוליכים אותנו אל המחנה פנימה ומכניסים לצריף קטן. פזורים בו בערבוביה בגדים ופרוסות לחם עבשות. מי היו שוכני הצריף לפנינו והיכן הם עתה?

מן הטרנספורט מהרוביישוב, שמנה 8,000 נפש, **נשארו בסוביבור שלוש נשים.** מכל היתר לא נותרו אלא ערימות בגדים ונעליים. **משלוש אלה נותרתי בחיים אני לבדי.**

ביום בו הגענו לסוביבור מביאים לנו שניים מכלואי המחנה, בלוויית חייל, שני סלים מלאים בגדים מלוכלכים: "תוך יומיים צריך הכל להיות נקי", אומר החייל. הבגדים מכונמים. יש לחטאם תחילה בליזול, את המים יש לשאוב בדליי עץ כבדים.

הלילה הראשון במחנה. חלום בלהות. צעקות פולחות את האוויר ומושכות אותי מעל מיטת הלוחות שלי. אני רצה אל הדלת ופותחת אותה קמעה. צליפת שוט בפניי. קול מטיח בפניי בצריחה: "אם אראך עוד פעם כאן, אשלח בך את בארי!" מסתבר **שהאוברוואכמן לאכמאן** עם כלבו עורך דיור ביקורת. דבר זה נודע לי רק לאחר מכן. ומה פשר הצעקות? **השומרים האוקראינים אונסים את הנערות, בטרם יהדפו אותן אל תאי הגז.**

בתי השימוש נמצאים ליד הצריף והצחנה ממלאה את חללו. המגורשים, שזה עתה הגיעו, מתים מצמא, **מתחננים: "מים! מים!"** לעיתים מרשים לאחד או לשניים מהם להביא מים.

הפולקסדויטשה מיכל עומד ליד הבאר עם רובה מכודן. הוא דוחף את האומללים לעבר בתי השימוש: "לכו, איספו את זה – בידיים!" הוא אומר להם בגרמנית: ברובהו המכודן הוא מפנה אותם אל גדר התיל. שם מחכה להם **השומר מאלינובסקי**. פניו המצולקות מאבעבועות שחורות. הלה מיישר את כובעו, עוצם מעט את עיניו ומכוון את רובהו אל הראשים. לעולם אין הוא מחטיא את המטרה...

מיכל נטפל לאחד הבחורים מכלואי המחנה בשם שמעון. הוא מכריחו לרוץ עם מריצה מלאה חול. הבחור רץ, לשונו שלוחה מפיו כחיה מוכת צמא. שמעון השתתף לאחר מכן במרד, אך נורה בעת הבריחה.

יום אחד ניצלתי את היעדרם של הנוגשים, לקחתי דלי מים ורצתי לעבר קבוצה של מגורשים שזה עתה הגיעה למחנה. לפתע הרגשתי שצווארי נלפת כבמלחציים, שמישהו חונק אותי מאחור. **איש הס"ס פריץ רוואלד** עקר אותי מתוך ההמון בקת מגלבו. "אכטונג!" הוא הרעים עלי בקולו. "יש לך מזל שאני לבדי, אך אם אראך שוב שם..." אסור היה בתכלית להתקרב אל המגורשים שהגיעו זה עתה למחנה.

המכבסה שכנה ליד הרציף. יום אחד ראיתי שני אנשים נושאים אלונקה ועליה אישה שתקפזה צירי לידה. כמה דקות לאחר מכן נשמע קולו של הרך הנולד. ואגנר נמצא ליד היולדת. הוא קרא אליו את השומר האוקראיני קלאט. **ראיתי את קלאט נכנס לבית השימוש וזורק לתוכו חבילה.** את האם לקחו ללאגר מספר 3. **כמה ימים לאחר מכן צפה גוויית התינוק בבור השופכין...**

באחד הימים הגיע טרנספורט מווינה. אנשי הס"ס בחרו להם שלוש נשים יפות תואר, זמרות, והכריחו אותן לשיר. לאחר שנלאו מן הזמירה הוציאו אותן להורג ביריות. יום אחד נבחרו מטרנספורט שהגיע מברלין שלוש נערות בנות שש-עשרה ושבע-עשרה – ברתה, לנה ורות. רות, ברונטית יפת עיניים, **הייתה לפילגשו של פאול גרוט.** לא זמן רב היו להן חייהן לשלל. עד מהרה נרצחו בדם קר.

ושוב הגיע טרנספורט מאירופה המערבית. את מוצאו אפשר היה להכיר על פי חזותם של המגורשים: הם היו לבושים כהלכה ולא נראו מזי-רעב, כמגורשי פולין. הם נשאו עימם תרמילי גב, מזוודות נאות. הגרמנים עשו בהם "סלקציה" ובחרו מספר צעירים שנשלחו ליחידות עבודה באזור לובלין – לסאוונין, קריחו ואוסובה. לאחר כמה חודשים החזירו אותם למחנה במצב של אפיסת כוחות. בסופו של דבר הומתו כולם.

תליינינו – קארל פראנצל, גוסטאב ואגנר, הרמאן מיכל. זה האחרון היה עומד על גבי שולחן ונושא דברו בפני הטרנספורטים המגיעים למחנה. **גאטצינגר, אוטו וייס, בראדוב, שטיבל, פאול גרוט והוברט גומארסקי** – כל אלה התגוררו בוילה בעלת שם פיוטי בתכלית: "קן הסנונית".

קארל מילר, ריכטר, יוהאן קליהר, נובאק, שני האחים וולף, בושר, גריישוץ, שיט, פאלאסטר, אונפרהאו, אריך באואר – התגוררו בוילה הקרויה "אל הפרעוש העליז".

לכל איש ס"ס הייתה דרך משלו לקטול בני אדם. כשהגיע טרנספורט חדש, הייתה כל החבורה באה אל הרציף. **בראדוב** הסתובב בין המגורשים כאחוז רוח תזזית. הוא חיפש אחר הנערות והנשים והצליף בהן בשוטו עד זוב דם. **גומארסקי** נהנה להכות במגורשים בלוח עץ מסומרר. **פאול גרוט וקורט בולנדר** היו לוקחים איתם את בארי. הכלב פסע לידם בשקט, אך כאשר אדוניו היה פונה אל אחד האנשים בשאלה: "אתה לא רוצה לעבוד, מה?", היה בארי **מסתער עליו ונושך בבשר החי, מרטשו ומשסעו.**

מפקח המחנה היה לובש שכמיה ועונד כפפות לבנות. את סיוריו במחנה היה עורך בלוויית הכלב בארי. **הוא היה נושא נאומים על החיים הטובים הצפויים לאלה הנוסעים לאוקראינה.** "התנאים והמזון שם טובים מאשר פה", אמר. "אלה שיוכחו כי הם פועלים חרוצים, יקבלו תעודות מיוחדות, ולאחר מכן יהיה גם איחוד משפחות..." חייבים היינו להיזהר לבל נטיל ספק באמיתות דבריו, בתנועה או ברמז.

הס"ס אוברשארפירר אריך באואר, מפקד לאגר מספר 3, היה עוקב אחר תהליך ההמתה מבעד לפירצה שבגגות תאי הגז. הוא היה קטן קומה ושמן, שתיין מועד וסובא לשכרה. הוא

היה מאיים עלינו: " אני אלמד אתכם לקח!" מעולם לא נפרד מהמקלע שלו. עצם מראהו עורר בחילה. אנשי הס"ס האחרים היו מטופחים ומסודרים אף בעת ה"עבודה". לא כן באואר, שהיה המזוהם ומרושל תמיד והפיץ סביבו צחנה של אלכוהול וכלור.

יום אחד נכנס למכבסה. כולנו נזהרנו מפניו. "המשיכו לעבוד!" הוא צרח. המשכנו בעבודתנו. "אתם עובדים בשבת, משמע שכולכם קומוניסטים!" – התאנה לנו. **אחד המגורשים מסוחצ'ב העז לענות לו: "אני אדם דתי", אמר, בהוציאו מכיסו סידור תפילה, "אך מכריחים אותנו לעבוד". "ואת!" הוסיף הגרמני לצעוק בפנותו אל סאבא זאלץ, "גם את עובדת בשבת?"** המסכנה לא ידעה מה לענות. איש סוחצ'ב ענה במקומה: "אצלנו הנשים אינן חייבות להתפלל; הן רק מדליקות נרות בליל שבת". "ובכן, את מדליקה נרות?" לא הירפה ממנה. "הייתי מדליקה בעבר, בביתי", אזרה סאבא עוז ואמרה. "אני שונא את כל היהודים האדוקים. כולם שורצים כינים", פסק באואר לסיום.

בחדרו היה תלוי תצלומו ותצלום כל בני משפחתו עם הפירר. הוא התקין שם גם באר של משקאות וציווה להכין לו ליקר ביצים. יום אחד, בשובו מ"עבודתו", שבר את אחד הבקבוקים. "אתה תנקה לי את זה בלשונך!" צרח לעבר אחד מכלואי המחנה, באראק בראנד. חלק מן המשקה ניקווה בסדקי הריצפה. כל פניו של באראק היו מגואלים בדם משברי הזכוכית.

פאול גרוט אף הוא היה רגיל לשתות לשכרה. יום אחד ציווה על ארבעה מכלואי המחנה לשאתו סביב המחנה בשבתו על כורסה. **הוא השתעשע בהצתת פיסות נייר והשלכתן על ראשיו.**

פלוס, גם הוא מאנשי הס"ס, הזמין בסנדלרייה זוג מגפיים. הסנדלר, שאול פליישהאקר מקאליש, העז לומר שהמסמרים שקבע במגפיים אינם מתאימים וביקש ממנו להחזירם לו. בהציבו את רגלו האחת על שרפרף, כאשר אחד מעובדי הסנדלרייה מצחצח את מגפיו, ענה פלוס: "כל מה שנכנס לכאן, לא יצא עוד לעולם!" הכל הבינו את הרמז שבדבריו.

שאול שטארק נתמנה על האוויזים. הוא היה אובסס אותם בכופתאות עשויות קמח בלול במים ויום יום היה מובילם אל המרעה. אם אירע, שאחד האוויזים לא העלה בשר ושומן במידה מספקת, **הונחתו צליפות שוט על גבו של שאול שטארק.** והנה קרה שלאחר מחלה קצרה מת אחד האוויזים. שאול שילם על כך בחייו. **פראנצל, ואגנר, וייס וברדוב** הסתערו עליו בשוטיהם. כאשר הצליח להיחלץ מהם ולברוח בשבילי המחנה, רדפה אחריו כל החבורה והמטירה מכות רצח על גבו. "לייבל, לייבל, געדענק, נעם נקמה!" (לייבל, לייבל, זכור לנקום!) זעק שאול שטארק, בהכוונו לבנו: **"חברים, נקמה, נקמה!" אלה היו מילותיו האחרונות.**

הרעב הציק לנו. נער כבן שלוש עשרה, מכלואי המחנה, מצא באקראי קופסת סרדינים. **פרנצל** עבר לידו והבחין בדבר. "מה, גוברים כאן?!" הוא כינס את כל באי המחנה סביב "לפושע", **אותו הוא חיסל בירייה מאקדחו.** "זה יהיה סופו של כל מי שיעז לנגוע במשהו!" – צרח.

אנשי הס"ס בחרו מבין המגיעים בטרנספורטים אמנים וציירים וציוו עליהם לצייר בעבורם תמונות לקישוט הקירות בחדריהם או במועדון. בין השאר הם הזמינו פורטרט גדול מימדים של הפירר, את דיוקנם הם והגדלות מגלויות דואר. בדרך כלל הם העדיפו מראות נוף רומנטיים. חלק מן התמונות שלחו לבני ביתם בגרמניה. כן נצטוו הציירים להתקין שלטים שונים: "סלון תסרוקות", "מועדון" ("קזינו"). בתום המלאכה נשלחו האמנים אל תאי הגז.

"תרגילי התעמלות" סדיסטיים היו מסבים להם הנאה מרובה. בגשם, בשלב – "לקפוץ כמו צפרדע!" "לרוץ מהר!" "לשכב על הבטן!" "לטפס!" הם נהנו להצליף בנו במגלביהם בעת

הריצה. בהתעייפם הם מסרו אותנו לידי טאראס, איש חיל המשמר האוקראיני, שלא נפל מהם באכזריותו.

לאחר ניסיונות הבריחה נעשו "תרגילי ההתעמלות" תכופים יותר. בתחילה היו מקיימים אותם אחת ליום ולאחר מכן – פעמיים, בבוקר ובערב. **השארפיר גומרסקי** היה משתעשע בהכותו בנו בלוח עץ או בפטיש.

האוברשארפירים שולץ וקארל מילר היו יוצאים עם הקומנדו לחטיבת עצים ביער. בדרך, לשם שעשוע והרחבת הדעת, היה **מילר פוצע כמה מאנשינו בגרזן שבידו**. דמם שתת. הם התקשו לחטוב את העצים, והוא הפקיר אותם בידי שולץ. זה האחרון, אף שלא היה עול ימים, ירה בהם מאקדחו בלא להחטיא את המטרה.

קארל מילר היה מהדר בלבשו. "את תביאי לי את בגדי מדי ערב, ושיהיו מגוהצים כהלכה", ציווה עלי. הייתי מביאה לו את לבניו עם אסתר ברינברג, או עם סאבא זאלץ. בהיכנסנו לחדרו היינו עוברות לעמידת דום. מדי ערב היה מציג לנו אותה שאלה עצמה, ועונה עליה מניה וביה: "איזוהי החיה הנוראה ביותר בעולם? מה, אינכן יודעות? זהו האדם!"

יום אחד, אחרי מפקד הערב, ציווה **איש הס"ס אוטו וייס** להביא תיבת עץ ארוכה. הוא פקד על אחד מאסירי המחנה ללבוש ז'ופיצה של משי שחור ושטריימל ולהשתטח בתיבת העץ מלוא קומתו. **וייס הוריד את מכסה התיבה ופצח בשיר, "אני יהודי עם חוטם ארוך!" וייס פתח למחצה את מכסה התיבה וציווה על המוטל בתוכה להצדיע לנאספים ולחזור על דבריו, אז המשיך:**

"אלוהנו האהוב, שמע לקול שירינו, סכור את פיותיהם של היהודים ואז יונח לבני האדם. אמן!"

אנשי הס"ס שרו את השיר במקלה. על ה"חסיד" ציוו להתנועע אילך ואילך כבשעת תפילה, ואנו חייבים היינו לענות "אמן" שוב ושוב. הם צהלו.

יום אחד הביאו מן הרציף יהודי שזה עתה הגיע – שחום שיער וכהה עור. אנשי הס"ס כינו אותו מייד "דאר נאגאר" ("הכושי"). **ואגנר ציווה עליו לשיר**. הבחור אילתר ביידיש, כשמבטו שלוח לעבר יער האורנים הנפלא המקיף את המחנה:

"ווי לוסטיג איסט דא אוגזער לעבן,

מאן טוט אונז צו עסטן געבן,

ווי לוסטיג איסט אים גרינען ואלד

ואו איך מטך אופהאלט..."

תרגום:

מה טובים כאן חיינו,

כאן נותנים לנו לאכול;

מה טוב לי ביער הירוק,

בו נמצא אנוכי!

השיר מצא חן בעיני ואגנר. הוא פקד עלינו ללומדו בעל פה ולשיר אותו אחרי המיפקד. אותו "כושי", סנדלר מקאליש, היה בחור כהלכה, ידיד נפש לכולנו. הוא השאיר מאחוריו בקאליש את אישתו וילדיו וכל העת קיווה שנותרו בחיים וכי יבוא יום ויראם. בלב ונפש הוא התמסר לתכנון המרד. זכורתני, בלילה שבין ה-13 וה-14 באוקטובר, **עת נדברנו בינינו על הפרטים האחרונים של ההכנות למרד, אמר: "הבה נשבע להילחם, כולנו כאיש אחד, כדי שהנוער יוכל לטעום את טעם החירות"**. אז כרע על ברכיו ונשק את האדמה. כולנו כרענו עמו ונשבענו בלבנו שבועת אמונים.

הוא נמנה עם הקבוצה שהוטל עליה לתקוף את מחסן הנשק בעת שמסר את הרובים למתמרדים. נורה בידי **הפולקסדויט שרייבר**. אותו שרייבר נורה בידי שאול פליישהאקר מקאליש, תוך כדי חילופי האש.

שאול פליישהאקר היה אף הוא בן חיל, בחור נועז ואמיץ לב. ואגנר ציווה עליו להמטיר עשרים וחמש צליפות שוט על צעיר מכלואי המחנה, שנתפס בגניבת חמאה. הוא העז לסרב, באומרו כי אינו יודע כיצד מצליפים בשוט. אז חלק לו ואגנר, במו ידיו, עשרים וחמש מלקות בשוטו. הוא עמד בהן בגבורה, ורק ספר אותן בלחש בזו אחר זו. הצעיר קיבל אף הוא את מנתו.

יום אחד, בחודשי החורף האחרונים של שנת 1943, החלו הגרמנים מתרגשים ומתרוצצים כעכברים מסוממים. **במחנה פשטה השמועה שהרייכספירר היינריך הימלר, בכבודו ובעצמו, עתיד לערוך ביקור בסוביבור**. מול המחסן הצטברו גרוטאות מסוגים שונים: עגלות ילדים ישנות, בלי מטבח שבורים, תרמוסים וכיו"ב. כל אלה נעלמו והמקום נוקה בקדחתנות. לאחר מכן הביאו לכאן כמה משאיות עמוסות חול ופרקו אותן. החול הוחלק ומעליו הונחו לוחות עץ ארוכים, שנועדו לשמש שדה תעופה מאולתר למטוסו הפרטי של הרייכספירר.

ביום שקדם לביקור הובאה למחנה קבוצה של צעירות וצעירים שנבחרו מתוך אחד הטרנספורטים. את כל באי המחנה סגרו הגרמנים בצריפים מאחורי מנעול וברחו. מפקד המחנה וקציני הס"ס נימאן, ואגנר ואחרים, קיבלו את פני האורח הדגול ופמלייתו וערכו עמו סיור בלאגרים מספר 1 ו-2. לאחר מכן פנו ללאגר מספר 3. הכלואים הצעירים נצטוו להתגלח ולאחר מכן הוליכו אותם אל לאגר מספר 3, אל תאי הגז. הימלר ואנשי פמלייתו עקבו מקרוב אחר ההמתה ושריפת גוויות המומתים לאפר. דברים אלה נודעו לנו מחיל המשמר האוקראיני.

במועדון ציפתה לאורחים קבלת פנים מפוארת. עלי הוטל להביא לשם פרחים לקישוט השולחנות. היין נשפך כמים והקשות העקב נשמעו ללא הפסק בברכת ה"הייל". היה זה מקום מטופח ובו מרפסות, ערוגות פרחים, מספרה קטנה, חדר רחצה, בתי שימוש ומגרש ספורט. מסתבר שהרייכספירר היה מרוצה מאוד ממה שראו עיניו. זמן קצר לאחר מכן נודע לנו כי מפקדי המחנה הועלו בדרגה.

למחנה הגיעה חטיבה של חיילי הווארמאכט. הם הביאו עימם תיבות וארגזים לרוב. **כל סביבות המחנה מוקשו. נחפרה תעלה עמוקה שמולאה מים וגדר התיל חושמלה**. גוסטאב ואגנר השגיח על ביצוע העבודות. הוא היה מסייר במחנה הלון ושוב ללא רגע של הפוגה. פעם תפס את רבקה בקלקלתה. היא נרדמה תוך כדי עבודה. עונשה – עשרים וחמש צליפות שוט. רבקה הייתה בת שלוש-עשרה.

באחד הימים הגיע טרנספורט בלוויית חיל משמר של קצינים וחיילים. אנשי חיל המשמר רצו לסייר במחנה, אך נתקלו בסירוב. אסור בתכלית האיסור. הם שבו למקומם ולאחר ימים ספורים חזרו בלוויית טרנספורט אחר. הפעם הוזמנו אל המועדון. שם קיבלו את פניהם נימאן, ואגנר, שווארץ ורעיותיהם ואירחו אותם לארוחה דשנה עם משקאות לרוב. לאחר מכן הראו להם "כיצד עובדים אנשי המחנה בשקט ובשלווה". עם תום הסיור במחנה הביאו אותם אל המחסן והעניקו להם למזכרת בקבוקוני בושם וכדומה. כאשר רצו לשלם, סירב ואגנר לקבל מהם דבר: "הניחו, אני כבר אסדיר את העניין". הכל יצאו מן המחסן מרוצים. מה לא היה במחסנים אלה? הם היו מלאים כל טוב: בגדים, פרוות יקרות ערך, כלי נגינה, מכשירים כירורגיים, נעליים מכל המידות והסוגים ועוד.

הזהב והתכשיטים רוכזו בקומנדאנטורה, בחדר שהותקן לצורך זה במיוחד: הוצבו בו ארגזים ותיבות כבחנות ענק ובהם מטילי זהב, צמידים, סיכות וכו'. אחד מכלואי המחנה, עירום כביום היוולדו, נצטווה למיין את השלל בפיקוחו של איש הס"ס שטויבל. צורף גרמני

היה בא לערוך ביקורת ולאחר מכן נחתם הכל בארגזים שחורים, משוריינים, ונשלח במכונית ישר לברלין.

בצריף הקומנדאנטורה גרו שטויבל, שיט, פלוס, בקר, קורט בולנדר וד"ר קארל בלאורוק, כימאי ש"עבד" בלאגר מספר 3.

באורווה מטופחת למופת שוכנו סוסים גזעיים רבים. מאקס, נער כבן שלוש עשרה, מכלואי המחנה, מונה לטפל בסוסים ולגרש את הזבובים שהטרידום. יום אחד החליט פרנצל, שמאקס אינו ממלא את תפקידו כהלכה. הוא הצליף בו בשוט. בקר, נובאק, גרוט וקלאט הצטרפו אליו. הנער החל לרוץ והם בעקבותיו. הרדיפה נמשכה כחצי שעה. אז נפל מאקס ארצה, מחוסר הכרה. מאז לא שב לאיתנו. זמן מה הוסיף לעבוד באורווה, אך כל אימת שראה גרמני, היה רועד כעלה נידף ומטרף בזרועותיו כמבקש להניס מישו מעל פניו. בלילה היה בוכה כחיה פצועה. באחד הימים נורה למוות.

תחילה לא היה המחנה ממוקש ושניים מכלואיו הצליחו לחפור להם מנהרה מתחת לגדר התיל ולהימלט.

בבוקר נערכה חקירה נמרצת של כל באי המחנה. כל עשירי נצטווה לצאת את השורה. אלה ספגו עשרים וחמש צליפות שוט כל אחד. ה"וואכמאנים" האוקראינים הפליאו את מכותיהם. האומללים נאנקו וליבותינו שתתו דם. היו ביניהם כאלה שספגו יותר מעשרים וחמש צליפות – חמישים ואף מאה – משום שטעו בספירת עשרים וחמש הצליפות הראשונות. כל אחד חייב היה למנות את המלקות בקול רם, ואם טעה – החלה ההלקאה מחדש. הנצלפים החזיקו בקושי מעמד על רגליהם. השומרים הקיפו אותם והובילו אל לאגר מספר 3. לפתע נראתה דמות אישה רצה בעקבותיהם, הייתה זאת זמרת צעירה מכלואות המחנה. היא לא רצתה להיפרד מאהובה. נשאה עימה את בנה הקטן, בן חמש, בקוראה לעבר אנשי הס"ס: "רוצחים שפלים שכמותכם!"

לאיש הס"ס קארל פרנצל נתגלתה באקראי, שליבל פליישר, נער כבן שלוש עשרה העובד בצריף הבגדים, מגמגם.

"היי, אתה, מה שמך?" היה מרעים על הנער בהיכנסו לצריף. הנער לא היה מסוגל לענות לו מיד. פרנצל נהנה. הוא המשיך: "מה אכלת היום?" הנער ניסה להשיב לו. "יותר מהר, כלב מצורע!" צרח איש הס"ס. הוא קרא לחבריו שייכנסו גם הם, עד כדי כך נהנה מהמחזה. ללייבל הוא גמל תמורת ההנאה, בהשליכו לעברו, מפעם לפעם, ביצה שלוקה או כריך. פליישר מצא את מותו בעת המרד.

באראק ליכטמן, נער יפה תואר שעדיין לא מלאו לו חמש-עשרה שנה, הובא לסוביבור יחד עם בני משפחתו, אך נותר לבדו. חרף הזוועה שבחיי המחנה הוא היה תמיד שקט ושלו. בתחילה עבד במחסן הבגדים, לאחר מכן במטבח, ולבסוף סנדלרייה. בעת המרד, כשהרגנו את פאלאסטר, סייע לנו בזריזות מפתיעה להטמין את הגווייה ולהעלים את עקבות הדם. בהתקפה על מחסן הנשק נטל רובה והחל יורה ב"וואכמאנים", בחפותו על מנוסת כמה מן המורדים. הוא נפל בקרב.

לייבל דראשר, נער כבן שלוש-עשרה, מילא תפקיד חשוב בהכנות למרד ובמרד עצמו. הוטל עליו להופיע בפני הקצינים ולהזמין בשעת האפס אל בתי המלאכה, כדי שימדדו שם את הבגדים והנעלים שהזמינו.

בתחילה הגיע לנימאן והזכיר לו שמצפים לו במתפרה. נימאן עלה על סוסו הלבן ופנה לעבר בתי המלאכה. לייבל רץ אחריו. כאשר ירד נימאן מעל הסוס, בקושרו אותו סמוך לכניסה, התיר לייבל את הסוס והוליכו לעבר האורווה. זאת משום שציפינו לעוד מספר "אורחים" ונוכחות הסוס, בעוד בעליו נעדר מהמקום, עלולה הייתה לעורר חשד. לייבל נורה ביער בעת מנוסתו.

כמה מכלואי המחנה נפלו למשכב. אך כיוון שהיה ידוע, כי לחולים אין זכות קיום, הם היו יוצאים לעבודה גם כאשר הטיפוס או הדיזנטריה עשו בהם שמות. שמעון רבינוביץ מצא במחנה פתיליה וספירט להבעיר בה אש. הוא אף הצליח למצוא קצת אורז שהיה מבשל על הפתיליה ומביא לחולים. כך הציל את חייהם בפועל ממש. איש הס"ס אוטו וייס תפסו פעם בקלקלתו, בעת שהביא את צלחת המרפא לחוליו. הוא הצליף בשמעון במגלבו, אך שמעון לא נרתע והמשיך בשלו.

פעם נכנס פרנצל לצריף ברגע ששפת שמעון את הסיר על האש. שמעון הטמין בחופזה את הסיר **ושם את רגלו על הפתיליה הבושרת כדי לכבותה**. במשך זמן רב הייתה כף רגלו מכוסה כוויות חמורות. אף-על-פי-כן הוסיף לעזור לאחיו לצרה. הוא לקח חלק פעיל במרד, אך נורה בעת הבריחה.

יום אחד הביא לי האוקראיני קושוואדסקי את מדיו הלבנים של אדוניו, האברוואכמן לכמן, שיכור מועד, והודיע לי: "מחר בחמש אבוא לקבל את החליפה, ושתהייה נקייה עד אז!" עד מחר בחמש", עניתי לו, "לא יספיקו המדים להתייבש!" "אך את מעיזה לחלוק על דבריו של איש חיל המשמר?!" הוא צרח בהכותו במקלו על ידי, שצבתה והתנפחה. אך לקושוואדסקי נדמה שאין די בצליפה אחת, והוא עמד להוסיף ולהלקותני. יצחק לפת את ידו באומרו: "אינך מתבייש להכות אישה העובדת כה קשה?" האוקראיני יצא את הצריף. הוא חדל להכות נשים.

בלאגר מספר 1 היה צריף ועליו שלט – "מרפאה". אפשר היה לראותו מן התחנה וכל הנכנס בשערי סוביבור יכול היה לקרוא את הכתוב בשלט. אך המרפאה נועדה לגרמנים בלבד. במחנה הייתה גם מרפאת שיניים, בה עבד במשך זמן מה ד"ר בראסלר מפלוצק ועימו שני עוזרים, קורט וברתה, מיוצאי צ'כוסלובקיה. הרופא ועוזריו סיכנו את חייהם, בהמציאם לנו תרופות ובטפלים בנו בחשאי.

הלב היה נכמר למראה סיבלם של הילדים בסוביבור. מחלון המכבסה ראיתי קבוצה של כלואי המחנה שהונסו לעבר לאגר מספר 3. שלג כיסה את הדרך. ילד אחד צעד לבדו. מכנסיו נפלו והוא לא הצליח להדביק את השאר. אי-משם הופיע כלב, קרב אל הילד – אך לא עשה לו כל רע. לבסוף תפס השומר האוקראיני שצעד בסוף השיירה את הילד וגרר אותו לעבר כל יתר ההולכים אל המוות.

בטרנספורטים שהגיעו למחנה בחורף היו גם ילדים קפואים מקור, פשוטו כמשמעו: ואגגר, סיגריה בפיו, היה תופס את גופותיהם הקרושות וזורק אותן, כאילו היו אל הציפורים או חיות מתות, לעיתים היינו שומעים קול צעקה או בכי – לא כולם קפאו למוות.

במרד בסוביבור נטלו הנשים חלק פעיל. גם אני הייתי בין אלה שהוכנסו בסודו. ידעתי את תוכנית המרד בקוויה הכלליים:

- א. למשוך את אנשי הס"ס אל בתי המלאכה ולחסלם שם בשעה היעודה;
- ב. למצוא את מחסן הנשק ולחלק את כלי הנשק בין היודעים להשתמש בו;
- ג. לנתק את זרם החשמל ואת חוטי הטלפון;
- ד. לפרק את המכוניות החונות בשטח המחנה, כדי שלא יוכלו לרדוף בהן אחר המתמרדים;
- ה. כלואי המחנה שהוסכם עליהם מלכתחילה – לבושים במדי אנשי הס"ס שיחוסלו – יובילו את פלוגות הקומנדו אל מחוץ למחנה (פלוגות אלו היו יוצאו לעיתים את שערי המחנה בשעות בלתי מקובלות, כדי לקוט פטריות או גרגרים).

על עובדות המכבסה הוטל לגנוב כדורי רובה רבים ככל האפשר מווילות המגורים של אנשי הס"ס. מצאנו כדורי רובה בכיסי מדיהם של הגרמנים או במגרות שולחנותיהם. שרקה כץ, הלקה לובארטובסקה, אסתר גרינבאום, זלדה מץ, סאבא זאלץ, אנוכי ונשים אחרות ביצענו את המוטל עלינו. את שללנו מסרנו לעובדי הסנדלרייה שהתקינו בצריפם מחבוא בטוח לנשק ולתחמושת.

כן היה עלינו להכין לבנים ובגדים נקיים בשביל המתמרדים. על כמה מבאי המחנה הוטל להשיג כסף וחפצים בעלי ערך, כדי שאלה אשר יצליחו להימלט יוכלו לקנות בהם מצרכי מזון.

אור ליום ה-14 באוקטובר בכתה אסתר: "מדוע זה עזבתי את בני משפחתי? מדוע לא נשאיתי איתם, למות עימהם? מחר כבר לא נהייה בעולם הזה. השמש שוב תזרח ותשקע, הפרחים יפרחו ויבולו – ואנו לא נהייה כאן". "אין לנו מה להפסיד ועל מה להתגעגע בעולם בו אנו חיים", הפסיקה אותה הלקה לובארטובסקה, "עדיין מהדהד באוזניי קול בכיים של אחיי ואחיותי הקטנים, ששמעתי כאשר נפרדנו ברציף". ורזה הקטנה מסטאניסלאב הוסיפה: "יהיה מה שיהיה – מחר אולי נהייה כבר חופשיים! האם חיינו כאן קרויים חיים?!" "הלילה חלמתי", אמרה אסתר טורנר, "שאמי מביאה לי דג חי ומפרפר, זה סימן טוב!" ואילו סאבא זאלץ מלובלין התאוננה: "עוד לא עבר עלי יום טוב בחיי; תמיד רעב, סבל ומוות". וסאלה מלבוב חתמה את השיחה בהחלטיות: "רב לכן, דיברתן מספיק, יש להתכונן למחר". פלוגות הקומנדו יוצאות לעבודה. מ תחיל יום חדש, ה-14 באוקטובר, 1943

המרד החל בשעה 4 אחרי הצהריים. איש הס"ס נימאן ערך סיבוב במחנה בכירכרה רתומה לשני סוסים; לאחר מכן רכב על סוסו הלבן לעבר הצריף ששימש כמתפרה ושם הומת. גם אנשי הס"ס גרייטוץ, קלאט, וולף ואחרים הומתו.

שווארץ, שעמד ליד הגנראטור, ניתק את זרם החשמל ואת קו הטלפון. אז נתברר לנו, שהמכוניות הגדולות נעדרות מהמוסך; היינו בטוחים, שכמה מאנשי הס"ס נמצאים מחוץ למחנה. לכך לא ציפינו כשתכננו את המרד.

הצעירים שבינינו חילקו לכולנו בגדים נקיים, כסף ומטבעות זהב כדי לרכוש מזון במקרה שהמרד יצליח.

שלמה שמייזנר עבד בתיקון התנורים בקסרקטין של חיל המשמר האוקראיני. הוא הבריח משם, בזה אחר זה, רובים שהוטמנו בארובות התנורים. לפתע הופיע הוואכמן ריל, רוכב על אופניים וצעק בגרמנית: "איפה הרובים שלי?" הוא הומת במהלומת גרזן. איש הס"ס שטויבל נורה ליד צריף הקומנדנטורה. אחד מאנשי המשמר רץ לעבר הקזינו, שם נמצא אותה עת פרנצל, וצעק: "איין דויטשאר קאפוט!" ("הגרמני נהרג!") פרנצל תפס את המקלע שלו ורץ לעבר הכניסה למחנה. אנשי חיל המשמר האוקראיני החלו יורים ממגדלי התצפית.

אנו ציפינו לאות. בפינת החדר ראיתי את יצחק, בידו האחת המגהץ ובשנייה סידור תפילה קטן. סאלה הייתה הראשונה שזינקה מן החדר. היא צעקה כאחוזת טירוף: "אני רוצה לחיות! אני רוצה לחיות!"

התחלתי אף אני לרוץ. ראיתי את רבקה רצה לידי. ליד גדר התיל היית המוטלת גופתה של מירה שפירא מסדלישצ'ה, כשפניה המאירות מופנות כלפי מעלה, אל הרקיע. כיסיתי את ראשה במטפחתי. הסרתי מעלי את מעילי, פן אתפס בגדר התיל. אינני יודעת איך עברתי את התעלה המלאה מים. אני זוכרת רק שרבקה ובחורה מצ'כוסלובקיה עזרו לי לחצותה. המשעול המתפתל ביער היה צר ביותר. איך יכולנו לרוץ בו? על פניי חלפו ביעף הינדה ואידל, רוז'ה פאלץ, אברהם, שרקה כץ ואחרים. רצתי כל עוד רוחי בי.

מתוך כל מורדי סוביבור הגיעו רק מעטים אל אדמת מבטחים. זמן קצר אחרי שנמלטנו על נפשנו, פשטו ביער המוני אנשי ס"ס, שוטרים וז'נדרמים וכל ברוח שנתפח, נורה בו במקום. הפרטיזנים הם שסיפרו לי לאחר מכן, מה נוראה הייתה נקמתם של הנאצים בשוכני סוביבור.

הקומנדו של לאגר מספר 4 נורה במקום. מונייק נוספלד ואחרים שהתחבאו במאפייה, נשרפו חיים, כמוהם כחנה, התופרת מברלין, ונשים רבות אחרות.

איכשהו הצלחתי להישאר בחיים. שוטטתי ביער עם עוד שלוש נשים שגורשו מהולנד – אולה שטרן, קטי ורות. אלינו הצטרפו באראק ואדם קשיש אחד, שעבד בסנדלרייה. "בואו נסתתר בסבך", אמרתי.

היה זה באוקטובר והיער החשיך עד מהרה עם רדת הלילה. נחבאנו בדומיה. מזמן למזמן שמענו קולות צעקה ויריות. עם עלות השחר יצאנו לדרך. לפנינו השתרעה דרך רחבה למדי. "אני הולך לראות אם אפשר לבור כאן", אמר באראק. זמן קצר לאחר מכן שמענו קולות ירייה...

שלושה ימים ושלושה לילות תעינו ביער, כשהרעב מציק לנו. פחדנו להתקרב לכפרים. מצאנו מעט גרגרים וחילקנו אותם בינינו, חלק בחלק, לאחר ספירה. ניסינו אפילו לאכול פטריות, אך נתקפנו בכאבי בטן עזים ובעוויתות. ועדיין לא התרחקנו מסוביבור. לא אחת מצאנו שלטים ועליהם הכתובות "ס"ס זונדרקומנדו" ו"אכטונג! אונטרמינרט!" ("זהירות! מוקשים!"). רגלינו צבו מעייפות. עברנו ליד עץ תפוח שגדל פרא אך לא העזנו לקטוף מפירותיו. על הארץ מצאנו תפוח קטן אחד שנשר מן העץ. חילקנו אותו בינינו. "בואו ניכנס לכפר", פסקתי, "ביער נמות מרעב".

קטי ואני נכנסנו אל הכפר ז'לובק, ושאר השלושה נשארו ביער. האיכר הראשון בו פגשנו איים עלינו בשוטו: "הסתלקו מכאן! יש לי אישה וילדים!" לפתע הופיע שוטר פולני: "אין ספק שאתן מסוביבור, לא תוכלו להכחיש זאת!" "ירה בנו כאן ולא תביאנו לסוביבור!" – התחננו לפניו. הוא רמז לנו ללכת אל היער, אך העניק לנו כיכר לחם שלמה! נתנו לו בתמורה שני שעונים.

זמן מה לאחר מכן הביא לנו נער בקבוק חלב. "השוטר המיר את השעונים בוודקה ועכשיו הוא שותה לשכרה בכפר", סיפר לנו הנער, גם אנשי הס"ס וחיל המשמר האוקראיני נהגו להשתכר במסבאה שבז'לובק. נבהלנו. "אם תראה לנו היכן נמצאים הפרטיזנים, ניתן לך שעון יפה במתנה", אמרנו לנער. הוא הובילנו ביער ואנו הלכנו בעקבותיו.

הגענו למבואותיו של אחד הכפרים ושם מצאנו עוד ניצול מסוביבור. "כאן שורר שקט. הגרמנים אינם מגיעים לכאן והאיכרים מוכרים צרכי מזון בחפץ לב", סיפר לנו. רות והסנדלר הישיש נשארו בכפר. קטי, אולה שטרן ואני יצאנו לדרך. רצינו להתרחק מסוביבור ככל היותר.

ימים רבים שוטטנו ביער. בנדודינו פגשנו עוד שני ניצולים מן המחנה – לרנר וקטיוש. יחד איתם בישלנו את אוכלנו הדל וישנו בלילות בערימות שחת, רועדים ונצמדים זה לזה.

יום אחד ראינו שני בני אדם לבושים פרוות כבשים. הם כיוונו אלינו את רוביהם, אך עד מהרה **החלו לדבר איתנו ביידיש**. היו אלה שני פרטיזנים, שאוול ואלברט. כמה איכרים סיפרו להם על שלוש נשים התועות ביער, והם חיפשו אחרינו. עתה צעדנו בעקבותיהם אל מחנה הפרטיזנים ביער פארצ'ב, שם מצאנו עוד שלושה ניצולים מסוביבור – טוביה, יליד בלגיה, פאדקה, שבוי מלחמה רוסי ויצחק, מי שעתיד היה להיות בעלי.

השלג ירד ללא הפוגות. כדי להתחמם מעט ולבשל את ארוחותינו – ביער היו עוד משפחות יהודיות, שנמלטו מידי הגרמנים – היינו מדליקים מדורה. מטוסי האויב היו טסים מעל ליער וסורקים את השטח והעשן העולה מן המדורה. היה להם אות להימצאותם של פרטיזנים בשטח. אז היו ממטירים פצצות על היער כולו, וכמה מטוסים היו מנמיכים טוס עד לצמרות העצים.

האיכרים, שהיו נכנסים ליער לקושש עצים כביכול, נהגו להצביע על מקום מחבואינו לז'נדרמים. תמיד היינו שרויים במצב הכן, דרוכים ומוכנים לכל. שאיפתנו העזה ביותר הייתה

לחצות את נהר בוג. הפרטיזן לייבוש זילברשטיין סיפר לנו נסים ונפלאות על החיים באזורים המשוחררים.

יום אחד החלה ביער אקציה בקנה מידה נרחב. חיילים, ז'נדרמים, וחיילים מצבא ולאסוב סרקו את היער בקפדנות. הם צלפו כל העת. רגליי שצבו לא שבו לאיתנן ולכן לא יכולתי לרוץ ולהימלט על נפשי. מצאתי את עצמי מוטלת בין גוויות ההרוגים. לפתע שמעתי את מאשה הקטנה מתייפחת. קולה הפיח בי אומץ. קמתי על רגליי, לקחתי את ידה והתחלנו ללכת. לפתע שמענו קולות נפץ של זרדים יבשים ונעצרנו. התברר שהיו אלה איכרים שבאו להוריד מגוויות החללים את בגדיהם ונעליהם. זמן מה התחבאנו ולאחר מכן הוספנו ללכת. למזלנו נקרה על דרכנו שק מלא בצלים ותפוחי אדמה. אכלנו כמה בצלים, ואלה החיו את נפשנו. בלילה מצאנו כמה פרטיזנים ששרדו מקבוצתנו, וביניהם פייגה, אמם של מאשה ויצחק.

אקציה נוספת – אך כפעם הצלחנו לעבור בשלום את שרשרת החיילים והשוטרים שסרקו את היער. מגמת פנינו – נהר הבוג. הגענו אליו בחג המולד של שנת 1943. אך השלג החל להפשיר לפתע והיה עלינו לחצותו בשחייה. "אנא, ירו בי", התחננתי לפני חבריי. "כבר אין לי כוח לזוז. ואם אפגר אסכן את חייכם". אך הם לא היו מוכנים לנטוש אותי ונשאוני על כפותיהם, פשוטו כמשמעו.

לבסוף הגענו לכפר דובוק, שליידו נמצא מחנה הפרטיזנים על שם וורושילוב. יצחק, שהוא סנדלר במקצועו, התקבל בזרועות פתוחות. הפרטיזנים חיפשו זה כבר אחר רצון טוב. ביניהם מצאנו גם כמה יהודים, באנץ' מדומאצ'ב ואחרים. באזור זה עברו כמה פלוגות פרטיזנים - "דיאדיה פאטיה", "צ'ארני", "ואנדה ואסילייבסקה", ובכל אחת מהן מצאנו גם לוחמים יהודים. מפקד הפלוגה "צ'ארני" נתן לי רימון יד ומפקד "ואנדה ואסילייבסקה" – אקדח, כמזכרת ל"פרטיזנית הראשונה הדוברת פולנית שמצאתי ביער". אזור בוג עודנו קרוב מדי לסוביבור. רק בישראל מצאתי לי מנוח.

העדות הושמעה במשפט האגן והושלמה על ידי מרים נוביץ' ב"בית לוחמי הגטאות" בשנת 1965. [4]

קבורה המונית של גופות ממחנה השמדה סוביבור לאחר השחרור המחנה
["ארכיון יד ושם"]

ליאון פלדהנדלר סוביבור

עדות

ליאון פלדהנדלר נולד בשנת 1910 בז'ולקייבקה. היה ממארגני המרד במחנה סוביבור. עדות זו התפרסמה בקובץ התעודות ההיסטוריות המרכזית של יהודי פולין, כרך א', לודז 1940.

פלוגת השרות של בית הנתיבות, בת 21 איש, לבושי מדים וכובעים מיוחדים כחולים-כהים, עם האותיות B K (Bahnhofskommando) רקומות על זרועם – הקבילה את פניהם בלשון אידית, לא היכו.

באיטיות יצאו מתוך הקרונות, לאחר שנצטוו להשאיר בהם את כל המטען. נתברר, שרגליהם עמדו בשערי המחנה בסוביבור. מסילת הברזל הגיעה כמעט עד לשער. הוליכו אותם ברחוב מוקף תיל דוקרני ומוסווה בקרשי עץ. תוך כדי הליכה חזרו ומצאו את הנפשות הקרובות ביותר, בני משפחה מכרים.

בשער עמד איש הגסטאפו צרבר השומר על הכניסה לממלכת המוות. "הנשים ימינה, הגברים שמאלה". נפלה פקודה קצרה, וכמהופנטים, אדישים והמומים הסתדרו בשתי קבוצות. הילדים התייצבו על יד האמהות. במשלוח זה היו כ-6,000 איש. משני צדי המגרש עמדו סככות עץ, ומתחתן הסתדרו. לעיניהם השתרע מגרש עצום (שתפס, כפי שנתברר אחר כך, 5-6 ק"מ מרובעים), מוקף מסביב תיל דוקרני. הם היו במלכודת ללא מוצא. הכל הרגישו, שאלה הם הרגעים האחרונים. אנשי הגסטאפו התרוצצו מסביב, המטירו פקודות מלפנים ומאחור, כאילו נתכוונו להשביע את עיניהם במראה הקרבנות. הם חיפשו חייטים, סנדלרים ובעלי מקצוע אחרים. חיפשו גברים בריאים וחזקים. תוך המשלוח בחרו כ-52 אנשים לעבודה. כה מרובה הייתה האדישות הכללית, כה בטוחים היו הכל שעוד רגע קט והם צפויים למוות, עד שאיש לא הציע את עצמו לעבודה.

מר פלדהנדלר השגיח לפתע פתאום בנגר מכר, ליבסטר שמו, שנלקח עוד בחודש מאי 1942. ופתאום חלפה במוחו מחשבה במהירות הברק, ובכן עוד חיים! האנשים בסוביבור חיים! אין זה "מחנה השמדה" מוחלט. והוא הציע את עצמו לעבודה. 52 ה"נבחרים" לעבודה הלכו לבית המרחץ. פתאום הגיעו עליהם מרחוק צעקות איומות, הם ראו נשים ערומות רצות על פני השדה. כך נכנסו לתוך החיים של "מחנה המוות".

בסוביבור היו 172 פועלים יהודים. הם עבדו במיון הבגדים של המומתים. סידרו לפי ההוראות של אהבת הסדר הגרמנית; בגדי גברים לחוד, בגדי נשים לחוד, מצוים היו לחפש כסף. לאט-לאט התחילו מבינים היכן הם נמצאים ואחדים התייפחו בבכי. על חטא זה ענש המשמר האוקראיני ב-25 מלקות. כל מי שאל על שום מה הוא מוכה, קיבל 25 מלקות מחדש.

ב-5 בערב נערך מיפקד. אחר כך הלכו לצריפים. המחנה היה מורכב משלושה חלקים: 1. צריפים בשביל הגרמנים ומקום דיור מיוחד בשביל הפועלים השחורים היהודים ובעלי המלאכה היהודים.

2. במרחק 150 מטר מן החלק הראשון נמצאו מחסני המזון והמלבושים ומחסני החפצים יקרי הערך.
3. כ-300 מטר מכאן היה הקרימטוריום (המשרפה).

הקרימטוריום היה מגודר מסביב. כאן עבדו כ-50 יהודים. המחנה השלישי חי חיים נפרדים. הוא היה מובדל לחלוטין מכל חיי המחנה. הכניסה אליו הייתה אסורה בכל חומר הדין. באמצעות האוקראינים היו רק מגיעות שמועות על המתרחש שם. עובדי המחנה הקודמים היו בגיל 26 – 20, צעירים מאוד ונבערים. בחרו במיוחד באנשים אלה, כדי שיתמצאו פחות.

בתקופה הראשונה עדיין לא היה קרימטוריום. לאחר ההרעלה בגזים היו **מטילים את האנשים לתוך קברים, שכבות שכבות: החפירות היו פתוחות ועל הגוויות פיזרו אבקת כלור.** ברם, האדמה ספגה את הגז, והדם התחיל מפעפע, ריחות מבחילים נישאו על פני כל המחנה. חדרו בכל.

המים בסוביבור נעשו באושים. הגרמנים ציוו לנקות את הבאר שלהם. בחורף הורידו לתוך הבאר אסירים ערומים, כדי שינקו אותה. העצים שנחטבו ביער העלו, לאחר שנשרפו, ריח של דם. זה הכריח את הגרמנים להקים קרימטוריום. לקרימטוריום לא הייתה מעשנה.

היה זה בור גדול, עליו הייתה קבועה שכבת ברזל, ומעליה פסי ברזל. את האנשים היו מטילים על פני הפסים, והעצמות היו נופלות על פני השבכה. היו מבעירים אש מלמטה, ועל פני הגוויות שפכו נפט. את העצמות כתתו בפטישים לאפר.

את הקרימטוריום בנו יהודים והם גם עבדו בו. מן התחנה הובילה מסילה צרה מיוחדת ישר למחנה מספר 3. ילדים וחלשים היו מעבירים בקרונות. עסקה בזה פלוגה מיוחדת בת 21 אסירים, Bahnkofskommando. החולים בעלי המום והילדים פשטו את בגדיהם במחנה השלישי, ומשם העבירו אחר כך אתה בגדים למחנה השני.

היו הבדלים גדולים באופן ההתייחסות, ברגעי החיים האחרונים האלה, ליהודים פולניים וליהודי חוץ לארץ. בפני יהודי פולין היה **נואם כרגיל אוברשארפיהרר, שהיה אומר: "כאן מחנה מעבר לאוקראינה, אתם חייבים להתרחץ. תקבלו בגדים חדשים ותמשיכו בנסיעה ברכבת לעבודה". ליהודי צ'כיה היה אומר: "אתם הינכם בני תרבות – לא תיסעו יחד עם יהודי פולין המלוכלכים".** היהודים הצ'כיים מחאו כף.

המשלוחים היו מגיעים 2-3 פעמים בשבוע. אם המשלוח היה קטן, היו מחסלים את הנשים והגברים יחדיו. ברחוב צר, שאורכו 300-400 מטר, המוליך לבית המרחץ, עמד טור של אוקראינים וגרמנים ומוטות בידיהם. הם היכו ודחקו אל המרחץ.

בית המרחץ היה מורכב מ-9 תאים. כושר קיבולו של כל אחד הגיע עד ל-500 איש. בצד היו צריפים מיוחדים בשביל נשים. בצריפים אלה היה Friseurkommando בן 30 איש. כאן גזזו את שיער הנשים. עשו זאת יהודים בנוכחותם של גרמנים ואוקראינים. הנשים היהודיות מפולין ידעו את הצפוי להן. לעומת זאת אלה שמחו"ל התחננו, שישאירו להן את שערן. מכאן הוליכה דרך לבית המרחץ. בית המרחץ היה מותקן כך. כאילו נועד באמת לרחיצה (ברזים למקלחת, סידורים משוכללים). בתי המרחץ היו תאי גז. בבת אחת היו מרעילים 500 איש. לפעמים היו מכניסים זרם של כלור, ובתמידות היו מנסים גזים אחרים. מן המחנה השני הובילה מסילה אל המחנה השלישי – ישר אל הקרימטוריום. כאן עקרה פלוגת עבודה יהודית א שני הזהב ובדקה את הנשים שמא מוסתר אצלן כסף.

הגברים החזקים ביותר לא יכלו לעמוד בתנאי העבודה במחנה השלישי יותר מ-6 שבועות. **העבודה הייתה מביאה לידי טירוף.** את מספר העובדים היו איפוא משלימים באנשים מן המחנה השני. יום-יום, בשעת המיפקד, היו בוחרים בקרבנות לעבודה במחנה השלישי, באימה ורעדה היו מחכים לבחירה. המחנה השלישי – הייתה זו גסיסה בייסורים ממושכים.

במחנה הראשון עבדו בעלי מלאכה יהודים בשביל הגרמנים. נגרים, חייטים, סנדלרים. כאן היו להם גם צריפים לשינה. מספר הגרמנים היה 30, האוקראינים – 180. מצבם של בעלי המלאכה היה טוב מאוד. בסדנאות שלהם היו להם דירות נוחות. את החפצים היו לוקחים מן המשלוחים. האוכל היה משובח, גם הוא גנוב מן המשלוחים. מנת היום הכילה: 1/3 ק"ג לחם, מרק, בשר סוס, פעמיים בשבוע דייסה (מן המשלוחים). אנשי השירות במטבח היו יהודים (4 נשים ו-4 גברים).

העבודה: מ-6 בבוקר עד 12, שעה אחת של הפסקת הארוחה ואחר כך עד 5. כל העבודה הייתה – מיון החפצים. מ-5 עד 10 היה להם פנאי – לבילוי. מרחוק היתמר העשן מן הקרימטוריום. הכל היה חדור ריח של דם, ובמחנה מספר 1 בקעו ועלו צלילי מוסיקה יהודית ושיחקו בכלוב מאחורי תיל דוקרני.

הצריפים היו מוקפים תיל דוקרני. באחד מהם התגוררו כ-170 נשים, שהיו עסוקות במיון החפצים. הן באו במגע עם הגברים.

היו במחנה אומנים, ממיינים, מחסנאי, גננים, פועלי יער, פועלים שחורים – המחנה היה מדינה בעלת אספקה עצמית.

מוסיקה, ריקודים, נשים – לכל זה הייתה מטרה אחת. רצו להמית באסירים את הרעיון על השתחררות. רצו להפוך אותם למכשירים קהים, נטולי מחשבה. את הנוטים למחשבה, את המתווכחים היו מעבירים למחנה השלישי או שהיו מלקים. חוסר הדאגה היה דבר שבחובה. נטו חסד למאוהבים, הירשו להיפגש עם הנשים, דאגו למשחקים (קלפים, שח).

ליהודים הייתה מטרה אחת: *carpe diem*. הם היו פשוט פראיים. המחנה היה ביער. פועלי היער היהודים היו מבראים את היער. הרחיבו את המחנה. מחנה סוביבור שכן בין וולודאבה ובין חלם. תפס 5-6 ק"מ מרובעים והיה מוקף שלוש שורות של תיל דוקרני ותעלה, שעומקה 3 מטר, ורוחבה – 2 1/2 מטר. בכל 50 מטר עמד מגדל ובו משמר אוקראיני. במרכז התנוסס מגדל גדול, הגבוה מכולם. ליד שער הכניסה הייתה כתובת *Sonderkommando*.

ביוני 1943 זרעו מוקשים מסביב לכל המחנה.

המשלוחים: ב-8 במרץ 1943 הגיעו שלושה משלוחים מצרפת. בכל שבוע, ביום ו' בבוקר, היו מגיעים 3,000 עד 4,000 מהולנד. משלוחים אלה זכו ליחס מיוחד. הקרונות היו מפוארים. פלוגת בית הנתיבות הייתה עוזרת בהעברת החבילות לצריף מיוחד על יד הקרונות. הצביעות הגיעה עד למדרגה כזו, שהיו נותנים מספרים מיוחדים לשם קבלת החבילות בחזרה. על הכיכר עמד שולחן מיוחד ועליו מכשירי כתיבה למכתבים. בפקודת הגסטאפו היו כותבים, שנמצאים בוולודאבה, וביקשו תשובה לוולודאבה (גם יהודי פולין הורשו לכתוב לקרוביהם בחו"ל, כמובן לא לאנגליה או לאמריקה). לפעמים נתקבלו ואפילו תשובות. הייתה לכך מטר הכפולה: לאחוז את עיני האריים, שגירוש אין פירוש השמדה, ושנית – הייתה זו תחבולה להשיג ידיעות על מקום המצאן של משפחות המגורשים.

אחר כך חייבים היו לחלוץ את הנעליים. כדי להקל על הסידור – מאחר שזוגות הנעליים היו מתערבבים – היה כאן לדקדקנות הגרמנית מקום להתגדר בו. כל אחד קיבל חבל וקשר את נעליו ואפילו את גרביו. ממועצת היהודים אשר בהולנד היו שולחים קרונות מלאים סוכר, נקניק, פירות, יין, שימורים וכד'. משלוחים גדולים הגיעו מווסטרבורג, מחנה הריכוז בהולנד. כאן נמצא הרב של אמסטרדם רוטשילד. את כל התעודות היו שורפים. אחדות היו אפילו חתומות בידי היטלר וכללו ערובה לביטחון אישי. היו משלוחים מסלובקיה, גרמניה, צ'כיה, רוסיה וכו'.

בחודש יוני 1943 הגיע משלוח מלבוב. היו בו 50 קרונות, 25 מהם עם אסירים חיים ו-25 עם מתים. החיים היו ערומים. בקרונות עם החללים היו הגוויות מוטלות סבוכות זו בזו, ללא פצעים, רק נפוחות. את כל עובדי המחנה הכריחו לפרוק את הגופות מן הקרונות

ולהטעין על קרונות, שתוסענה לקרימטוריום. הצחנה של הגופות לא אפשרה להתקרב אל הקרונות. ואז כפו הגרמנים לכך במכות. מצב הריקבון העיד, שהאנשים הללו לא היו בין החיים זה כשבועיים. הגויות היו רקובות למחצה. הן התפוררו חלקים, חלקים, מאחדות עוד קלח דם, והעובדים בוססו בדם עד לקרסוליים. פתאום השגיו בקרון הראשון, סמוך לכותל, אישה מתה ועליה שלד חי, אולי כבן 4, האוברשארפיהרר וייס פנה אז ואמר לספיס וואגנר (התליין הראשי של המחנה): "Kuck mal, was für ein herrliches Bild". (שור, איזו תמונה נהדרת!). הילד נשלח גם כן למחנה השלישי.

העבודה הייתה ללא נשוא. סבוכים יחדיו בפרפורי הגסיסה האחרונים, מעוכים, חנוקים, היוו שלמות בלתי נפרדת אחת. פתאום – כשמשכו ברגל אחת מהקרון השני, הוציאו אישה חיה. היה זה מראה זוועה: מטורפת, כחושה עד להבהיל. בשארית הכרתה תפסה, שלפניה עומדים יהודים והיא פרצה בצעקה: "יהודים, אם כן ניצלתי". כה חזק הוא יצר החיים. אנשי הגסטאפו ירו בה והמיתוה.

שישה שבועות לאחר מכן באו פעם היהודים מן המחנה השלישי לקחת מזון במחסן הראשי, שבו עבד מוסר דו"ח זה (את המזון שלחו מועצות היהודים שבחו"ל, שהאמינו – על סמך המכתבים שקיבלו – כי הם ממציאים עזרה לאחיהם). **הם סיפרו מעשה מופלא.** בתא הגזים כרעה אחת הנשים ללדת. הילד נולד חי. ירו בו ורק הכדור השמיני המית אותו. על הרצפה נשאר כתם – לאחר האם והילד. אי אפשר היה להדיח כתם זה לא בבנזין ולא באמצעים אחרים. באו אפילו קצינים גבוהים, כדי לראות את זאת. לבסוף הוכרחו – מאין תחבולה אחרת – לשבור את הרצפה. בעניין זה הלכו נוסחאות שונות. המאמינים הסבירו זאת בדרך נס, ואילו האחרים – באיזה תהליך כימי בלתי ידוע.

הפתעה גדולה בחודש מרס 1943 היה **הביקור של הימלר** במחנה. מלובלין הביאו ליום זה 200 נשים. יומיים החזיקו אותן בצריף מיוחד, כדי לערוך מהן אחר כך הצגת ראוה מיוחדת. בשלושה קרונות משוריינים שוכנה הפמליה שלו עם מטה הקצינים הגבוהים. בתא הגזים קבוע היה למעלה אשנב, ובעדו יכול היה הימלר להסתכל בסיפוק בתוצאות פעולתו של הגז החדש.

כשהגיעו בחורף משלוחים ממינסק ומווילנה, ושלג עבה היה פרוש מסביב – ציוו להתפשט ולרוץ ערומים למרחץ. הרוב קפא בדרך. העובדים במיון מצאו פעם בין המלבושים תינוק רך, בן חודשים אחדים. האוקראינים השגיו בכך, ואחד מהם הוריד על ראש התינוק 3 מהלומות.

באחד הימים הגיע משלוח מביאלה-פודלאסקה. מבין החדשים בחרו ב-120 איש ואלה, יחד עם אנשי המחנה, צריכים היו להטעין 34 קרונות מלבושים לגרמניה. את פני החדשים קיבל טור של גרמנים ואוקראינים, וכפפות ברזל בידיהם. התעללו בהם במיוחד. אנשי המחנה הקודמים יכלו לשאת את החבילות בכיוון אחד בהליכה איטית ובכיוון השני הוכרחו לרוץ, ואילו החדשים הוכרחו לרוץ בשני הכיוונים. היה זה בקיץ ולאחר זמן קצר אפסו כוחותיהם. אחד מהם ניגש לאיש הגסטאפו והפציר, שיירה בו. ואחריו ניגש גם בנו ועוד אחדים, בסך הכל 5 אנשים. איש הו.ס.ס. ציווה להביא תרופות, כגון: שמן קיק, שומן, משחות שונות וכדומה, ובמכות הכריח אתם לבלען. משהתחילו להקיא – סיבך אותם ברשת של חוטי ברזל והיכה עד לאובדן ההכרה. אחר כך קשרו את רגליהם, וכששבה אליהם הכרתם, תלו אותם כשראשיהם למטה. לאחר ייסורים, שארכו שעות אחדות, הוציאו נשמתם.

מספרם של הגרמנים, אנשי השירות במחנה, היה 30. **החשובים שבהם היו:** וואגנר – ספיס (אוסטריה), נוימאן – אונטרשטורמפיהרר, רוזה – אונטרשטורמפיהרר, גרייטשץ – אוברשארפיהרר, נומלסקי – אוברשארפיהרר, קייס – אוברשארפיהרר, גטצינגר, בקמן – אונטרשארפיהרר, מילר.

מספר היהודים שעבדו היה כ-600. בחיים נותרו 37.

פעם הבחין מוסר דו"ח זה בפועלים (מכרים), שהגיעו מן המחנה בבלז'יץ, שהוא ברח ממנו בשעתו, בשעת "אקציה" אחת. הדבר היה ביוני 1943 במשלוח היו 620 איש. למפקד של המשלוח, הקאפו, שהיה מכונה couvreur היה כובע מיוחד – שני כוכבים על הכתפות, ולסגן – כוכב אחד. הכובע היה אדום, רקום. האנשים לא רצו לצאת מתוך הקרונות, הם דרשו שיחסלום בו במקום. **הגסטאפו מילאה בקשה זו וירו בהם – בקבוצות של 10 אנשים**, והדבר נמשך כל היום. בבגדי אחד מהם מצאו היהודים מכתב ובו כתוב: "עבדנו שנה בבלז'יץ, איני יודע לאן מובילים אותנו עכשיו. אומרים, שלגרמניה. בקרונות ישנם שולחנות לאכילה, קיבלנו לחם לשלושה ימים, שימורים, יי"ש. אם כל זה אינו אלא כזב, דעו שגם לכם צפוי המוות. **אל תאמינו לגרמנים. נקמו את נקמתנו!**".

מילים אלו הניעו את אנשי המחנה לארגן את הבריחה. [5]

מטף זלדה סוביבור

עדות

**ז. מטף נולדה בשנת 1925 בסיירלישץ', מחוז חלם.
לפני המלחמה הייתה תלמידה.**

**עדות זו התפרסמה בקובץ התעודות ההיסטורית המרכזית של יהודי פולין,
כרך א', לודז 1940.**

בחודש אפריל 1942 הביאו לסיידלישץ' ב-3,000 יהודים מצ'כיה. את רובם גרשו יחד עם יהודי סיידלישץ'. עד החודש מאי 1942 המשיכו היהודים לעבוד בניקוז ואילו בחורף – בכביש. עד זמן זה היו מקרים בודדים של רצח ושוד.

ב-18 במאי 1942 היה הגירוש הראשון. היהודים העובדים נצטוו להתאסף בשעה 5 אחר הצהריים בשוק. ומשם הלכו למקום העבודה. את שאר היהודים, זאת אומרת זקנים, ילדים, לא עובדים גרשו לסוביבור. בסוביבור – המיתו את המגורשים. לאחר ההרעלה בגז קברו את גוויותיהם.

היהודים שנשארו בסיידלישץ' המשיכו לעבוד במשך כל הקיץ בעבודות ניקוז. קבוצה אחרת עבדה בסלילת כביש. ההשגחה בשעת העבודה הייתה בידי פולנים. יחס המשגיחים ליהודים היה בדרך כלל רע.

סיידלישץ' נמצאת 50 ק"מ מסוביבור. הגיעו אלינו שמועות, ששמה מביאים את היהודים מערים שונות ושורפים אותם. האיכרים סיפרו, שהאש נראית במרחק 15 ק"מ. ידענו שצפוי גם לנו סוף כזה. ב-22 באוקטובר 1942 באו מחלם אנשי o.s., שהכריזו על סיידלישץ' כ"טהורה מיהודים". את כל היהודים צריך היה להעביר לוולודאבה, ל"מדינת יהודים" כביכול. תמורת סכומי כסף גדולים, שניתנו לגרמני הולצהיימר, הצליחה מועצת היהודים להעביר 800 יהודים לסטאב, מקום שם היה מחנה עבודה. את שאר היהודים שלחו לוולודאבה, ומוולודאבה לסוביבור.

אני יחד עם כל המשפחה הצלחנו לעבור לסטאב. עבדנו בניקוז 12 שעות ביום. אוכל קיבלנו כדלקמן: בבוקר ובערב קפה מר, בצהריים מרק ו-0.25 ק"ג לחם ליום לנפש. היהודים, שגרו עד עתה בסטאב, גורשו לסוביבור ואנו תפסנו את מקומם. גרנו בטחנה. היה צר מאוד ומלוכלך. התחילה להתפשט מגיפת טיפוס הבהרות. בסטאב עבדנו חודשיים. המפקח על העבודה הולצהאמר, גרמני במדי אזרחים, רימה אותנו בהבטיחו שלאחר 20,000 מ' מעוקבים של "ניקוז" נחזור הביתה. לאחר מילוי המכסה שלחו אותנו לסוביבור. מסטאב לסוביבור היה מרחק של 42 ק"מ. לרשותנו היו 150 עגלות ו-800 איש הוכחו לעלות עליהן. שמרה המשטרה השחורה האוקראינית. יהודים ברחו – את הבורחים הרגו תוך כדי ריצה.

בערב הגענו לסוביבור. אחד-אחד נכנסנו למחנה. המחנה היה מואר בשפע אורות על ידי מנורות חשמל. את הגברים סידרו בצד ימין, את הנשים בצד שמאל. האוברפיהרר וואגנר בחר בשלושה גברים ובאישה אחת, וזו האחרונה צריכה הייתה לבחור ב-11 נערות היודעות לסרוג. היא בחרה ב-15, ובתוכן גם בי. אותנו הביאו למחנה היהודי ואת שאר הנשים – לתאי הגז. עברנו דרך גדרות תיל, הכניסו אותנו לצריף ריק. הופתענו לשמוע צלילי מוסיקה. **בשעת בואם של משלוחים, הכריחו את התזמורת היהודית לנגן.**

כל המחנות של סוביבור תפסו שטח של ק"מ 1 בערך. כל הכיכר הייתה מוקפת 3 גדרות של תיל דוקרני, בגובה של 2 מטר. השטח שבין הגדרות היה זרוע מוקשים. מצד מזרח (צד היער) הייתה מעבר לגדר תעלה עמוקה מלאה מים. על פני שטח כל המחנה היו 5 חלקים נפרדים, שכל אחד מהם היווה חטיבה מיוחדת, והיה מוקף שלוש חומות של תיל דוקרני בגובה 2 מטר.

המחנה מספר 1 היה תפוס על ידי האדמיניסטרציה הגרמנית והאוקראינית. היו כאן בתי מגורים מעץ. התיל מסביב היה לשם ביטחון עצמי. האיש החשוב ביותר במחנה היה ראש פלוגת הסער (את שמו אני זוכרת), ואחריו שפיץ, וואגנר, פרנקל, ניימאד, רוסט, גרייטשין, גומרסקי, צינגר, קונרד, האחים וולץ, פטלאנד, מיכל, פייס, באואר, שטויבל, ריכטר ואחרים. מספר האוקראינים היה בקירוב 400. קראו להם בשם הפרטי, למשל: איוואן, וולודיה. זוכרת אני את שם המשפחה קלאט.

לגרמנים היו דירות מחוץ למחנה. לשרות הובאו מדנירפרופייטורבסק נערות אוקראיניות צעירות בריאות, שהוכרחו לגור המחנה. המשטרה השחורה האוקראינית (500 איש) חייבת הייתה לגור בתוך המחנה, אבל נהנתה מחופש תנועה, ויכלה לבוא במגע עם האוכלוסייה האזרחית.

המחנה השני גם הוא היה מוקף תיל. בו נמצאו החדרים לפשיטת הבגדים, המחסנים, וחדרי המיון. איש לא גר שם. שם נמצאו גם המשרד והקופה. שם השאירו ההולכים למוות את חפציהם – כסף ותכשיטים. אנו היינו באים לשם אחר כך, כדי לסדר חפצים אלה. במשרד עבדו גרמנים, שרשמו את היהודים שהיו מגיעים. במחנה השני היה גם משק בשביל הגרמנים של המקום. היו שם פרות, סוסים, שפנים, תרנגולות, אווזים, ברווזים וכדומה. במשך זה עבדו יהודים מן הקבוצה שלנו.

במחנה השלישי היו תאי הגז ובית המשרפות. מחנה זה ראינו רק מרחוק. במחנה זה עבדה קבוצה מיוחדת של יהודים (200) שלעולם לא התראינו איתה, אבל ידענו יפה את המתרחש שם.

בצריפים של המחנה מספר 4 הייתה גרה הרזרבה של המשטרה השחורה האוקראינית.

המחנה החמישי, שנקרא מחנה נודד (הצפון) נבנה על ידינו, ובמשך כל זמן המצאנו שם לא גר בו איש. אנו גרנו במה שנקרא מחנה היהודים, שהיה סמוך, באופן בלתי אמצעי, למחנה הגרמני מספר 2. אף הוא היה מוקף במיוחד תיל דוקרני. כשבאתי לסוביבור היו שם כ-200

יהודים. בשעת בריחתי היו במחנה כ-500 יהודים. יהודי המחנה שלנו עבדו בבתי מלאכה לסנדלרות, חייטות, מסגרות וכיוצא בזה, במיון החפצים, בבניין המחנה החמישי. גרנו בצריפים, הגברים לחוד והנשים לחוד, אבל יכולנו לבוא במגע, המפקדים היו משותפים. המזון שקיבלנו היה גרוע ביותר. גנבנו אגב המיון חפצים וכסף וקנינו מזון מאת האוקראינים (לאוקראינים לא הייתה דריסת רגל אל החפצים). אם מישהו נתפס בגניבה נלקח לקרימטוריום. על העבירה הקלה ביותר ענשו ב-25 מלקות. האיש שהטיל את אימתו על כל המחנה היה וואגנר. הוא היה מאושר למראה דם אדם. יום-יום היה מוכרח לרצוח מישהו במו ידיו. הגרמנים היו מכים אותנו בשעת העבודה ודרשו פריון עבודה רב.

אני כשלעצמי עבדתי בסריגת גרביים. כשהגעתי לסוביבור, זאת אומרת, ב-22 בדצמבר 1942, כבר היו תאי הגז והכבשן פועלים. המשלוחים הגיעו לעיתים תכופות מאוד, אבל לא באופן שיטתי. לעיתים היו במשך שבוע שני משלוחים, לעיתים שניים ביום אחד.

במשך כל הקיץ שנת 1942 היו מגיעים משלוחים של יהודים צ'כים, ומזמן לזמן היו באים משלוחים מפולין, בעיקר מגליציה.

באביב 1943 הגיעו משלוחים מצרפת, הולנד, בלגיה, רוסיה. לסוביבור היו מביאים אך ורק משלוחים של יהודים. אמרו, שבסוביבור הושמדו למעלה משני מיליונים יהודים. אני יודעת, שבחודש מרס 1943, חגגו הגרמנים, מאנשי השירות בסוביבור, חג לכבוד השמדת 1,000,000 יהודים. [הערת העורך: לא היה בידי העדים כלים לערוך חישוב של הנרצחים בסוביבור. כאמור, בסוביבור נרצחו כ-250,000 יהודים].

את היהודים הפולנים והרוסים הביאו בקרונות משא. את היהודים מחו"ל – בקרונות נוסעים. היהודים הפולנים ידעו את הצפוי להם ושאלו כמה זמן נמשך הדבר. היהודים ממערב אירופה לא ידעו כל עיקר לשם מה הוסעו. יהודי חו"ל, לאחר שהתרחקו מן הקופה ומאשנב ההרשמה, היו חוזרים פעמים אחדות, כדי להיווכח, אם הם זוכרים בדיוק את מספר ההרשמה, כדי שיוכלו לקבל בחזרה את חפציהם לאחר ה"מרחץ".

כשהמשלוחים הגיעו, היו מעמידים את הקרונות במסילה, צדדית. האנשים יצאו מתוך הקרונות, בשאתם את החפצים. **החולים הוסעו בקרונות אל המרפאה. שם המית אותם ד"ר גומרסקי (גרמני) ביריית אקדח.** הבראים עברו דרך המחנה השני אל מחסני המיון. בצריפים מיוחדים הניחו את החבילות. את הגברים הפרידו מעל הנשים. הילדים יכלו להצטרף גם אל הגברים וגם אל הנשים. בצריפים אחרים היו מוכרחים להתפשט ולסדר את הבגדים לפי דר קבוע (כותנות לחוד, שמלות לחוד וכדומה).

לקופה היו ניגשים עירומים. כאן מסרו את הכסף, תכשיטים וחפצים יקרי ערך. **הגרמנים נתנו אז מספרים מפח, או מספר בעל פה, כדי שאפשר יהיה בדרך חזרה לקבל את החפצים והכסף.** אחר כך נכנסו לצריפים שבהם גזזו את שיער הנשים, ובאחרונה ל"בית המרחץ". זאת אומרת לתא הגזים. היו מחניקים בכלור. לאחר 15 דקות היו הכל חנוקים. בעד אשנב היו בודקים אם הכל כבר מתו. אחר כך הייתה נפתחת הרצפה באופן אוטומטי. הגויות היו נופלות לתוך הקרונות, שהיו עוברות דרך תא הגזים ומובילות את הגויות לכבשן. לפני השריפה היו מוציאים את שיני הזהב. הכבשן – היה זה מוקד עצום עם שכבת ברזל תחת כיפת השמיים.

בסוף הקיץ של שנת 1943 ראיתי משלוח של יהודים ערומים, שביניהם היו מתים מרובים מאוד. הילכה שמועה שהמשלוח הוא מוורשה.

- - -

בסוף הקיץ 1943 בא לסוביבור הימלר. כדי להראות לו את זריזות הפעולה של מחנה השמדה, הביאו ממחוז לובלין, מליפובה 7,500 נערות צעירות, נאות, שהושמדו לעיניו. הימלר עמד כל הזמן ליד האשנב, הציץ לתוך תא הגז והתענג למראה היהודיות הנחנקות. בגז. היה נוכח גם בשלבים הבאים של ההתעללות בגויות. הימלר שהה במחנה שעתיים.

לאחר הביקור של הימלר התחילו מגיעים באופן שיטתי משלוחים מבליגה ומהולנד. הגרמנים אמרו, שיש עוד להביא רק את יהודי אנגליה.

בסוף ספטמבר 1943 חדלו להגיע משלוחים. בקיץ 1943 התחילו שני יהודים פולנים לארגן מרד. הגרמנים, אם מתוך חשד, אם כתוצאה מהלשנה, העבירו אז לקרימטוריום 72 יהודים הולנדיים. שני המארגנים ברחו לאחר ימים מספר, בליל גשם (אז עדיין לא היה המחנה זרוע מוקשים). בעוון שני יהודים אלה, נורו עשרים. כל ההכנות למרד חדלו.

באותו קיץ עבדו 40 יהודים (ברובם פולנים) בבירוא היער. בשעת העבודה הלכו יהודים אחדים מקבוצה זו, בליווי שוטר, להביא מים. בסכין המיתו את השוטר וברחו על נפשם. השאר, בראותם שחבריהם אינם חוזרים, הבינו, שהפעם הצליח בידם (הדבר היה קבוע מראש), והתחילו בורחים אף הם. 11 יהודים נמלטו, את השאר תפסו והביאו למחנה. לעינינו ירו בהם. מנהל המחנה פרנקל התרה, שגם לנו צפוי גורל דומה, אם גם אנחנו ננהג כמוהם.

פעם, ביוני או ביולי 1943, העירו אותנו במפתיע למיפקד, ב-12 בלילה. אמרו שיש למנות אותנו, כיוון שאחד מאיתנו ברח. חצי שעה מנו אותנו. הקיפו אותנו אוקראינים עם מכונות ירייה. דחקו אותנו לתוך מעגל, שהלך הלך וצר. הלילה היה אפל מאוד ואנו שמענו קולות ירייה. למחרת אמר לנו פרנקל, שבלילה התנפלו שוודים על המחנה. מפי האוקראינים נודע לנו, שפרטיזנים התקרבו למחנה וכבר חדרו לכיכר המחנה השלישי, אבל הגרמנים הבחינו בדבר בעוד מועד והדפו את התוקפים.

כל הקיץ של שנת 1943 הכינו את מחנה נורד (צפון), בנינו בונקרים, סדנאות, צריפים. הגרמנים החישו מאוד את השלמת המחנה. מחנה זה נשאר ריק לחלוטין גם לאחר שהושלם. אנו שערנו, שמחנה זה נועד בשביל צבא.

במחנה שלנו היה מספר היהודים בין 200 ל-600 (שליש מזה נשים). מן המשלוחים החדשים היו הגרמנים מעבירים יהודים מספר אליו, ומן הקבוצה שלנו היו מעבירים אחדים לקרימטוריום. בקיץ 1943, בשעת בניין מחנה נורד, ארגנו הגרמנים פלוגת עונשין. כל אחד מאיתנו, שנאשם בעבירה קלה כלשהי, הועבר לפלוגת העונשין. כאן ארכה העבודה יום שלם, ללא הפסקה, וכל עבודה נעשתה אגב ריצה (טלטול קורות, פסי ברזל וכו'). איש לא חזר חי מפלוגת העונשין (הושמדו 40-50 איש).

בסוף ספטמבר 1943, בצהרי יום, הקיפו אוקראינים את כל המחנה, על כל מגדלי התצפית עמדו גרמנים ובידם מכונות ירייה. לאחר זמן מה שמענו יריות, שבקעו מתוך המחנה השלישי. בשעת המיפקד הודיע לנו פרנקל, שיהיו המחנה השלישי ארגנו ניסיון בריחה ולכן נורו כולם. לאחר מכן נודע לנו מפי האוקראינים, שהיהודים, שעבדו בתאי הגז, חפרו מנהרה למן צריפי השינה ועד אל מתח לגדרות התיל. החפירה כבר עמדה להסתיים, אבל גילו אותם. לאחר שהמיתו יהודים אלה, חיסלו הגרמנים מטעמים לא ידועים לנו את הקרימטוריום ואת תאי הגז (אמרו, שהסידורים הועברו לאיטליה).

הרגשנו, שכבר אין עבודה בשבילנו, שבכל יום יקיץ הקץ גם עלינו. התחלנו מתכננים תוכנית בריחה. חשבנו כל הזמן על הבריחה. בהתאספנו לעבודה היינו מציעים תוכניות שונות, כגון: להצית את המחסנים, לנצל את המהומה ולברוח, או שאולי שמצחצחי הנעליים יהרגו בשעת עבודתם את הגרמנים הישנים. התוכניות לא נתגשמו, מכיוון שלא נמצא האיש שייטול על עצמו את האחריות לארגון הקשר. היהודים הגרמנים וההולנדיים והעובדים בתאי הגז לא האמינו באפשרות של בריחה. טענו שגם אם הניסיון יצליח, לא ימצא אחר כך מקום מפלט. היהודים הפולנים והרוסים הכינו את תוכנית הבריחה בעצמם. הוחלט: להרוג את הגרמנים (מספרם היה 15-16), להסתיר אותם, ללבוש את מדיהם, לתפוס את הנשק, לאסוף את היהודים ולהוציא אותם אל מחוץ למחנה, כאילו הלכו לעבודה. מספר האוקראינים היה 400. להרוג את כולם היה מן הנמנע. צריך היה להרוג רק את העומדים באותן המשמרות, שמן ההכרח היה לנו לכבשן.

המארגנים העיקריים של ההתמרדות היו: **סאשקה**, **יהודי מרוסיה**, **פוליטרוק לשעבר בצבא האדום וליאון פלדהנדלר מז'וקיבקה**, **מחוז קראסניסטאב**. ב-14 באוקטובר, ב-4 אחר הצהריים, צריך היה להתחיל. החיילים, שעבדו בשביל הקצינים הגרמנים (היו שם 6-7 יהודים), הרגו בגרזן את האונטרשטורמפיהרר נימנד. הזמינו אותו לבית המלאכה, ל-4 אחר הצהריים, כדי למדוד לו חליפה. זרו לו בעיניו קומץ חול, ובגרזן הלמו בראשו. באופן דומה נהרגו על ידי הסנדלרים (שעבדו בשביל האוקראינים) האוברשארפיהרר גרייטשץ והשומר האוקראיני קלט, שבא לחפש את גרייטשץ. הסנדלרים, שעבדו בשביל הגרמנים, הרגו באופן דומה את השארפיהרר קונראד. הקבוצה שעבדה בהקמת צרפים (20 איש) הרגה את שארפיהרר (שמו אינו זכור לי). במחסנים הרגו את וולף, במשרד את ברקמן ושטויבל. בסך הכל הרגו בגרזנים 13 גרמנים.

בשעה 5 היה כרגיל נערך המיפקד. לפי התוכנית צריכים היינו לבוא למיפקד. הבחורים שלנו לבושי מדים גרמניים, צריכים היו להוציא אותנו. ב-5 נוכחנו לדעת, ששלושה גרמנים עוד היו בחיים. פרנקל, ריכטר ובאואר. באנו אל מגרש המיפקד. סאשקה הרעים בקולו: "לנשק, והשאר 5 לגדר התיל!". האוקראינים עמדו מיד על הנעשה והתחילו להמטיר עלינו יריות. החוטים כבר היו מנותקים, כולנו ברחנו, ובידי אחדים היה נשק. רבים מאיתנו נפלו על ידי כדורי האוקראינים ועל ידי התפוצצויות בשדה המוקשים. כל היהודים נשאו רגליהם לברוח. לאחר השחרור נתברר, שרק 30 אנשים נשארו בחיים. אלה שהצליחו להימלט על נפשם מן המחנה – או שנפלו במלחמת הפרטיזנים או שנרצחו בידי N.S.Z. אני ביקשתי מפלט אצל איכר, מכרי מאז, ושהיתי אצלו חודשיים. באמצעות האיכר הזה השגתי ניירות אריים וכארית עברתי ללבוב. [6]

דב פריבר [פרייברג] עדותו במשפט אייכמן

עדות

שמו המקורי של דב פריבר הוא [דב פרייברג]. הוא כתב את הספר "שריד מסוביבור" שיצא בארבע מהדורות. בספר זה תיעד את קורות חייו מימי נעוריו בפולין וקורותיו בגטו ורשה ובמחנה ההשמדה סוביבור. השתתפותו במרד, בריחתו והישרדותו ביערות עד עלייתו ארצה כמעפיל באוניית אקסודוס.

היועץ המשפטי: מר פריבר, אתה גר ברמלה, שכון עממי 1 ב', ומקצועך מפקח יצור בבית חרושת למנועים? ת. כן.

ש. כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה גרת בלודז'? ת. כן.

ש. משפחתך הייתה רעבה ללחם ואצל אמך התחילה התופעה, שהייתה ידועה בגטו, של התנפחות מרעב?

ת. זה היה בגטו ורשה. היינו בגטו לודז', אחרי שהיינו כמה ימים בגטו לודז' ברחנו לגטו ורשה. ושם היינו, אני הייתי, עד 1942. המצב אז היה חמור מאד, מכרנו כל מה שהיה לנו, והגיע המצב בבית שלא היה מה לאכול. סבי וסבתי היו רתוקים למטה.

אמי עצמה - כדי לתת לנו לאכול - לא אכלה כמעט, והתחילה התופעה של ההתנפחות. ואז היא ביקשה אותי, היות והייתי עם הילדים החלשים, שאברח מגטו ורשה, שאברח לאזור לובלין, ששם גרה משפחה שלנו, משפחה יותר רחוקה.

ש. ואז ברכת לעיירה... ת. לעיירה טורובין על יד קרסנוסטה.

ש. במאי 1942 הקיפו הגרמנים את העיירה והתחילו להוציא את היהודים לאזור השוק, אתה זוכר את זה?

ת. במאי 1942 קמתי בבוקר, גרתי אז אצל משפחה מסויימת, והייתי אצל משפחה אחרת. קמתי בבוקר ושמעתי צעקות ומשהו בלתי רגיל שמתרחש. ניסיתי ללכת למקום השני. הגרמנים הובילו קבוצות אנשים מכל הצדדים, יחד עם המשטרה הפולנית, וריכזו את כולם בשוק.

ש. אנחנו נקצר בפרק הזה, מר פריבר, כי אני רוצה להתקרב לעיקר עדותך. הובילו אותכם למקום ששמו קרסנוסטה?
ת. כן. אז הובילו את כל האזור, חסוקה, טורובה ומקומות אחרים עד לקרסנוסטה.

ש. והובילו אותכם בקרונות משא?

ת. אחרי שלנו בקרסנוסטה דחסו אותנו לקרונות משא. אי אפשר היה אפילו לעמוד, אי אפשר היה לנשום, היו התעלפויות. גם בקרון שלי מתו שתי נשים בשעת הנסיעה, שהייתה קצרה יחסית, זאת הייתה נסיעה של שלוש או ארבע שעות.

ש. והרכבת הגיעה למחנה ההשמדה של סוביבור? ת. כן.

ש. אתה זוכר מה היה כתוב על פתח המחנה?

ת. על פתח המחנה היה כתוב - אז לא הסתכלתי, אבל אחר כך כשיצאתי לעבודה מחוץ למחנה ראיתי זאת - "ס"ס זונדרקומנדו, מחנה ליישוב מחדש".

ש. כאשר ירדתם, איך התרחשו המאורעות?

ת. מאותו רגע שנכנסנו לתוך המחנה, והם היו מכניסים קבוצות של קרונות, שם השלוחה לא הייתה גדולה, ומאותו רגע שנכנסנו למחנה הרגשה של אימים הקיפה אותנו. הכל התרחש במהירות עצומה, לא היה אפילו זמן לחשוב, היו צעקות של אנשי ס"ס "שנלר! שנלר!" ("יותר מהר! יותר מהר!"), והריצו אותנו דרך הגדרות עד למקום ששם היה שער קטן, לינקסרנט.

ש. מה זה לינקסרנט?

ת. בסוביבור לא היו סלקציות לחיים ולמוות. כל מי שבא - הושמד. זה היה זמני, רק לכמה שעות. והלינקסרנט היה לגברים לחוד ולנשים לחוד. אחר כך, בחצר ההפשטה, היו גברים נשים וילדים.

ש. הייתה תזמורת שניגנה? אב בית-הדין: זה היה תיכף כשהגעתם לשם?

ת. זה היה תיכף כשהגענו לשם. הנשים והילדים הלכו בדרך, שהכרנו אותה אחר כך. והיות ובתקופה הראשונה, בהשוואה לתקופה שלאחר כך, היה המחנה פרימיטיבי, ופעל רק ביום ולא בלילה, אזי אנחנו, הגברים, נשארנו כל הלילה במקום, והנשים והילדים הלכו לתאי הגזים. למחרת בבוקר...

היועץ המשפטי: שאלתי אותך על תזמורת שניגנה באיזה מקום, איפה זה היה?

ת. הייתה תזמורת במקום, זה היה בלאגר 1 במחנה מספר 1 הייתה תזמורת שהייתה מנגנת. באותו לילה, כאשר הגענו לשם ולנו שם את הלילה ההוא, למרות שאז עוד לא ידענו שמועות עוד התהלכו, אבל אנשים לא האמינו בזה. אותו לילה הייתה לי הרגשה מוזרה מאד.

ש. במה האנשים לא האמינו?

ת. שיש בכלל השמדה. ידענו שרוצחים, נוכחנו מקודם באלפי מקרים, אבל השמדה טוטלית-בזאת לא האמינו בשום אופן. אפילו כאשר היו בתוך הקרונות האנשים שמחו שלא נוסעים בכיוון לובלין, כי ידעו שיש שם מחנה שנקרא מייזנק אשר היה מחנה קשה, אלא נוסעים בכיוון מזרח. מזרח היה אז אוקראינה. הפיצו שמועות שנוסעים לאוקראינה לעבודות חקלאיות.

ש. מתי זה היה?

ת. היה זה במאי 1942. אני זוכר שיהודי בא לעיירה הזאת שהיינו בה וסיפר על כך שאנשים לא מובלים לאוקראינה, אלא לבלזץ, מקום שם היו ממיתים אותם. אני לא יודע מה רצו לעשות ליהודי הזה, לא האמינו לו, חשבו כי אדם זה בא לעשות פניקה וכי דבר זה בלתי אפשרי.

השופט הלוי: לעיירה הוא בא? ת. כן, לתוך העיירה. ובתוך המחנה היינו כבר כמה מאות מטרים מתאי הגזים, ובכל זאת, במשך שבועיים או יותר הגרמנים עוד הצליחו לרמות אפילו אותנו. הם סיפרו שעוד חודשיים או שלושה חודשים נתאחד עם המשפחות. אבל ראינו את החפצים שלהם, למחרת עבדנו בהם. הם טענו שהם מחלקים תלבושת אחרת וכי מלאגר 3 יוצאות רכבות הנוסעות ישר לאוקראינה.

היועץ המשפטי: בסוביבור היו שלושה מחנות? ת. כן.

ש. מחנה 1 ו-2 היו גרים בהם אנשים?

ת. מחנה 1 ו-2, היה זה למעשה מחנה אחד, אלא מבחינת התפקוד, התפקידים, מחנה 1 נבדל ממחנה 2. מחנה מספר 1 היה מחנה של בעלי מלאכה, חייטים, סנדלרים, נגרים וכל מיני בעלי מלאכה שעבדו במחנה. במחנה מספר 2 היו אנשים שטיפלו במשלוחים, בכל מיני עבודות.

ש. במחנה מספר 3 מה היה?

ת. במחנה מספר 3 היו תאי הגזים. ואחר כך, בהתחלה, היו קוברים את האנשים בתוך בורות עצומים, היו מניחים שכבות של בני אדם ושופכים עליהם כלור, וכך הלאה.

ש. נגיע תיכף להשמדה. תאר לי את היום הראשון שלך במחנה. ת. בבוקר באו הגרמנים והתחילו לבחור בבעלי מלאכה, חייטים, סנדלרים וכך הלאה. הייתה לי הרגשה שמשוה פה לא בסדר. במיוחד נזכרתי במקרה של אותו יהודי אשר סיפר את דבריו. הייתי בודד שם, במקרה, בלי משפחה, לא הייתי בעל מלאכה.

אחרי כן בחרו את הבחורים הצעירים והבריאים בצורה כזאת: "דו, דו" [אתה, אתה]. קפצתי - כמו שישבנו - ונעמדתי ביניהם. בערך אחרי חצי שעה העבירו את כל יתר המשלוח לתאי הגזים ואילו אנו נשארו בעבודה.

ש. כמה נשארתי? ת. נשארו כ-100 עד 150, משהו כזה.

ש. אז נפגשת לראשונה עם איש הס"ס אונטרשרפירר פאול? ת. כן. אותו יום היינו כל היום בעבודה. עבדנו בקבוצות. אני עבדתי אז בהוצאת החפצים מחצר ששם היו האנשים מתפשטים. אחרי שיצאו מהחצר היינו צריכים להוציא את החפצים ולערוך אותם בערימות. עבדתי שם. האנשים עבדו בכל מיני מקומות, אבל בכל המקומות, אחרי שחזרנו בחזרה ההתעללויות של הגרמנים היו נוראיות. ביום הראשון כבר נהרגו אנשים, נורו, שוסו על-ידי כלב ששמו ברי.

ש. של מי היה הכלב? ת. הכלב היה שייך בהתחלה לאיש ס"ס ממחנה מספר 3 שקראנו לו "באדר", בעל המרחצאות, כי הוא היה אחראי על המרחצאות בתאי הגאזים. אחר כך הוא עבר לאונטרשרפיר פאול, אחד הסדיסטים הגדולים במחנה. הוא היה קורא לכלב ואומר: "ברי, אדם, תפוס את הכלב, ברי, אתה ממלא מקומי".

בדרך כלל, אנשים שהכלב טיפל בהם לא נשארו חיים, היות והגרמנים לא סבלו אנשים פצועים, אנשים חולים. נושכתי פעמיים על-ידי הכלב, יש לי סימנים גם על גופי, במקרה - הכל עניין של מקריות - נשארתי חי.

היה עוד כלב אחד אבל הוא היה יותר חלש. הכלב עליו אני מדבר היה בגודל עגל גדול, ואם הוא נתקל בבן-אדם, בן האדם לא יכול היה לעשות דבר. הכלב היה מתנפל עליו והוא היה כאילו נכנע לו. היו שם בתי שימוש שדה. אחרי העבודה, האנשים פחדו שם לשבת. אם הכלב היה באיזה מקום, הוא היה בא לשם והיה גומר עם מישהו.

ש. נחזור ליומך הראשון במחנה. בא פאול, כן?
ת. בערב, אחרי שכולם חזרו מהעבודות, העמידו אותנו לאפל, למסדר. אז בא ווגנר. הוא עלה אצלנו בדרגות מהר מאד. הוא היה בהתחלה אונטרשרפיר, ואם אינני טועה, הוא גמר באוברשרפיר. הוא בא וסיפר לנו את הסיפור שהאנשים נוסעים לאוקראינה, "ואתם, אם תעבדו, יהיה לכם טוב; אם לא - תיהרגו".

אחר כך ניגש פאול ושאל: "מי חולה? מי עייף? מי לא רוצה לעבוד - שייצא". היו כמה מקרים שאנשים יצאו. הרוב הבינו את הרמז וגם הם הבינו את הרמז, אבל נמאס לחיות. לא כולם יצאו. הוא היה ניגש והיה אומר: "אתה, מספיק לך, מדוע לך לעבוד? תוכל לחיות טוב, צא". הוא היה בוחר את האנשים. הייתה תקופה ממושכת שכל ערב היה עושה את אותו הדבר, בוחר 10-12 איש.

היה שם אוקראיני אחד בשם טרס, והוא היה אומר לו: "טרס, קח אותו ללזרט". אחר כך, הסבירו לנו מה זה היה לזרט. אמרו לנו: "היודעים אתם מה זה לזרט? זה המקום שמי שנכנס לשם לא חוזר יותר".

אב בית-הדין: "לזרט" זה בית חולים צבאי.
ת. הוא היה עובר בשקט והיה שואל: "מדוע לך לעבוד יותר? נו, אם עוד מישהו רוצה לצאת - בבקשה". דבר זה היה נמשך. במשך חודש ימים מדי ערב בערב היה אותו הדבר.

היועץ המשפטי: מה היה קורה עם האנשים ב"לזרט"?
ת. הם נורו. "לזרט" היה מקום ביער, בכיוון שני מתאי הגאזים, אבל היה יותר קרוב לשלוחת הרכבת. בהתחלה, האנשים היו באים, באו חולים או היו כאלה שמתו בדרך, אבל עוד לא היו אז קרוניות, אחר כך בנינו אותן, ודבר זה הפריע למהלך המשלוחים. היו האנשים סוחבים את האחרים ממקום אחד למקום אחר, יותר קרוב אשר היו בו בורות יותר גדולים, ומשליכים אותם שם יחד עם הנולדים במחנה.

ש. מר פריבר, בלילה הוכנסתם - ביום הראשון שלך בסוביבור - לגורן וחזרו אנשים אשר סיפרו כיצד נורו היהודים מהמשלוח הזה שהגיע, נכון?
ת. לא בדיוק כך. הם סיפרו על מקרים שקרו לחברים שלהם בתוך העבודה. המשלוח הלך לתאי הגאזים וזאת הם לא ראו.

ש. הם סיפרו על מה שקרה לחברים שלהם בעבודה?
ת. כן. מכל מקום, חזרו כמה אנשים. במשך חודש ימים מ-150 איש נשארו רק 50.

ש. אני מדבר על היום הראשון שלך, נשאר צמודים ליום הראשון. בן כמה היית באותו זמן? ת. **הייתי בן 15 אבל נראיתי כבן 10**, היות והייתי קטן ומאד רזה עוד מהבית.

ש. שכבת ובכית ואז יהודי אחד ניחם אותך?
ת. לא יכולתי לתאר לעצמי מה שנעשה בכלל. הייתי המום. דחסו אותנו. היו אנשים אשראיכשו הסתדרו, ואני ישבתי באמצע. אמר לי יהודי אחד: "בחור, בהתנהגות שלך לאתחזיק מעמד יום אחד. בוא, תניח את ראשך על ראשי, תישן". וכך נרדמתי, אפשר להגיד.

ש. אחרי כמה ימים התחילו להגיע לסוביבור טרנספורטים, נכון? ת. כן.

ש. איך הייתה שיטת הטיפול באנשים מרגע בואם, מרגע הגיעם לתחנת הרכבת בסוביבור?
ת. ב-1942, באמצע שנת 1942 באו המשלוחים מפולניה, מצ'כיה, מסלובקיה, מאוסטריה ומגרמניה. רוב האנשים האלה לא ידעו או שחששו במיוחד, אבל לא האמינו.

הטיפול היה כזה: היו באים קרונות, מורידים במהירות את האנשים, מריצים אותם עד למקום הזה שבו היו מפרידים לגברים, נשים וילדים. הייתה זו מן תחנת ביניים. האנשים היו מוכנסים לחצר סגורה. כל הדרך הייתה בין גדרות תיל והיו שלטים בדרך "למקלחות".

בתוך החצר גם כן היו שלטים גדולים "למקלחות", ושם היה שלט "לקופה". הקופה עמדה בפניה. הייתה שם דלת ושם התרכזו האנשים. **אז היה מופיע אוברשרפיר מיכל, אשר קראנו לו "בול דרשה", בעל הדרשות**, והיה נואם בפני האנשים. הנאומים שלו היו מיועדים, בדרך כלל, לכל משלוח.

אבל אז, בתקופה ההיא, היה חוזר על אותו סיפור מה יקרה שם: ייסעו לאוקראינה ושם יקימו משקים, יצטרכו לעבוד, העבודה קשה, והאנשים היו לפעמים שואלים: "מה יהיה עם הנשים?" והוא היה עונה: "במידה וירצו לחיות יותר טוב, יצטרכו לעבוד קשה יותר". אחר כך הוא היה מוסיף ואומר: "אתם חייבים להתפשט, אבל לסדר את החפצים כך - אין לנו הרבה זמן - שכאשר תחזרו מהמקלחות, לא ייקח הרבה זמן.

האנשים האמינו. התפשטו, סידרו את החפצים. כסף, זהב, ניירות ערך - מסרו לקופה. האנשים היו מוסרים ברוב המקרים את הכסף, אבל בכל אופן, היו אנשים אשר היו משאירים את הכסף והזהב - היה שם חול - בתוך החול, בכל מיני פינות, בתקווה שיחזרו אחר כך בחזרה ויהיה להם קצת כסף. ואז, דרך הדלת הצרה היו הולכים, דרך שני גדרות תיל למרחק 300 מטר.

היועץ המשפטי: יש לי פה תכנית שצייר אחד העדים הבאים, ביסקוביץ, של סוביבור. אין לי העתק מזה, אבל ברשות בית המשפט, הייתי מבקש שהעד יציין את המקומות השונים על התכנית. הוא זיהה אותה, הוא ראה אותה, והוא אמר שהיא מדויקת.

אב בית-הדין: טוב. זה יהיה קצת קשה, כי או שהוא יראה את זה או שאנחנו נראה את זה. היועץ המשפטי: אם בית המשפט ירשה לעד להתקרב . . .
אב בית-הדין: אז הייתי רוצה שגם אתם תיגשו הנה.
היועץ המשפטי: אם בית המשפט ירשה לנו. אב בית-הדין: בבקשה. גם ד"ר סרבציוס.

היועץ המשפטי: [לעד] הייתם מגיעים ברכבת, לאן?
ת. זו הייתה מין שלוחה בתוך המחנה, מקום שמסומן במלים 'ס"ס', רכבת לתוך המחנה'.

ש. הייתם מגיעים למקום שמסומן פה 'ס"ס', רכבת לתוך המחנה?
ת. כן. זה לא מצוייר במדוייק, זה היה קצת מוזז, ופה היו חוץ מגדרות התיל החיצוניות של המחנה, עוד גדרות תיל פנימיות. בדרך, האנשים היו הולכים ומגיעים למקום כזה . . .

ש. תסתכל באמצע, אתה מכיר את המקום הזה? ת. כן.
ש. מה זה פה? ת. לפני זה היו מגיעים למקום כזה, פה הייתה מין סככה, ששם הייתה התחנה הראשונה של האנשים ושם היו ממיינים אותם. לפני זה היו ממיינים את הגברים, נשים וילדים. אחר כך המשיכו ללכת בדרך הזאת, עד . . .

אב בית-הדין: אי אפשר לבצע זאת. שיחזור למקומו בלי שאנחנו נראה את זה. הוא יתן תיאור כללי. היועץ המשפטי: תודה רבה.
[לעד] תואיל לסמן כאן את המקום שבו היו נושאים את אותה הדרשה בפני אנשים. תסמן את זה בעפרון באיזה סימן שהוא, ותגיד לבית המשפט איך סימנת את זה.
ת. אכתוב "כאן". מהחצר שהאנשים התפשטו הלכו בדרך שבין שתי גדרות.

ש. הדרך המסומנת? ת. כן, המסומנת, לתאי הגאזים. זה היה בהתחלה. אחר כך המצב קצת השתנה, אני לא יודע אם לדבר על זה עכשיו.

ש. אחר כך נדבר על זה. כך היה בהתחלה? ת. כן.

ש. האם הגרמנים היו לפעמים גם מתעללים בקרבנות הללו לפני ההמתה בגאז?
ת. ברוב המקרים. אני חושב שזאת הייתה רק שאלה של זמן. אם היה להם זמן להתעלל - התעללו במה שאפשר.

ש. באיזה מובן התעללו? ת. ראיתי מקרים מזעזעים מאד. היו דוקרים, היו חותכים אברים מהאנשים, מרביצים בלי הרף, זה היה דבר פשוט, שהיו מזרזים אותם על ידי מגלבים. כל הזמן היו מריצים אותם. לא נתנו לאנשים שהות לחשוב על מה שקורה בכלל.

אבל היו מקרים שבמיוחד היו משאירים אנשים לשעשוע. מהאחרונים של המשלוחים היו משאירים. ואנחנו היינו מעבר לחצר הזאת ושמענו מה שנעשה בפנים. הצעקות היו אימות. ואחר כך, כשאנחנו היינו נכנסים להוציא את החפצים, ראינו מספיק זועות והרבה דם.

ש. במה אתה עסקת שעה שהיית בסוביבור?
ת. אני עסקתי בהרבה מאד עבודות. רוב העבודה שלי הייתה במחסני מיון של החפצים של האנשים. אבל עסקתי גם בהקמת המחנה, בכל עבודות אפשריות של משק. הייתי מנקה בתי מגורים של האוקראינים. ותקופה קצרה הייתי גם גוזז את השערות של הנשים לפני שנכנסו לתאי הגאזים.

ש. היית צריך לגזוז שערות הנשים לפני שנכנסו לתאי הגאזים? ת. כן.

ש. מי ציווה עליך לעשות את המלאכה הזאת? ת. זה היה פעם אחרי שעשו שכלולים גדולים במחנה, אחרי שהייתה הפסקה במשלוחים, והגיעו רכבות מלאות עם חומרי בנין, הקימו צריפים, הגדילו הכל, הגדילו את השמירות, הגיעו עוד ס"ס . . .

אב בית-הדין: שמעת את השאלה? ת. כן.
ש. מי ציווה עליך לעשות זאת? היועץ המשפטי: מי נתן לך פקודה לגזוז שערות?
ת. זה היה ס"ס מנגומרסקי.
אב בית-הדין: גברים ונשים? ת. רק נשים.

היועץ המשפטי: מה היה קורה עם השיער? ת. כשחזרנו משם סחבנו אתנו את השקים למחסנים.
ש. אתה יודע מה עשו עם השיער? ת. אחר כך העמסנו על הקרונות.

ש. מה קרה לקבוצה שלכם של 100-150 איש? כמה נשאתם אחרי חודש?
ת. כ-50 איש. ש. מה קרה עם ה-100? ת. כולם נהרגו בכל מיני צורות, חלק איבד עצמו לדעת, חלק השתגע, חלק נפצע בכל מיני צורות והגרמנים ירו בהם במקום.

ש. אתה עשית ניסיון לאבד את עצמך לדעת?
ת. כן, עשיתי ניסיון. לא ישנתי אותו לילה. זה היה גם אחרי מקרה שגם חבר שלי - בכל הצרות האלה תיכף מצאנו גם איזה חברים - איבד את עצמו לדעת. מי שאיבד את עצמו לדעת או נהרג באיזו צורה שהיא - כל אחד קנא בו, כל אחד אמר: "אוך, כמה טוב לו, כמה מצוין שהוא כבר עבר את זה. למה אנחנו נשארו כאן, לחכות למוות שהוא בטוח, ולפני זה עוד לסבול כל כך הרבה, במידה מסויימת עוד לעזור לגרמנים". כל אחד אמר זאת, אבל הביצוע היה קשה.

ואני אותו לילה החלטתי להתאבד. לקחתי חגורה, ניסיתי שוב פעם, כן ולא. אני חייב להודות שאיזה מן סימנים, תקוות, אני יודע?, אם לא נהרגתי פה, אם לא נהרגתי שם - אולי זה. בסופו של עניין לא יכולתי יותר, זנחתי את הרעיון. גם יצאתי פעם, התגנבתי ללזרט, לעיירה. משום מה הגרמני ששלח אותי, זה היה בתקופה הראשונה. . .

אב בית-הדין: אתה אומר שזה היה בתקופה הראשונה. אולי תשלים את זה?
ת. זאת הייתה התקופה הראשונה, בחודש הראשון או בחודשים הראשונים, בין הותיקים האלה שהיו.

ש. ואחרי כן? ת. פשוט לא ידענו מה שנעשה. זהו דבר שאי אפשר לתאר אותו. כל אחד ביקש את המוות. ואם הגיע עוד משלוח, ברור שישבנו ובכינו. לא היה מדובר לא על אוכל ולא על שום דבר.

אחרי כן קרו מקרים שאנשים במידה מסויימת התרגלו. התרגלנו. קיבלנו מין מהלך מחשבה אחר. ראינו מה שנעשה. תחילה חשבנו שכל העולם הולך ונחרב. כאשר ראינו שמגיעים טרנספורטים בכל מיני צורות, אנשים מלובשים יפה, כאילו שנסעו לאיזה שהוא מקום לבקר, אנשים מצרפת ומהולנד, מכל מיני ארצות. הכל הולך יום יום, יום יום. התרגלנו לצורת המשטר בפנים. והתרגלנו באיזו צורה. במידה מסויימת התרגלנו למשטר של חיים.

יש גם לציין שתמיד הגיעו קרבנות חדשים. אלה סבלו יותר ממה שסבלו אלה שנקראו ותיקים. במקרים מסויימים קיבלו הותיקים איזה ג'ובים מסויימים. גם אני קיבלתי אחרי כן תפקיד כזה. עבדתי כמנקה בבתי מגורים של אוקראינים, ולא הייתי בעסק הזה. אמנם גם אז קיבלתי מכות, אבל בצורה אחרת, בצורה שאפשר יותר לסבול זאת.

כך זה היה מצד אחד ומצד שני. התחלנו לחשוב אולי על בריחה, אולי על מרד. זה התחיל לתת לנו תקוות. אנשים שבאו בטרנספורטים צעקו לנו: "תנקמו, תמכרו זהב, אולי תצילו את עצמכם". כל אחד עבר איזה דברים שנשאר בחיים. זה נתן לו תקווה, אולי משהו יצא.

היועץ המשפטי: איפה ניגנה התזמורת שהזכרת ומה היה תפקידה?
ת. התזמורת הייתה במחנה מספר 1, שהיו מנגנים בכמה מקומות בכל מיני מצבים.
אב בית-הדין: מי היו חברי התזמורת?
ת. יהודים. בזמן שהמשלוחים היו הולכים, הם היו מנגנים. היו מנגנים בתוך החצר שלנו. התזמורת ניגנה גם בזמן שגרמנים היו באים ואמרו שנגן ונרקוד. כל אחד רקד.

היועץ המשפטי: ציוו עליכם לשיר?

ת. כן, אחרי כל יום עבודה, שהתחיל מוקדם בבוקר, לפעמים באמצע הלילה, נמשך עד אמצע הלילה או עד שעה מאוחרת, באו הגרמנים. התחיל עניין של אימונים Strafexerzierung (תרגילי עונשים) ולשיר שירים, ואם השירה לא הייתה כמו שצריך, עוד פעם אימונים ועוד פעם אימונים, ושוב מכות מכות. כך זה נמשך שעות.

ש. מישו המציא איזה המנון שהייתם צריכים לשיר אותו?

ת. כן, זה היה אונטרשטורמפירר וייס. פעם בא אחרי העבודה. העמידו אותנו, את כולנו, על מגרש המסדרים. הוא הקריא לנו לפני זה את המילים. אחרי כן לימד אותנו את המנגינה. אלה היו שני שירים בגרמנית נגד יהודים. המילים זכורות לי. אולי פה ושם יש איזה מין שיבוש.

ש. אולי תגיד חרוז אחד או שני חרוזים אופייניים מן השירים. ת:

"Oh, gib uns Moses wieder. Zu diene Glaubensbrueder soll sich das Wasser wieder teilen, stellen auf Wassersaeulen, fest stellen wie Eine Felsenwad; dass in die schmale Rinne die ganze Judenschaft drinne. Mach die Klappe zu, und alle Voelker haben Ruhe. Jerusalem, Halleluja, Amen."

תרגום:

אה, החזר לנו את משה. לבני אמונתך שוב ייחצו המים ויעמדו נא כנד, איתן, איתן כצוק סלע, ובמעבר הצר, בצינור הצר, תעבור כל היהדות בתוכו. סיגרו את האשנב, ולכל העמים תהייה מנוחה. ירושלים, הללויה, אמן.

זה היה מלווה עם תנועות, עם הרמת ידיים, עם כריעת ברד, עם כל מיני העוויות. זה נמשך 3-4 שעות.

ש. היה עוד איזה שיר אחד שהייתם צריכים לשיר אותו ושתוכנו היה שכל היהודים

רמאים? רק את החרוז הזה תגיד לנו. ת. הסוף נגמר כך:

"Von Israel abstamme ich. Die Ehrlichkeit verdamme ich Zwei sind wie eins. Dann esse ich nicht vom Schwein. Ich bin ein Jude, will ein Jude sein."

תרגום:

מוצאי מישאל. ליושרי אני בז. שניים הם כאחד. אינני אוכל מהחזיר. אני יהודי, אני רוצה להיות יהודי.

ש. היו גם התעללויות בכם, בצוות העובדים?

ת. פשוט קשה לתאר. אפשר לומר שקשה היום להאמין. אני יכול לספר על יום אחד מתוך ימים רבים שהיו. עבדנו אז במחנה המיון. התחילו למיין את הערימות שנערמו במשך הזמן, גמרנו להוציא חפצים מתוך סככה אחת. פאול היה אז המפקח שלנו. קרה שבין קורת הגג ובין הגג נשארה מטריה סגורה. הוא שלח בחור אחד למעלה להוריד את המטריה. זה היה בגובה של 7-8 מטר.

הבחור טיפס דרך הקורה, הלך על הידיים, לא היה מספיק זריז, נפל למטה, שבר את אבריו. בגלל זה שנפל קיבל 25 מלקות ונשיכת כלב. זה מצא מאד חן בעיני פאול. הלך וקרא לגרמנים אחרים. קרא את אובשרפירר מיכל ושטייפל ואחרים. צעק להם: מצאתי בין היהודים צנחנים. אתה רוצה לראות? הם התחילו לצחוק ולצעוק.

התחילו לשלוח אחד אחרי השני אנשים שילכו על הקורה. עברתי פעמיים את הקורה הזאת, הייתי די זריז; ומי שנפל, היו שם אנשים מבוגרים יותר. או שמרוב פחד נפלו, נפלו

למטה. כאשר נפלו למטה קיבלו מכות רצח, והכלב נשך כל הזמן. בתוך כל זה נכנס פאול לריצה, לאכסטזה, נושך אחד, ירה בו כדור במקום. כך עברו כולם, כל אלה שעבדו שם את "המשחק" הזה.

אחרי כן המציא משהו אחר. שם היו הרבה עכברים. בזמן שהחפצים היו נערמים, היו שם המון עכברים. נתן פקודה: חמישה אנשים יצאו החוצה, האחרים יתפסו עכברים, כל אחד יתפוס שני עכברים. מי שלא יתפוס, יומת. לא קשה היה לתפוס. תפסנו עכברים. ל-5 האנשים קשרנו את המכנסים למטה ומלאנו בפנים עכברים. האנשים נצטוו לעמוד דום. הם לא יכלו להחזיק מעמד. הסתובבו פה ושם וקיבלו מכות רצח. הצחוק של הגרמנים היה גדול.

נגמר העסק הזה, התחיל עסק אחר. היה שם יהודי אחד, פאול קרא לו, וכל היהודים קראו לו "דער שרעקליכע איוון" [איוון האיום]. האיש הזה היה מגולח חצי זקן. חצי ראש, חצי גבה וחצי שפם.

ש. מי גילח אותו ככה?

ת. ספר יהודי. הוא קיבל הוראה כזאת. היה עוד אחד בצד השני. היו מופיעים כל יום בפני המיסדר מגולחים למחצה. התעללו ביהודי זה קשות. שמעתי כי האדם ביקש הרבה פעמים שיירו בו. היה חזק. מה שלא עשו לו, הוא עודנו חי. ציוו להביא משהו. מיכל הלך אז. על יד הקופה היו כל מיני תרופות. הביאו איזה בקבוקים. אינני יודע מה היה בפנים. נתנו לו לשתות. נהפך לצהוב ונפל כמת.

הגרמני ציווה להביא מים. שפכו עליו מים. הרביצו לו, לא הרגיש שום דבר. כל הדבר נמשך כמעט כל היום עד שהגיעה השעה ללכת למחנה שלנו. ציוו לקחת קרש, לשים למעלה, ללכת בצעדים איטיים ולשיר מרש אבל. בצורה כזו נגמר היום ההוא.

באותו יום נהרגו אנשים, אינני יודע כמה. מספר מקרים ראיתי לבדי. 5-6 אנשים נהרגו במקום. היו התעללויות.

אני רוצה לציין כמה מקרים באופן כללי. שם עשו מאתנו חיות. האנשים בחצר היה עליהם ללכת על ארבע ולנבוח. היה בחור אחד שבמשך כמה ימים תפקידו כל הזמן היה לרוץ על ארבע ולנבוח, לתפוס את כולם במכנסים. המציאו כל מיני דברים. למעשה בזה הם הפריעו למהלך העבודה. לפעמים אי אפשר היה לעבוד. אחד החביא אצל השני. זו לא איתה עבודה. היו ימי שעשועים.

ש. לאיזה יחידה היו שייכים אותם גרמנים? ת. ס"ס.

ש. אתה זוכר יום אחד שבו הודיעו לכם כי יהיה ביקור של איש חשוב. נכון? ת. כן.

ש. הגיע הימלר, אתה זוכר?

ת. כן. עבדתי אצל האוקראינים. למעשה דיברו כבר על כך. ניקו את המחנה באופן יסודי. הייתה תכונה וכל המחנה ידע שהימלר צריך לבוא. עובדי המחנה לא יצאו לעבודה באותו יום. אסור היה שמישהו יראה מחוץ למקום הסגור שלנו. אני ועוד כאלה עבדנו בתפקידים אלה. עבדתי אצל האוקראינים. עבדתי שם וראיתי איך שהגיעה רכבת מיוחדת. זו הפעם הראשונה שהגיע בשטאב כזה ביקור. ירדו כמה מאות אנשים. אולי אני מגזים, אבל הרבה מאד אנשים. במרכז - ותיכף המבט נפל על המרכז - הגיע הימלר.

ש. מאיפה אתה יודע שזה היה הימלר?

ת. אני יודע, הסתכלתי. ידעתי שהוא צריך לבוא. ראיתי את הכבוד שיתר אנשי הס"ס חלקו לו.

ש. יתכן שזה היה קצין בכיר אחר?
ת. ידענו שהימלר צריך לבוא. כל המחנה ידע. דיברו גם הגרמנים. זה היה ידוע. הם הלכו ישר למחנה 3. זו הייתה תקופה שלא היו משלוחים. אחרי זה עשו שיפוצים והגדילו את כוח הקיבול של המחנה. הביאו ממחנה עבודה כמה מאות נשים, החזיקו אותן כמה ימים. באותו רגע שהם הגיעו - הכניסו אותן לתאי הגאזים. הימלר עם פמלייתו ירדו לראות איך זה.

ש. זאת אינך יודע כי לא היית שם. ת. היה לנו קשר עם מחנה 3. קיבלנו ידיעות על כך.
ש. שמעת מאחרים? ת. כן.

ש. האם אתה יודע מי עוד היה בפמלייה של הימלר? תאמר רק אם אתה יודע בבטחה.
ת. בבטחה אינני יודע.

ש. הימלר היה רק פעם אחת?
ת. אצלנו היה בא כל כמה זמן. האווירון היה נוחת בתוך המחנה. אני לא ידעתי מי זה. את זהותו אני זוכר. היה אדם נמוך עם בגדים חומים. היה תמיד יורד, בדרך כלל רץ ישר למחנה 3. לפעמים היה בביקור חטוף במחנה 2, לראות מה שנעשה.

ש. את אייכמן ראית שם פעם? ת. כרגע אינני זוכר. אני לא בטוח בזה. אמנם זה לא נותן לי מנוחה.

ש. לתוך סוביבור הגיעו רק יהודים להשמדה? ת. מקרה אחד אני זוכר של לא-יהודים. זה היה משלוח של צוענים. **היתר - כולם יהודים.**

ש. כמה אנשים היו מגיעים מדי שבוע באותה תקופה שהיית שם, או מידי יום?
ת. היו תקופות. לפעמים היו פחות משלוחים; לפעמים היו יותר משלוחים. היו תקופות שהגיעו כמה רכבות ליום. בבוקר, לפנות ערב, לפנות בוקר, באמצע הלילה שמענו קטר מכניס קרונות חדשים. אז הגיעו כל יום חמישי משלוחים מהולנד. כל יום חמישי.

ש. אתה זוכר משלוח של בית חולים מהולנד, אנשים עם אלונקות, רופאים, אחיות וצוות?
ת. כן. אני זוכר כמה בתי חולים. בית חולים של חולי-רוח. הגרמנים התעללו בהם קשה מאד, זוועה להסתכל. אנשים חולים, אנשים רצו, צחקו, עשו מהם צחוק, הרביצו, ירו. זה היה משלוח של חולי-רוח.

אחר-כך היה משלוח של בית חולים, דומני שזה היה מהולנד. הם ירדו עם אלונקות, הורידו חולים. חלק הובילו בידיים, הושיבו אותם. רופאים ואחיות טיפלו בכך. העמידו שולחן באמצע המגרש, התיישב שם מנהל בית החולים, או רופא ראשי. הוציא פנקס ורשם דברים, נתן הוראות. התרוצצו הרופאים והאחיות כל הזמן. היה רשם שכל המחנה נהפך לבית-חולים שלם. אחרי שעה וחצי-לא היו לא חולים, לא רופאים ולא מלוויהם.

ש. הגיע משלוח מביאליסטוק. רכבת עם משמר כבד? ת. כן.

ש. היית כאשר נפתחו הקרונות? ת. כן. ש. מה ראית?
ת. משלוח כזה לא ראינו. הקרונות היו שבורים. ראינו קרונות שעומדים בחוץ. היו שם אולי מאות ואולי אלפים של אנשי ס"ס, אוקראינים, שליוו את הרכבת. הקרונות היו שבורים. בפנים היו אנשים חצי-מתים וחצי-חיים. אנשים במצב איום, מתים, חיים -הכל יחד. פצועים... זה היה משהו נורא.

את האנשים האלה התחילו להוביל לחצר איפה שהיו מפשיטים את האנשים. היו צעקות,

אנשים התנגדו. התנגדו, לא זזו ממקום למקום. לכל דבר התנגדו. הגרמנים הגבירו את השמירה. כולם היו מצויידים במכונות ירייה. כל הזמן ירו. מהירות חלק נפל, חלק הלך. חלק מהאנשים הכניסו לתוך החצר.

אז הקצין מיכל צעק: "שקט", בקול צעקה גדולה הוא צעק "שקט". הוא הצליח, והאנשים השתתקו במקצת. הוא אמר להם: "אני יודע היטב שאתם רוצים למות, אבל זה לא יעזור לכם. אתם מוכרחים שוב פעם לעבוד." הוא אמר בקול תקיף מאד. במידה מסוימת אולי הצליח הטריק שלו. חלק האנשים התחיל ללכת. התפשט. זה אולי הייתה ההשפעה של כמה דקות, והצעקות היו עד השמים אז. הגרמנים יותר הרגו בדרך מאשר הובילו לתאי הגאזים.

ש. היה פעם איש ס"ס שאמר לכם שהוא איננו מוכן להמשיך בעבודה זו? ת. כן.

ש. ספר פרטים. ת. מקרה יוצא דופן. עבדתי בהנחת רכבת צרה ששימשה אחר כך להוביל את האנשים, חולים או מתים, מהמשלוחים ישר למשרפות. עבדתי בהנחה, ושם עבד גרמני אחד - גצינגר - והוא היה סדיסט איום. עם פטיש היה הורג אנשים.

יום אחד באתי לעבודה ומצאתי שם אונטרשטורמפירר שוורץ, כך נחרת השם בזכרוני, אבל אני לא בטוח אם השם נכון. החברים, כמה שפחדו מאנשי ס"ס, עוד יותר פחדו ממישהו חדש. זה היה מישהו כזה. ראינו קצין גבוה חדש. פחדנו נורא.

אב בית-הדין מה הייתה דרגתו? ת. אונטרשטורמפירר. תפסתי את אדני הרכבת, העמסתי על גבי והתחלתי לרוץ. הוא קרא לי ואמר: "אתה משוגע? למה אתה לוקח כל כך הרבה?" חשבתי שהוא רוצה ל"סדר" אותי, הורדתי אדן אחד, הוא לקח והוריד בעצמו עוד אחד. התחלתי לרוץ, והוא אמר לי: "מה אתה רץ? יש לנו מספיק זמן". וכך המשכתי, כשחזרתי מהעבודה סיפרתי זאת לחברים. וזה נהפך ממש לאגדה, שיש איש ס"ס אחד אשר מתנהג כבן-אדם.

ראיתי אותו בשעת משלוח, הוא היה מסתובב כמתבייש והיה מוריד את פניו. לפעמים היה ניגש, אומר מילה טובה. אף פעם לא הרביץ. הוא היה חודש, חודש וחצי, בערך תקופה כזאת. הוא בא פעם אלינו לצריף ואמר: "לא ידעתי לאן הובילו אותי, וכמו שנודע לי - מיד ביקשתי העברה, והנה אני עוזב אתכם". הוא לחץ לאחדים מאתנו את הידיים ואיחל לנו שנשאר בחיים, וכך הוא עזב.

זה היה מקרה יחידי. היה עוד מקרה. שלא היה לנו קשר אתו, זה היה אופה, איש ס"ס זקן. **כל היתר ביצעו הוראות.** הם שמחו על כך, והם אפילו הפכו את ההוראות, כי לו היו ממלאים את ההוראות זה לא היה מצריך כל כך הרבה זמן, אבל הם היו מתעללים.

ש. **אצלכם בפנים היו כל הזמן תכניות של בריחה, נכון?** ת. כן. ש. אולי תספר לנו בקצרה את המקרה של היהודי, קפטן של אוניה, יהודי מהולנד, שניסה לארגן בריחה? ת. מותר לי לתאר קצת את האווירה במחנה?

ש. בבקשה. ת. כפי שכבר ציינתי יש להבדיל בין שתי תקופות במחנה, הראשונה והשנייה.

ש. התקופה מבחינת האסיר? ת. מבחינת האסיר, במשך הזמן התרגלו לצורת החיים.

אב בית-הדין: זאת הזכרת כבר. ת. אבל היו כמה גורמים שנתנו לנו את הכוח לחיות. **קודם כל צריך היה להודיע לעולם,** צריך היה לצאת החוצה, צריך היה לנסות לברוח, צריך היה לעשות מאמץ, ואמנם בעבודות הקשות זה היה אפשרי.

היועץ המשפטי: הייתה עזרה הדדית בין האסירים?
ת. הייתה. היא הייתה חזקה מאד. לולא זאת לא הייתי חי היום, כי חליתי שם בטיפוס, כמה שזה מוזר, עברתי את כל מחלת הטיפוס מבלי שהגרמנים יידעו על כך.

ש. מה היו הגילויים של העזרה ההדדית? כיצד זה התבטא?
ת. התקשרה ידידות והאנשים עזרו לחבריהם ככל האפשר. החיים אמנם לא היו חשובים לנו, והיו מתבדחים על כך. אבל יום יום, מי שעבד במקום שאפשר להביא אוכל וסיגריה, הוא הביא זאת מבלי לחשוב. והייתה עזרה למי שלא הרגיש טוב, ידענו שמי שחולה - יהרגו אותו, והיה צריך לחפות עליו, ופעם עשינו זאת גם בעזרת קאפו.

ש. פעם היה מקרה של גניבת בנזין והצתה. ספר, בבקשה, על כך, על הקפטן ההולנדי, ובסוף על המרד.
ת. היו ניסיונות. בהתחלה, פעם אחת, ברחו שני אנשים. אחר כך גברה האחריות הקולקטיבית. הכרנו אחד את השני וחשבנו איך לברוח כולנו ביחד. פעם תוכננה תכנית ובחור אחד התנדב להתגנב בערב למחסנים הענקיים ולגנוב בנזין על מנת ב-21 בלילה להצית שריפות, וברגע שיתחילו השריפות והגרמנים יתחילו לרוץ - היינו צריכים לברוח מהמחנה.

התכנית הוכשלה ברגע האחרון. בעצם לא ברגע האחרון. היינו חייבים להודיע לכולם, כדי שאף אחד לא יישן בזמן שזה יקרה. והיו שנים, שאמרו שאם אנחנו נבצע זאת הם יודיעו לגרמנים.

אב בית-הדין: יהודים? ת. יהודים. הם טענו: "אם יש לנו לחיות עוד שבועיים שלושה - אל תהרגו אותנו עכשיו". והיה צריך לזנוח את התכנית. היה מקרה שהיה איזה קפטן מההולנדים.

היועץ המשפטי: יהודי?
ת. יהודי. והוא נעמד בראש ארגון מרד. ואז הייתה זו תקופה שהיו יחידים בין האוקראינים, שאפשר היה לדבר איתם. הם סיפרו כל מיני סיפורים על פרטיזנים ונוצר קשר בינו ובין האוקראינים לעשות מרד. אחד מהאוקראינים נעצר, באפל, לפנות ערב, הוציאו אותו והתחילו לחקור מי היה בין המארגנים שרצו לברוח. האיש הזה עמד במכות ובעינויים עד אין סוף, וטען: "רק אני רציתי לברוח".

הגרמנים אמרו שאם לא יגיד הם ייקחו את כל אנשי בלוק, אינני זוכר איזה מספר, הבלוק שהוא בא אתם, ייקחו אותם למחנה 3 ושם יכרתו את ראשי כולם לעינוי, ואותו יהרגו האחרון. הוא אמר: "בין כה וכה אתם עושים מה שאתם רוצים". ואז ניתנה ההוראה לכל הבלוק לנוע למחנה 3.

למחרת נודע לנו שהגרמנים עמדו בדיבורם, וכל הראשים נכרתו. ואחרי המלחמה - יש איזה עדות של בחור, שהוא עכשיו בחוץ לארץ, שהוא תפס גרמני שהיה אחראי, נובק. הוא היה באזור הרוסי, ערכו אצלו חיפוש ומצאו תמונות, ובין התמונות שמצאו - התמונה של כריתת הראשים.

ש. אחר כך הגיעו יהודים, שבויי מלחמה סובייטים, והם סיפרו לכם שאפשר להמית גרמנים? ת. כן.

ש. זה עורר אצלכם את תוכניות המרד והבריחה?

ת. למעשה כמה שנכשלו עוד היו ניסיונות. אני נתתי רק כמה דוגמאות, אולם כל המחשבות שלנו כאשר היה לנו רגע של פנאי היו מכוונות לברירה. היינו מוכנים לעשות את הדברים. לא היה פחד, אולם פשוט לא ידענו את המלאכה.

ש. אני אבקש עד אחר לספר על המרד עצמו, אולי תספר מתי היה המרד ומתי ברחתם?

ת. ב-41 באוקטובר. ש. באיזו שנה? ת. ב-1943.

ש. כמה אנשים ברחו? ת. אי אפשר לדעת במדויק. כי ברחו לכל הצדדים, אבל לפי השערה ברחו כ-300 איש. היו אז בתוך המחנה כ-600-700 איש, חצי הצליח לברוח ובערך חצי נהרג בזמן המרד. ש. חיפשו אחריכם? אב בית הדין: אתה היית אחד הבורחים? ת. כן. הגרמנים, אני חושב שהם עשי גיוס בכל הסביבה, חיפשו, הפעילו אווירונים. במשך שבועות, אחרי שעוד התהלכתי ביערות, עוד חיפשו הגרמנים בכל הסביבה.

היועץ המשפטי: אחר כך הסתתרת ביערות? ת. אחר כך הייתי ביערות, עוד שנה.

ש. על זה עוד נדבר. כך ניצלת. כמה נותרו מ-300 הבורחים אחרי המלחמה בחיים? ת. נפגשנו אחרי המלחמה בלובלין, כל אלה שברחו, כולם היו באזור, היו איזה שלושים וכמה איש.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, יש לאדוני שאלות לעד? ד"ר סרבציוס: אדוני העד, כמה זמן היית בסוביבור, ממתי ועד מתי?

ת. הייתי 17 חודש, ממאי 1942 עד 14 באוקטובר 1943. ש. האם תוכל למסור כמה אנשים הושמדו בתקופה זו שם לפי הערכתך, כמה שתוכל? ת. אני רוצה להגיד: אינני יכול להעריך. אני ראיתי לפני יום יום מאות ואלפי אנשים. אבל כפי שדיברו, כפי שנפגשנו אחרי המלחמה וכפי שדיברו בתוך המחנה. אז נקבו במספר של מיליון.

אב בית-הדין: במשך התקופה שאתה היית שם? ת. במשך התקופה הזאת, זו למעשה התקופה שבכלל התקיים המחנה, כי אחר כך הגרמנים חיסלו את כל המחנה. אחרי שעשינו את המרד.

השופט הלוי: אבל זאת לא הערכתך, אתה לא יכול להעריך את זה כך. ת. לא, אינני יכול להעריך. ד"ר סרבציוס: האם גם לא תוכל לנקוב במספר משוער? אמרת מיליון או מאה אלף? ת. אני ראיתי לפני רק אלפים, יום יום, אנשים באים והולכים להשמדה ולא היה באפשרותי וגם לא היה בראשי לספור את האנשים. ש. אין לי עוד שאלות.

השופט הלוי: זה היה רק מחנה השמדה? ת. כן. היו כמה מקרים בודדים שכנראה לפי הוראה מיוחדת הוציאו כמה מכוניות . . . בזמן איזה משלוח הוציאו כמה מכוניות למחנות עבודה, מקרים בודדים מאד.

ש. אבל חוץ ממקרים בודדים, כל המשלוחים באו להשמדה? ת. כן, באותו יום.

ש. קודם אמרת שאת הנשים והילדים כולם הרגו בגאזים, תיכף? ת. כן.

ש. והגברים, מהם בחרו אנשים בריאים לעבודה?

ת. הגברים, ברוב המשלוחים, גם כן כולם הלכו, או לפני או אחרי זה. אבל היו מקרים, כל פעם היו מוציאים אנשים לעבודה, כי בינתיים תמיד המספר שלנו היה קטן, רק יחידים היו נשארים תקופה יותר ארוכה. אנשים חיו רק חודש, רק שבועיים לפעמים.

ש. העבודה הייתה רק העבודה שהייתה נחוצה להחזיק את המחנה ועבודות עזר להשמדה?
ת. כן.

ש. זאת אומרת חוץ מהשמדה לא עשו שם שום דבר ממשי? ת. שום דבר אחר.

ש. זאת אומרת, השאירו בחיים רק צוות? ת. כן, למעשה הוא הוחלף כל הזמן.

ש. הרכב הצוות הוחלף?

ת. הוחלף תמיד, אבל תמיד היו איזה בודדים שנשארו יותר זמן. בדרך כלל משום שקיבלו איזה עבודות צדדיות.

ש. הצוות הוחלף באופן שיטתי, חברי הצוות הושמדו בכוונה או באופן טבעי?

ת. זאת אינני יודע, אני רק יודע שבכל פעם הרגו חלק, היו באים ומוציאים חלק ליריות.

ש. הצוות היה קטן באופן יחסי?

ת. בהתחלה, חוץ מבעלי מקצוע, כל הצוות היה של כ-001 איש, אבל בכל פעם הוא גדל והקימו עוד צריפים. הוא גדל גם משום שהתחילו לנצל כל מה שאפשר, התחילו למיין כל דבר שלפני כן לא עשו.

ש. מה היה המספר הגדול ביותר? ת. 600-700 בזמן המרד.

ש. קודם היה יותר קטן? ת. כן.

אב בית-הדין: מתי נודע לך, מתי התברר לך לראשונה שיש שם לא חדרי מקלחת אלא תאי גזים? ת. בימים הראשונים. היו איזה ספקות, אבל זה היה ידוע.

ש. לך לא נתנו אז לגשת עד לשם? ת. לא, אף אחד ממחנה 1 ו-2 לא נכנס למחנה 3, ואם נכנס - לא יצא יותר.

ש. ראו את מחנה 3 משם? ת. כן.

ש. היו גם משרפות, לא כן? ת. תקופה מסויימת הם היו מחזיקים את האנשים בבורות. פעם הגיע איזה באגר, מנוף, והוא עבד במשך חדשים בהוצאת הגויות מהבורות ושריפתן על ערימות.

ש. אפשר היה לראות את מחנה 3 ממחנה 1? ת. מחנה 3 היה בתוך יער.

ש. דבר אחד לא הבנתי. סיפרת לנו איך הגרמנים השתדלו להוליך את הקרבנות שולל עד הרגע האחרון ממש. מצד שני סיפרת לנו שהיו מתעללים בהם. ת. כן.

ש. סיפרת קודם על הדרשן הזה. ת. כן.

ש. איך הדברים האלה מתיישבים?

ת. למעשה, ההוראה כנראה הייתה להוליך שולל עד לרגע האחרון כדי שלא יהיו בעיות.

אבל הגרמנים רצו להתעלל קצת, אז הם מצאו אפשרויות. למשל, היו משלוחים שהיו ניתנים להם לאכול ולשתות כשהגיעו, והיו נותנים להם נייר ומעטפות לשלוח מכתבים הביתה. והיו נכנסים לחצר ששם היו מפשיטים אותם, אחרי שמיכל היה נואם היו מוחאים כף. ולא פעם,

אלה היו הרבה מקרים שמחאו כף על הדברים האלה. אבל במשלוחים מסוימים הם העדיפו להתעלל, שהעסק לא ילך כל-כך חלק.

ש. האם הגרמנים היו שותים לשכרה? ת. כן.

ש. הרבה? ת. כן, היו שותים, בכל אופן עד כמה שאני יודע, פאול זה תמיד היה שיכור.

ש. רצית עוד להוסיף משהו? ת. כן, רציתי לתאר משלוח ממיינדנק. זה היה משהו מיוחד.

היועץ המשפטי: זה היה משלוח שכולו הגיע ממש שלדים למחנה. אם בית המשפט ירשה לעד, זה ייקח רק רגע.

אב בית-הדין: טוב, תוסיף את זה.

ת. פעם הגיע משלוח ממיינדנק. הם היו שלדי אדם, לבושים בבגדי פסים. אותו יום קרה איזה קלקול בתא הגאזים, כנראה, והם לנו אצלנו, לנו במגרש. היו אנשים שבכלל לא היה איכפת להם שום דבר. הרביצו בהם. הם לא צעקו, הם רק נאנחו.

קיבלנו הוראה לתת להם אוכל. הלכנו לחלק להם אוכל, אז הם הוציאו את המרץ האחרון שלהם. הם היו שכובים אחד על השני, קמו בבת-אחת, מי שיכול היה, דרכו אחד על השני, כדי לקבל את חתיכת הלחם, וזה היה כמעט בלתי-אפשרי לחלק להם את האוכל. למחרת בבוקר הובילו אותם לתאי הגאזים.

ועל המגרש ששם היו, נשאר במשך הלילה כמה מאות מתים. אפילו אלה שלא היו מתים, היו גם חלק שסחבו אותם. אז בא פרנצל ובחר ב-20 איש, אני ביניהם, ואמר לנו: אל תפחדו, אתם חייבים להתפשט ערומים ולסחוב את הגויות עד לקרונות, שנשאר במגרש. זה היה מרחק של 150-200 מטר.

קשה לתאר איזו הרגשה זו הייתה לסחוב את המתים האלה על גופנו הערום. הגרמנים כל הזמן האיצו בנו במכות. הכל הלך בריצה. לא הייתה לנו אפשרות לתפוס אדם. היינו צריכים לסחוב אותו ברגלים.

באמצע הדרך, כשרגע ראיתי שאף אחד איננו, זה היה יום חם מאד, עזבתי את הגויה ונעמדתי לנוח. אז המת, שחשבתי אותו למת, התיישב ושאל אותי: האם זה עוד רחוק? בקול חלוש, כנראה במאמץ עליון. לא יכולתי יותר לסחוב אותו. הקמתי אותו, שילבתי את ידו סביב צווארי והתחלתי ללכת אתו. בעצמי הייתי חלש מאד, לא יכולתי ללכת הרבה, אבל ברגע מסויים הרגשתי צליפות על גבי. זה היה פרנצל. נתן לי מכות בכל גופי. ברור שזרקתי את הגויה, ושוב פעם סחבתי את האיש, והבאתי אותו לקרונות.

היועץ המשפטי: שאלה אחרונה, אם בית המשפט ירשה לי.

[לעד] אתה מזהה אח האיש שזאת תמונתו? ת. כן.

ש. מי זה? ת. זה היה מפקד המחנה הראשון.

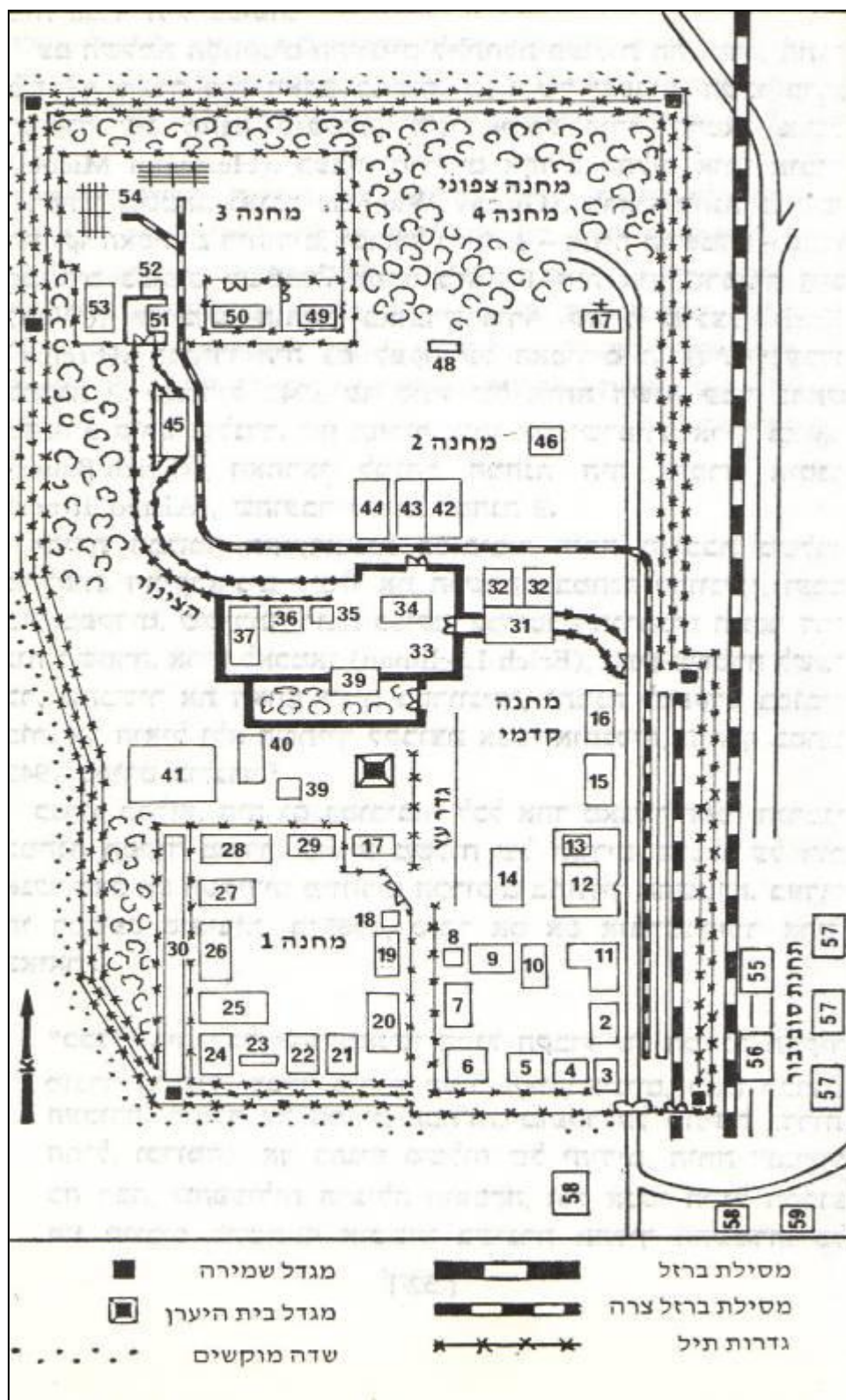
ש. מה שמו? ת. וירט. הוא היה תמיד רוכב על סוס, הייתה לו גם גלימה. הוא היה בדרך-כלל מסתובב על סוס. לנו לא היה כמעט שום קשר, הוא לא ניגש אלינו קרוב, אפשר להגיד. היה דוהר תמיד למחנה 3 וחוזר בזמן המשלוחים. הוא היה תקופה קצרה, אחר-כך בא האופטמן רייכסלייטנר, כך קראו לו.

אב בית-הדין: זה יסומן ת/1921. האם יש לד"ר סרבציוס עוד שאלות בקשר עם מה שהעד מסר בסוף? ד"ר סרבציוס: לא, אין בפי עוד שאלה.

אב בית-הדין: תודה רבה, מר פריבר, גמרת את עדותך. [7]

מסילת ברזל במקום בו הייתה הכניסה למחנה המוות סוביבור [ארכיון "יד ושם"]

מפת מחנה ההשמדה סוביבור [8]

מחנה קדמי	
1. רציף הרכבת	33. חדר התפשטות
2. מרפאת שיניים וחדר מעצר	34. מחסן למזון שהובא ע"י המגורשים
3. חדר משמר	35. גנרטור חשמל
4. מחסן בגדים של אנשי האס אס	36. מחסן לכלי כסף
5. מגורי אס אס	37. אורווה
6. מגורי אס אס	38. בנין המנהלה ומחסן דברי ערך
7. מכבסה	39. חדר גיהוץ של אנשי אס אס
8. באר	40. מחסן נעלים
9. מקלחות ומספרה של אס אס	41. גינת ירק
10. סככת רכב	42. מחסנים
11. מטבח של האס אס	43. מחסנים
12. מגורי מפקד המחנה	44. מחסנים
13. נשקיה	45. מחסן לאיחסון שערות הנשים
14. מגורי האוקראינים	46. תנור
15. מגורי האוקראינים	47. כנסיה (היתה במקום מלפני המחנה)
16. מגורי האוקראינים	48. בית שימוש
17. מאפיה	
מחנה 1	
18. צריף לחולים	49. מגורי אסירים
19. מתפרה לאנשי אס אס	50. מגורי אסירים
20. סנדלריה לאנשי אס אס	מטבח, חדר "הדנטיסטים"
21. נפחיה	51. תאי הגזים
22. נגריה	52. מנוע שייצר את הגז
23. בית שימוש	53. חצר מגודרת
24. צבעים	54. בורות קבורה ומוקדים לשריפת גויות
25. מגורי אסירים – גברים	
26. אסירים – גברים	
27. מטבח האסירים	
28. מגורי אסירים – נשים	
29. סנדלריה של האוקראינים	
30. תעלת מים	
מחנה 2	
31. צריפי התפשטות	
32. מחסן חפצי הנרצחים	
מחנה 3 – אזור השמדה	
55. תחנת הרכבת	
56. מגורי עובדי רכבת מקומיים	
57. בתי אכרים	
58. חוות חקלאיות	
59. מגורי עובדי רכבת	
תחנת רכבת	

תרשים מחנה ההשמדה סוביבור [9]

אלכסנדר פיצ'ורסקי המרד בסוביבור

עדות

אלכסנדר פיצ'ורסקי (סאשה) היה מנהיג המרד בסוביבור. הוא היה יהודי רוסי ושירת כקצין בצבע האדום. נולד בשנת 1909 עם פרוץ מלחמת העולם השנייה גויס לצבא הסובייטי והתקדם כקצין. באוקטובר 1941 נשבה ע"י הגרמנים. בשבי חלה בטיפוס. ניסה לברוח ונתפס. נשלח למחנה עונשין בבוריסוב ומשם למינסק. בעת בדיקה רפואית שנעשה ע"י הגרמנים התברר שהינו יהודי ולכן צירפו אותו ליהודים. עד 18 בספטמבר 1943 שהה במחנה 0.0 ברחוב שירוקה. משם צורף למשלוחי המוות שהגיעו לסוביבור יחד עם שבויים סובייטים נוספים.

אלכסנדר פיצ'ורסקי היה הרוח החיה של המרד בסוביבור. בעל כושר ארגון ותכנון. תיכנן את מבצע הבריחה היטב. מנהיגותו הכריזמטית ניכרה מאד. אנו קוראים זאת מעדויות הניצולים ששרדו מסוביבור.

המרד נחשב כמרד נועז ביותר בקורות המלחמה במחתרת כנגד הגרמנים

עם בואו לסוביבור התחיל לנהל רשימות. סימן בכתב יד מעוות את האירועים המתרחשים בסוביבור. את שאר זיכרונותיו השלים מהזיכרון ומדברי חבריו ששרדו מסוביבור.

זיכרונותיו תורגמו לעברית. התרגום לעברית שאני מביא הוא בעייתי בניסוח ובתחביר ולמרות זאת לא שיניתי את הניסוח והתחביר.

זהו מסמך בעל ערך היסטורי רב, המפרט את המרד בסוביבור.

בספטמבר 1943 התחילו הגרמנים מפנים בחיפזון **מגטו מינסק** את אחורני יהודיו. חבורות-חבורות, בנות 2,000 איש, עקרו מן הגטו אל המחנה שברחוב שירוקה, ומשם שילחום הלאה.

יושבי הקבע במחנה העבודה של 0.0. ברחוב שירוקה היו: 500 יהודים בעלי מקצוע, שנבררו קודם לכן בגטו מינסק, כמאה יהודים שבויי מלחמה וכ-300 שאינם יהודים, שנחבשו בשל כל מיני חטאים קלים. בחמש בבוקר היו האנשים קמים ממשכבותיהם, ובשמונה בערב מכלים מלאכתם. לחם היו מקבלים פעמיים ביממה, 150 גרם לנפש, לארוחת הצהריים – מרק קליפות של תפוחי אדמה – ולא עוד.

על משטר הפרך הוסיפה מפקדת המחנה מזמן לזמן מיני "שעשועים". דרך משל, בערב, בשעת חלוקת מנת הלחם, מצווה סגן המפקד על האנשים להתייצב איש מאחורי רעהו, פנים אל עורף, ואחר כך מניח יד ואקדח בה על כתף האיש הראשון ומתחיל לירות לאורך השורה. המאחר, או שאינו עומד מיושר כדת, בו יפגע הכדור, או כגון דא: האנשים כבר שכובים על האצטבות. נכנס המפקד ואקס בעצמו ובכבודו, בלוויית שני כלביו ומתחיל לשסותם ככל אשר יעלה בדעתו. הכלבים מתלשים בשמיכות, בגופות, והאנשים אנוסים לשכב דומם, אם אין את נפשם לקפח חייהם.

אחד מעצירי המחנה נחשד בגניבת מאתיים גרם לחם, קשרוהו אל חבית ועשרים נאצים חבטו בזה אחר זה, איש-איש משך דקה, במעדר בעקביו. נתעלף, שפכו עליו צוננים והוסיפו לחבוט בו.

כאן לא שולח איש מיושבי הקבע. ב-18 בספטמבר נצטוו כל היהודים להתייצב בחצר. הייתה שעה 4 לפנות בוקר, בעוד חשיכה. עטופי אופל, צרורותיהם בידיהם, עמדו האנשים בשורה לקבל 300 גרם הלחם, צידתם לדרך. החצר הייתה מלאה, אף לא נשמע קול, תינוקות התרפקו בפחד על חזה אמותיהם. הדממה הייתה מרובה מבכל הימים. הבוקר לא הילקו איש, לא שפכו רותחים על איש, לא שיסו הכלבים באיש. **המפקד ואקס**, משתעשע במגלבו, הודיע:

- במהרה יוליכו אתכם לתחנה. אתם נוסעים לגרמניה. **היטלר רואה לחון חייהם של יהודים, המבקשים לעבוד באמונה למען גרמניה. נוסעים אתם עם בני משפחתכם ורשאים לקחת עמכם מיטב חפציכם.**

הנשים והתינוקות הועברו לתחנה במכוניות. אנו, הגברים, הלכנו ברגל. דרכנו עברה על פני הגטו. הבחינו בנו יושבי הגטו והתחילו משליכים אלינו מעל לתיל לחם וצרכי אוכל אחרים. נשמעו קריאות פרידה, קולות יללה: ידעו הכל מה נכון להם.

נכלאנו בקרונות, 70 איש בקרון – גברים, נשים וטף יחדיו. אף לא אצטבה, אף לא ספסל, לשכב – מן הנמנע. בקושי ניתן לשבת כמה דקות. עמדו צפופים-צפופים, הדלתות לא נפתחו, החלונות היו מסורגים תיל. אוכל, מים לגמוע לא נתנו לנו. לאיש לא הניחו לצאת לצרכיו. כך נסענו ארבע יממות, בעלי דעת אנה.

ביום החמישי, לפנות ערב, **הגענו לתחנה נידחת**. שלט לבן ועליו כתובת באותיות גותיות גדולות: **"סוביבור"**. מימין לתחנה – יער. משמאל נמשכה גדר תיל משולשת, גובהה שלושה מטרים.

הרכבת הועתקה למסילה צדדית. הביאו לנו מים – זו הפעם הראשונה בחמשת הימים הללו. אוכל עדיין לא בא אל פינו. למשך הלילה נכלאנו שוב בקרונות. ב-23 בספטמבר, ב-9 בבוקר, הסיט הקטר אט-אט אחורנית את רכבתנו אל שער שבגדר התיל, ועליו שלט: **"זונדארקומאנדו"**.

הוכנסה הרכבת ונסגר השער. רעבים, רצוצים, התחלנו יורדים מן הקרונות, מבית לבן יצאה חבורה של קצינים גרמנים, מגלבים בידיהם, ובראשם גרמני מגודל, בעל בשר – הוא **האובארשארפיראר גומארסקי**, אגרוף ברלינאי לשעבר. עמד מולנו, רגליו מפושקות לרווחה, הסתכל בנו שעה קלה במבט חד וקרא:

- נגרים ובנאים, בלי בני המשפחה, קדימה!
נתייצבו כשמונים איש, רובם שבויי מלחמה ואני בתוכם. שולחנו לחצר שנייה, מגודרת תיל. הוכנסנו לתוך צריף ארוך, ובו אטצבות חשופות, קומותיים, וציוונו לתפוס מקומות. כל שאר אנשי השיירה נשארו מעבר לתיל ולא ראינו פיהם עוד.

היה יום שמש חם. אני ועמי עוד כמה מאנשי צריפנו יצאנו לחצר. ישבנו על גבי קורות העץ, הסדורות בחצר, ופתחנו בשיחה; נזכר כל אחד בביתו, קרוביו, יקיריו. אני הנני בן רוסטוב. ממשפחתי לא קיבלתי כל ידיעה, אך מובטח הייתי שעברה מן המקום. שלמה לייטמאן הוא איש וארשה. כשהתקיפו הגרמנים את ברית המועצות, נמצאו אישתו וילדיו במינסק. לא יכלו להימלט וניספו בגטו.

ניגש אלינו וישב לידנו יהודי מסורבל, קומתו ממוצעת, כבן ארבעים. זה עתה שב מעבודתו בחצר אחרת.

- מאין אתה? – פנה אלי יהודית.

שלמה הסביר לו, כי אינני מבין יהודית, לפי שגדלתי בסביבה שאינה יהודית. שיחתנו נמשכה בסיועו של שלמה. והנה ראו עיני תימרות עשן אפור, שניתמרו מצפון-מערב לנו ונישאו למרחקים. באוויר פשה ריח חרקה.

- מה הבערה? – שאלתי.

- הפוך פניך – ענה היהודי – שם נשרפים גופות חבריך, שהגיעו עמך לכאן היום.

עיני חשכו. הוא המשיך:

- אינכם הראשונים, אף לא האחרונים, לא פחות משלוש פעמים בשבוע מגיעות הנה שיירות בנות אלפיים איש, והמחנה קיים זה כשנה וחצי. צא ועשה חשבון. היו כאן יהודים מפולנייה, מצ'כוסלובקיה, מצרפת, מהולנד, מיהודי ברית המועצות לא ראינו עד כה איש.

האיש היה מוותיקי המחנות. מלאכתו הייתה מיון חפצי ההרוגים. דברים הרבה ידע. מפיו שמענו, היכן נעלמו חברינו וכיצד המעשה נעשה, בלשון פשוטה, כאילו הדברים אמורים בשכיחות, סיפר האיש, ואנו, הפנים החדשות, שנתנסינו עד כאן גם אנו בניסיונות הרבה, מאזינים לסיפורו בחיל וברעדה.

לאחר הסלקציה ושילוח החבורה שלנו, הועברו הנותרים לחצר אחרת. בדרך כלל, יועברו הכל לשם, ללא יוצא מן הכלל. שם יצטוו להניח צרורותיהם ולהתפשט, לפי שעליהם ללכת לבית המרחץ. נשים, גוזזים שער ראשן. הכל נעשה בחשאי ובחיפזון.

גלויות ראש וכתונותיהן לבשרן, הולכות הנשים וילדיהן עימהן. מאחוריהן כמרחק מאה צעדים, הולכים הגברים, ערומים לגמרי, מלווים משמר חזק. הנה בית המרחץ, לא הרחק ממקום עלות העשן.

שני בניינים הם – אחד לנשים ולתינוקות ואחד לגברים. תוכם לא ראיתי, אך יודעי דבר תיארו סדרם. לכאורה, בית מרחץ כתיקונו: ברזי צוננים וברזי רותחים, קערות לרחצה. נכנסים האנשים, מייד מוגפות הדלתות, ומלמעלה גולשות חשרות כהות מעובות. נשמעות צעקות אימים, אלא שאין שעתן ארוכה. במהרה תיהפכנה לקולות חרחור, תשנוק ופרפור.

אמהות, מספרים. מסוככות בגופן על פעוטותיהן. "שר המרחץ" משגיח על מהלך הדברים מצוהר קטן שבתקרה. **יצאו ט"ו דקות – ותם ונשלם.** נפתחת הרצפה והגוויות מושלכות לתוך קרוניות, העומדות מוכנות ומזומנות למטה, במרתפי בית המרחץ, הקרוניות הגדושות מתגלגלות ויוצאות חיש מהרה. הכל מאורגן על טהרת הטכניקה הגרמנית. הגופות מושכבות בחוץ לפי סדר מסויים. שופכים עליהן דלק ומציתים אותן. הנה הן עולות באש, אף אנו נעלה באש, אם לא מחר – כעבור שבוע, כעבור חודש...

בלילה נדדה שנתנו, על אף עייפותנו.

- סאשא, מה יהיה? דוחק בי שלמה, שכני לאצטבה.

לא ידעתי מה אשיבהו. מדוכדך הייתי מדי. השימותי עצמי ישן. עמדה נאלי לעיניי, תינוקת בת שנתיים, שער ראשה מסולסל, נאלי אשר נסעה עימנו בקרון. עתה ראיתה באותו מרחץ אימים. דומני, אף אני שם, אף אני מת מיתת חנק.

תוך כדי ההרהורים נרדמתי. חזיתי להבות, זרועות שלוחות בלהבות, ובזרועות – נאלי הפעוטה. אחר כך נהפכו לשונות האש לסוסים דוהרים; גרמנים על סוסיהם דולקים אחר מי, רודפים אחר נאלי, בתי הקטנה. עוד מעט, הנה ושיגוה... מכאב ובהלה נתתי, כנראה, קולי בצעקה.

- סאשא, מה לך? עורה – שמעתי קולו של שלמה ואשב על יצועי.

24 בספטמבר 1943.

אתמול הגענו למחנה. היום הקימונו ממשכבותינו ב-5 בבוקר. כל אחד קיבל ספל רותחין ולחם. בחמש וחצי התפקדנו. בשש יצאנו לעבודה. השדרה נערכה בשלוש. בראש הלכו היהודים הרוסים, שבאו בשיירת אתמול, אחריהם – הפולנים, הצ'כים, ההולנדים.

מפקד הפלוגה פראנץ פקד:

- ישירו הרוסים שירים רוסיים.

- אין אנו יודעים אילו שירים מותר לשיר – קראתי.
- הקאפו מסר לו דברי.
- שירו השירים הידועים לכם – ענה פראנץ.
- סאשא, מה נשיר? – פנה אלי ציבולסקי, יהודי מאגן הדון, גבה קומה ועגול פנים.
- מה את הסח? הרי ימיתונו.
- זמר! שירים אחרים אין אנו יודעים.

ציבולסקי פתח:

**אם מחר מלחמה,
אם מחר – אלי קרב,
האויב העריץ אם בשער –**

השאר החרו-החזיקו אחריו:
**כל העם הסובייטי
לחירות המכורה
יתנער. מזקן ועד נער.**

מן הצריף, אשר על פניו עברה שדרתנו, פרץ המשמר החוצה. בזה מחנה העינויים והמוות נשתמעו צלילי השיר הסובייטי בקול רעם באביב. נתאוששו, עלץ לבנו, כאילו נתבשרנו בשורת גאולה וניצחון.

הובאנו אל "המחנה הצפוני", שעדיין עמד בבניינו, ובו תשעה צריפים כמעט מושלמים. חלק מאנשי שדרתנו הוטלו עליהם מלאכות נגרות שונות. השאר חטבו עצים. היום עבר "כשורה", אם פחות ואם יותר; רק חמישה-עשר מאנשינו ספגו כ"ה מלקות כל אחד, על מיעוט חריצות. בשעת מעשה חייב היה כל אחד למנות מלקותיו. טעה מרוב התרגשות במניין, פתחו בחשבון מבראשית.

27 בספטמבר, עבדנו, כבימים הקודמים, בכיכר "המחנה הצפוני". בעשר בבוקר בערך, ניגש אלי קאלימאלי, חברי לשיירה (בחור צעיר מבאקו, שם משפחתו האמיתי היה שובאיאב) ושואל:

- סאשא, שמת לב לכך? הגרמנים הלכו להם כולם ולא נשאר אלא הקאפו. מה הדבר, לדעתך?

- אינני יודע – אמרתי – אך כל זמן שלא חזרו, כדאי לתור את הסביבה. חקור למקומות הזקיפים ולזמני חילופיהם.

כאן מופיע אחד הפולנים ואומר חרש:

- הגיעה רכבת חדשה.

נתפלץ לבי.

- היכן הוא בית המרחץ?

- שם, מאחורי הצריף ההוא. כמאה מטרים מכאן. רואים אתם – גדר תיל גבוהה, מוסווית בענפים, בקרנותיהם צריחי משמר – שם בית המרחץ.

המעדרים בידינו, עמדנו והשקפנו לעבר המקום ההוא. כל סימן תנועה לא ניכר שם. הייתה דממה, אך אנו משקיפים וממתינים.

פתאום בקעה צעקה איומה של אישה, של נשים הרבה, בכיית תינוקות, קריאה "אמא! אמא!" הצעקות קולן כקול הנשמע בחלום, שרצונך להקיץ ממנו ואינך יכול. במהרה נכלל בקולות האנשים געגוע פרא של אווזים מבוהלים. אחר כך נסתבר לנו: שלוש מאות אווזים נתפסו בחצר ההיא. **כל שעת הפעולה בבית המרחץ היו גרמנים רודפים אחר האווזים, כדי שגעגועם יחריש צעקות האנשים.**

הייתי כמאובן מפחד. לא מפחד המוות. החרידתני הכרח קוצר ידי. **יש להחליט דבר – זו הייתה מסקנת הפחד.**

ניגשו אלי שלמה לייטמאן ובוריס ציבולסקי, שניהם נרעשים וחיוורים. אמר ציבולסקי:
- **סאשא, עלינו להימלט מכאן. עד ליער – 200 מטרים.** הגרמנים עסוקים עתה, את הזקיפים שליד הגדר נכריע בגרזנים.
ענית:

- אנו אולי יעלה בידינו להימלט, אך מה יהא בסופם של האחרים? כולם יושמדו מייד. אם להסתלק, מן הראוי שנסתלק כולנו בבת אחת, לבל יישאר איש מאיתנו. חלק וודאי ייספו בשעת מעשה, אך הניצולים ייקחו נקם אחר כך.
- צדקת – אמר ציבולסקי – אך אין לשהות. החורף ממשמש ובא. השלג משמר עקבות, ובדרך כלל – ישיבת יער בחורף קשה יותר.
- אם בוטחים אתם בי – אמרתי – המתינו והחרישו. אל תגידו דבר לאיש, בבוא העת אודיעכם מה עלינו לעשות.

בואנו, בוא שבויי מלחמה סובייטיים, הטיל רושם רב במחנה. ידעו האנשים, אי שם שנמשכת המלחמה באויב. והנה באו אנשים, שאומנם מכבר נותקו משדה הקרב, אך הם הביאו עימם מניסיונו ומרוחו. הסתכלו בנו בסקרנות ובתקווה, הטו אוזן לכל מוצא פינו, הבינו כי יש בינינו אנשים יודעי פעולה, וחיכו להופעתם.

מן השיחות עם ותיקי המחנה ומתוך הסתכלותי שלי כבר נמצאתי עומד על ארגונו הפנימי של המחנה. שטח צריפי המגורים שלנו היה מכונה **מחנה מספר 1**, ובו גם בתי המלאכה של החייטים והסנדלרים, הנגרייה, המפחה, המטבח. מוגבה ממנו – **המחנה מספר 2**, בו מויינו חפצי הנרצחים ובו נמצאו המחסנים. מוגבה ממחנה זה, מרוחק למדי ומצודד – **המחנה מספר 3** ובו תאי הגזים. ומוגבה מכולם, בקצה לגמרי – "המחנה הצפוני".
לאחר זמן נודע לי, היכן מחסן הנשק, היכן משכני הקצינים, ובכלל כל שמן הראוי לדעת. מלבד הגדר הגדולה, המקיפה את כל שטח המחנה, היו גם כל חלקיו ומעבריו מגודרים תיל.

ב-28 בספטמבר, לעת הצהריים, ניגש אל שלמה היהודי שסיפר לנו ראשונה ביום בואנו על אודות המחנה.

- שלום עליכם! העבודה כיצד?
- קימעה קימעה. משל לשעון, תמתחנו, והריהו הולך. והנה כבר צפירה ראשונה. עת להתכונן.
- חכה, עלי לשוחח עם אחד מחבריכם.
- מיהו?
- שאינו שומע יהודית. בוא עמו בערב לצריף הנשים.
- מפני מה לצריף הנשים?
- בחור נאה הוא. למה לא יבלה שעה קלה במחיצת נשינו?
נשמעה צפירה שנייה ואיש-איש חזר למקומו.
בשעת העבודה לחש שלמה באוזניי, שלאחריו אבקש גם אני רשות לצאת לצרכי. עשיתי כן. שם סח לי דברי השיחה בינו לבין היהודי מן המחנה השני.
- הנערות מבקשות להכירך – אמר שלמה.
- ייקחן אופל!
- ואני סבור, חשוב הדבר, לא לחינם בא לדבר בכך.
- מי הוא?
- אומרים, חייט הנהו, שמו ברוך.
- טוב, נלך יחד.

בערב שמנו פעמינו לצריף הנשים. 150 נשים ונערות יהודיות מארצות שונות משוכנות היו בצריף זה. אך נכנסנו ומייד הקיפנו. העתירו עלינו שאלות בעניין ברית המועצות, החזית; שאלונו לדעתנו, מתי תסתיים המלחמה, מי ינצח. סיפרנו להן כל אשר ידענו: כיצד הבריה

הצבא האדום את הגרמנים ממוסקבה, כיצד נפרע מהם ליד סטלינגרד, איזו מהלומה חלק להם ליד קורסק. סיפרנו, שהצבא האדום מתקרב לדניאפר ומתקדם בלי הרף.
- אומרים, שיש ברוסיה פרטיזנים, הגורמים צרות צרורות לגרמנים. אמת? – שאלה אחת הנשים.

- אמת. ממינסק, למשל, לא היו הגרמנים מהינים לצאת אלא בשיירות של עשר מכוניות, מזויינים בתת מקלעים וברימונים. בסביבות מינסק היו מתפוצצות רכבות מדי לילה בלילה.
הכל האזינו לדברים בנשימה עצורה, אשר לא שמעו רוסית, חזר וסיפר להן שלמה ביהודית.
זו לזו תרגמו גרמנית, הולנדית.
- הגידו – נשמע קול רועד מקרן זוית – אם מרובים הפרטיזנים כדי כך, מפני מה אין הללו מתנפלים על המחנה שלנו:
השיבותי:

- לפרטיזנים תפקידים משלהם. את מלאכתנו לא יעשה איש זולתנו.
ברוך לא בא. הגיעה העת ללכת. נפרדנו והסתלקנו.

ב-29 בספטמבר, ב-6 בבוקר, ערכו את כל שש מאות הגברים והנשים, שנמצאו במחנה, שדרות-שדרות והוליווים אל מסילת הברזל הפנימית, שם עמדו שמונה קרונות גדולים, טעונים לבנים. ניתנה הפקודה לפרוק את הלבנים. כל איש נוטל 6 – 8 לבנים, נושאן במרוצה מרחק מאתיים מטרים, מניחן במקום המצויין וחוזר מייד במרוצה.
ליד כל קרון, וכן בדרך, עמדו גרמנים מנצחים על המלאכה. על טעות קלה בקלות היו מלקים במגלבים. כל המלאכה נעשתה תוך כדי מרוצה. רב הדוחק. בקרון טיפלו 70 – 75 אנשים.
זה דורך על רגלי חברו. אינך קולט מהרה את הלבנה המוטלת אליך, וזו נופלת לארץ, נמצא אתה סופג 25 מלקות. מתעכב אתה רגע, סופג אתה מלקות. בחלל מנסרת בלי הרף שריקת מגלבים. כל אחד מתנשף בכבדות, שטוף זיעה, העיניים עמומות. רצים האנשים ולבנים בידיהם.
במשך חמישים דקות נפרקו שמונת הקרונות. מייד נערכנו בשדרה והוחזרנו למחנה. הגרמנים נחפזו, מחוץ לגדר המתינה רכבת ובה קרבתות חדשים.

שמונים מאנשינו הובאו למחנה הצפוני. כאן חולקנו לשתי קבוצות. ארבעים איש חטבו עצים. השאר, ובתוכם אני ושלמה, עבדו בצריפים. לא יצאה שעה קלה עד שבא אחד מן החוץ והודיע:

- סאשא, אנו בורחים, מייד.

- הכיצד? מי החליט?

- גמרנו בינינו לבין עצמנו. במשמר חמישה בסך הכל: נתקיפם ונבקיע דרך ליער.
מעשה של קלות דעת כגון זה עלול היה אף להזיק. השתדלתי לשכנע את הבחור, שעלינו להימנע מן המעשה.

- הנקל לדבר. הזקיפים הרי אינם עומדים בחבורה. תחסלו את האחד, והשני יירה בכם. ובמה תגזרו את התיל? וכיצד תעברו את שדה המוקשים? תשתהו דקות מספר והגרמנים ינקטו אמצעים. אפשר יצליח זה או זה להבקיע דרך ולעבור, אך מה יהיה על העובדים בצריפים? הם אינם יודעים דבר, אך סופם לירייה. אומרים אתם, הנקל עכשיו לברוח. ואני, מסופק אני אך סבורני, כי מתוך הכנה ניתן לפעמים להצליח בתנאים קשים יותר משניתן להצליח בתנאים נוחים ללא שיקול דעת. רשאים אתם לעשות כטוב בעיניכם. לא אפריעכם, אך הלוך לא אלך עמכם.

דבריי השפיעו, כנראה, הכל חזרו לעבודתם.

בערב נפגשתי עם ברוך. הוא פתח בכך, שהדברים שאמרתי בצריף הנשים: "את מלאכתנו לא יעשה איש זולתנו", גדול היה רישומם, הכל ירדו לסופם. אלא שמן הצד עמד אחד גבה קומה וצנום, שעיניו אחת מצומצמת תמיד, אולי הבחנתי בו? הוא הקאפו בז'אצקי, ברנש נקלה, מפניו יש להיזהר.

- איני רואה סיבה להיזהר – ענית – אין אני אומר לעשות דבר חוץ מן המצווה.

- אני מבין. אנוס אתה להשיבני כך, ואף על פי כן עלינו להחליט דבר – ברוך. פראנץ רמז זה מקרוב, שהיטלר גזר להשאיר בחיים אחוז מסויים מן היהודים. ואנו, פועלי המחנה, בכלל אחוז זה. הגע בעצמך: יש בינינו שוטים שמאמינים לכך. אולם אתם, סבור אני, לא תשבו בחיבוק ידיים, אלא כלום העליתם בדעתכם מה יהיה בסופנו, אם תברחו? אין הגרמנים יכולים להניח, שסודו של מחנה השמד זה יפורסם ברבים. יורה אחד דרך לבריחה, מייד יחסלו את כולנו. אין ספק בכך.

- הגד נא לי – שאלתי אותו – מכבר יושב אתה במחנה זה? - כשנה.

- גם אתה מאמין, איפוא, שלא יוצאו אתכם הגרמנים להורג. והרי אני מאמין בכך ממש כמוך. מפני מה סבור אתה, איפוא, שבדעתי לברוח?

- אל תסתלק – אחז ברוך בשרוולי – חכה עוד דקה אחת. מתפלא אתה, שעד כאן לא ברחנו? אגיד לך איפוא: פעמים הרבה היה בדעתנו לעשות זאת, אך לא ידענו כיצד, אתה איש ברית-המועצות הנך, חייל. קבל, איפוא, עליך, צווה ונציית לך. מבין אני, שאתה חושש מפניי. מכירים אנו זה את זה זמן מועט. אך אם כה ואם כה, הכרח הוא שנדבר. **בשם קבוצת אנשים באתי להגיד לך: אנו נותנים אמון בך. קום ועשה.**

רגע התבוננתי בפניו. הוא עמד לעומתי – לא גבה קומה, חסון, ופניו רצינות, מפיקות תבונה ויושר לב. הוא מצא חן בעיניי.

- אם כה ואם כה, מודה אני לך על שהזהרתני מפני בז'אצקי זה – אמרתי – הרי ותיק אתה במחנה. אפשר יודע אתה כיצד ממוקש השדה מאחורי הגדר, מה הריווח, מה הסדר? נסתבר, שעצירי המחנה סייעו בחפירת הגומות, ובפי ברוך היו ידיעות חשובות על מיקוש השדה. את המשך המגע החלטנו לקיים על ידי שלמה.

ב-7 באוקטובר שיחקתי עם ברוך בשחמט. בשעת המשחק שוחחנו. התעניינתי בארגון המשמר. ברוך מסר לי ידיעות מפורטות למדי בעניין זה. כן שאלתי אותו, אם יש במתפרה, בין הסנדלרים, בין הנגרים במחנה השני אנשים, שאפשר לסמוך עליהם. - אין עליך אלא לומר: מה, מתי והיכן, וייעשה הדבר – השיב ברוך.

- מה שאודיעך עכשיו – אמרתי – **הרי זה תוכנית למקרה הגרוע ביותר.** יש לי גם תוכנית אחרת, אך לא נדבר בה עכשיו. הנגרייה מרוחקת 5 מטרים מגדר התיל, 4 מטרים – שלוש שורות התיל. 15 מטרים – שדה המוקשים. הוסף עוד 4 מטרים מחוץ לשדה המוקדשים. 7 מטרים מדוד בנגרייה – עד התנור. הרי לנו בסך הכל מהלך של 35 מטרים. יש לחפור מנהרה, ולהתחיל מאצל התנור. יש לחפור מ-80 סנטימטרים, לא למטה ולא למעלה. למעלה, בעומק של 30 סנטימטרים, טמונים המוקשים. למטה מן נתקל במים אם נחפור 70 – 75 סנטימטרים. יהיה עלינו לסלק כ-20 מ"ע עפר. את העפר יש להחביא, ככל האפשר, תחת רצפת הנגרייה. תוך כדי העבודה נמצא גם מקומות אחרים, להצפין בהם את העפר.

יש לחפור בלילה. נמנה מומחה, להשגיח שלא תיטף המנהרה הצדה, גם לא למעלה או למטה מכפי הדרוש. חפירת 20 מ"ע בתנאינו מצריכה 12-15 יום. **מה הן מגרעות התוכנית?** חוששני, כי שש מאות איש לא יספיקו לעבור בזחילה זה אחר זה, על ארבעתיים, את מרחק 35 המטרים, מ-11 בלילה עד עלות השחר, הרי לאחר מעבר 35 המטרים יש להתרחק ככל האפשר באין רואה מן המקום. חוץ מזה אין אנו בטוחים, שבמשך הבריחה לא תפוצנה קטטות בין האנשים. כל אחד ירצה להיות מן הראשונים. אחרים ירימו קולם, מאמונה בהבטחת היטלר שישאירם בחיים, ויהיו חוששים להסתכן. על כן אבקש ממך: עיין בדבר, הימלך באנשים אחרים.

- טוב. **והתוכנית השנייה?**

- עודני שוקל אותה בדעתי. היא כרוכה בהתקפה על קבוצת הקצינים המנהלת את המחנה. לפי שעה מבקש אני ממך להכין כ-70 סכינים חדות או סכיני גילוח; אחלקם בין האמיצים

בבחורים: אם נכשל, יהיו לפחות אלו כלי נשק בידינו. כן מן הצורך שאני ושלמה נישלח לנגרייה, משם ייקל עלינו לראות ולעשות את הדרוש.

- יפה. יעשה הכל במידת האפשר. עלי להגיד לך עוד דבר. בקבוצתנו נמצא גם מוניאק מפלוגת הצעירים העובדים ליד הצריפים, הקאפו שלהם, גאניאק, ביקש שנביאהו בחשבון. רצונו להצטרף לבורחים. מוניאק ענה לו, כמובן, שאינו יודע כלום, אך סבור הוא שאפשר לצרף את הקאפו, אף כי בז'אצקי הוא כלב שבכלבים.
- מה ענית למוניאק?
- אמרתי, שאיני יכול להחליט דבר בלי לשאול את פ'ך.
- מובן, אם יהיו הקאפו עמנו, יהא משום יתרון בכך. נאמנים הם על הגרמים ויתר חופש תנועה להם במחנה, אך מי יודע, אפשר נדחקים אלינו מתוך כוונה לבגוד בנו?
השיב שלמה:
- בעניין הקאפו נודיעך, בינתיים הגיעה שעתנו להיפרד.

ב-8 באוקטובר הגיעה שוב רכבת מלאה אנשים. בבוקר בחר יאנאק, הממונה על הנגרייה, מן הפלוגה שלושה אנשים ובהם אני ושלמה. בערב מסר ברוך לשלמה ארבעים סכינים גדולות, חדות.
ב-10 בערב הוזמנו, אני ושלמה, למפחה, להאזין לנגינת פטיפון. היו שם אחדים מאנשי המחנה ובתוכם הקאפו בז'אצקי. הפטיפון הובא מן המשמר אל המסגרים לתיקון. במחנה השני מצא מישהו כמה תקליטים סובייטיים. עכשיו האזנו להם. אילו תפסונו הגרמנים, היו ממתינים אותנו, כמובן, אלא זה מהלך החיים במחנה – על סף המוות. הנפח רייכמן ליבב לביבות זרה עליהן סוכר.
- מניין לכם סוכר וקמח? – שאל שלמה.
- הכל מן המחנה השני. בין החפצים יש בדרך כלל גם מזונות. שמים אנו בצנעה איפוא מעט בכלינו.

בז'אצקי פינה לי מקום לידו.
- איכלו – קירב את צלחת הלביבות אלי ואל שלמה.
- תודה, לא אוכל לאכול – ענה שלמה.
- וממה, סבור אתה, מותקנת ארוחת הצהריים שלנו? מאותם מיני מזונות עצמם. אין הם מקצים לנו שום מזונות אחרים.
- הארוחה הרשמית עניין אחר היא. ואולי צדקת, אלא שאין אנו רגילים, ומכאן הסילוד. סליחה.
וכדי לשים קץ לשיחה הבלתי נעימה, החילתי לספר בתקליטים. בז'אצקי השתדל כל הזמן להסב השיחה לעניין מסוים, אך לא עלתה בידו, לבסוף רמז לנפח שיעביר את הפטיפון אל המסגרייה שבחדר סמוך. ריימאן נטל את הפטיפון והכל קמו ממקומותיהם.
- סאשא, בוא – אמר שלמה.
- מייד יבוא – ענה בז'אצקי.

ראיתי, שבמסגרייה עומד איש אחד לפני החלון ומשקיף כל הזמן לחצר, הרי שגם הקאפו מפחד – אמרתי בלבי.
- רצוני לשוחח עמך – פתח בז'אצקי – משער אתה באיזה עניין?
- מדוע סבור אתה, כי משער אני?
- ומפני מה חושש אתה, שמא אני סבור?
- לצערי – אמרתי – קשה השיחה עלינו, אין אני מבין לא יהודית ולא פולנית.
- בבקשה ממך, אל תפסיקני. הקשב תחילה ואחר כך תענה. דבר מה מתרחש במחנה. האנשים נרגשים.
- יש טעם לדבר.

- כן. אך עד שהגעת לא היה הדבר ניכר בהם כדי כך. ברי, מכינים אתם דבר מה. בקיצור, מכינים אתם בריחה.

- הנקל להאשים. מה הראיות שבידיך?

- נוהגים אתם זהירות יתרה, נמנעים מלהתקהל. אין מפליגים בדברים. יודע אני, לפני כמה ימים הכרזת בצריך לאמור: "איש לא יעשה את המלאכה זולתנו". זוכר אני, כמובן. בכל פינה חזרו על מימרה זו שלך, גילו בה פנים לכאן ולכאן. אילו רציתי, יכול הייתי בשל מילים אלו בלבד להביא כליה עליך. אולם עיניך הרואות, שלא עשיתי כן. יודע אני, חדל אישים אני בעיניך, ואין בדעתי להצטדק עכשיו לפניך. אין רצוני אלא לומר לך, שפטור אתה מלספר לי כל דבר. גלוי וידוע לי. אין אתה מדבר אל איש. במקומך מדבר הלה, הגוף, שלמה שמו, כמדומה, בחור פיקח. ישנים אתם זה בסמוך לזה, ובידכם לשוחח. מבין אני, אך עיניך הרואות, אין אני מלשין עליכם, גם אין בדעתי להלשין.

- המשך, אני שומע – אמרתי משנשתק בז'אצקי לשעה קלה.

- סאשא – אמר בז'אצקי – מציע אני לך: צרפני כשותף לפעולה, בצוותא נבצע אותה ביתר קלות וזריזות. לנו, לקאפו, חופש תנועה בשעות העבודה בכל המחנות, חוץ ממחנה מספר 3. יכולים אנו לשוחח עם כל איש, בלי לעורר חשד. שווה בנפשך, כמה עשויים אנו להועיל לכם. תשאלני, מפני מה מציע אני לך הצעה זו? בתכלית הפשטות, משום שאינני מאמין לו לגרמני. פראנץ מבטיח לנו הרים וגבעות. יש לנו זכויות מיוחדות, אך בהגיע שעת חיסול המחנה, יהיה סופנו כסופכם, ישמידו גם אותנו, אין ספק בכך.

- טוב שאינך מטיל ספק בדבר – אמרתי – אך מפני מה פונה אתה אלי?

- מפני שאתה האיש העומד בראש הפעולה. עיניך הרואות, ידועים לי הדברים, למה נוציא זמן לריק בשיחות בטלות? ברצוננו לסייע בידיכם. ברצוננו להצטרף אליכם.

- מי אתם?

- אני והקאפו גאניאק.

- ושמיד?

- עלול להלשין.

לא אחת תהיתי על קנקנו של בז'אצקי. מעילו מבודר, מצנפתו שמוטה הצדה, עינו אחת מצומצמת, מהלך הוא על פני המחנה מעשה בעל-בית, מגלבו בידו תמיד, ומורה היתר לעצמו להכות באנשי המחנה. נשאה חן בעיניו אחת הנערות, הריהו יורד לחייה עד שזו נענית לו, אך שיהא מלשין לפני הגרמנים – לא שמענו.

- הגד נא – שאלתיו פתאום – מסוגל היית להרוג גרמני?

בז'אצקי לא מיהר להשיב.

- בשעת ההכרח – כן.

- וללא הכרח, סתם, כדרך שהם הורגים מאות ואלפים מאחינו ואחיותינו – היית יכול?

הוא החריש שעה קלה.

- מתקשה אני להשיב, לא נתתי דעתי לכך.

נו, עת לישון. לשום – הפסקתי השיחה וחזרתי למקומי.

ברי היה, שהקאפו עשויים להביא לנו תועלת מרובה, אך כלום רשאים אנו לבטוח בהם? כששאלתי את בז'אצקי אם מסוגל הוא להרוג גרמני, שקע במחשבות. בוגד היה משיב מייד, שהוא מוכן ומזומן לכל. מצד אחר, השד יודע מה כוונתו. קשה לרדת לשורשה של נשמה כזו. בלילה איחרנו, אני ושלמה, להירדם. נמצא לנו עניין לענות בו.

11 באוקטובר. בבוקר הגיעו פתאום לאוזנינו צעקות אימות, ותיכף לכן – יריות תת מקלעים. מייד נאסרה היציאה מן הסדנאות. שער המחנה הראשון הוגפו, המשמרות הוגברו בכל מקום. הצעקות והיריות נתרבו.

- מה קרה, לדעתך? – שאל שלמה – דומני, שהיריות נשמעות מן המחנה הצפוני. אפשר לא יכלו הבחורים לכבוש יצרם ונשאו רגליהם?

- לא. לא משם. יורים בסמוך יותר, במחנה השני. קולות נשים שומע אני, ודאי הגיעה רכבת. אך מה משמען של הירות?
עברה שעה ארוכה עד שקמה דממה.

רק בחמש לפנות ערב נודעו לנו פרטי המעשה.
הגיעה רכבת. משפשטו האנשים בגדיהם הבינו, כנראה, להיכן מוליכים אותם. ומרוב פחד נשאו רגליהם עירומים, אך לאן ינוסו? הרי הם כבר בתוך המחנה, והמחנה מגודר מכל צד. במרוצתם הגיעו לגדר, ושם קידמה את פניהם אש רובים ותת מקלעים. רבים מהם הפילו הכדורים, השאר נלקחו לתאי הגזים.
הפעם בערו המדורות עד שעה מאוחרת. בסערה עלו הלהבות לשמי הסתיו האפלים והטילו נוגה אימים על פני כל המחנה והרחק על סביביו. נאלמים מרוב הזוועה, התבוננו אל לשונות האש, בהן נשרפו גופותיהם של אחינו ואחיותינו המעונים.

12 באוקטובר. לעולם אזכור יום זה. שמונה-עשר מאנשי מחננו חולים היו זה כמה יממות. בבוקר נכנסה לצריף קבוצת גרמנים ופראנץ בראשה. פראנץ ציווה על החולים לקום על רגליהם. ברי היה: הללו נלקחים למיתה. בין השמונה-עשר הללו היה צעיר אחד מהולנד, שעמד בקושי על רגליו. שמעה אישתו, להיכן מובל בעלה, ומיהרה אחר הפלוגה.
- רוצחים! – התנפלה בקולי קולות על הגרמנים - יודעת אני להיכן מוליכים אתם את בעלי. קחוני גם אותי עמו. אינני רוצה – התשמעו? – אינני רוצה לחיות בלעדיו. רוצחים! מנוולים!
היא אחזה ביד בעלה, ותמכה בו צעדה עם הפלוגה – למוות.

בשעת ארוחת הצהריים הוסכם ביני לבין שלמה לכנס ב-9 בערב חבורת אנשים מצומצמת להתייעצות.
ההתייעצות נערכה בנגרייה. לקחו חלק בה: ברוך, שלמה, ראש חטיבת הנגרים יאנאק, ראשי החייטים יוואף, הסנדלר יעקב, מוניאק, אני ועוד שניים.
בחצר וליד שער המחנה הראשון הוצבו אנשים, להשגיח על התנועה ולהודיענו בשעת הצורך, שעלינו להתפזר.

קודם כל סיפרתי על שיחתי עם בז'אצקי וביקשתי מהחברים שיחוו דעתם, אם מן הראוי להכניסו לחברותנו. הכל סבורים היו, כי ייתכן וכי מן הראוי לעשות כן.
מוניאק הלך ובמהרה חזר בלוויית בז'אצקי.
- בז'אצקי – אמרתי – החלטנו להזמין להתייעצות שלנו. סבורני, כי מבין אתה, מה אחריות קבלת אתה עליך בעצם בואך לכאן. ניכשל, תהייה מן המוצאים להורג ראשונה.
- אני מבין - ענה בז'אצקי - אל תחששו.

- **ובכן בחורים, תוכנית היא:** קודם כל עלינו לחסל את קבוצת הקצינים, המנהלת את המחנה. מובן, אחד-אחד, ללא כל רחש, ובזמן קצר. סבורני, במשך שעה אחת, לא למעלה מכן, בזמן קצר מזה לא נשלים את המלאכה, והשהיית הפעולה כרוכה בסכנה. הגרמנים עלולים להבחין, שנעדר מי מהם, ולהקים רעש.
את משימת חיסול הקצינים יבצעו אנשים נבחרים מבין שבויי המלחמה הסובייטיים, שאני מכירם ויודע כי אפשר לסמוך עליהם. ברי שפעולה כזאת מצריכה אנשים אמיצים, נמרצים ותקיפים. רגע של היסוס, כישלון של אחד, עלולים להביא כליה על כולנו.

אחר הצהריים, בשלוש ומחצה, יוליך הקאפו בז'אצקי באמתלה מסויימת את שלושת האנשים, אשר אבחר, אל המחנה השני. שלושת אלה יחסלו את ארבעת ההיטלראים, העובדים שם. ברוך צריך להביא לידי כך, שהקצינים ייכנסו אחד-אחד לאולם, שבו יהיה אפשר להשמידם. כן עליו להשגיח, שמשעה שתחל השמדת ההיטלראים, לא יצא איש אל מחוץ למחנה. כל שינסה להקים רעש יש להשתיקו או לחסלו. עד ארבע יש לסיים את הפעולה במחנה השני.
בארבע ינתקו אנשים מיוחדים את קשר הטלפון מן המחנה השני אל עתודת המשמר.

את החוטים יש לנתק לידי שני העמודים ולהחביאם, כדי למנוע חידוש הקשר לאלתר.

בו ברגע פותחים אנו בהשמדת הקצינים במחננו, אחד-אחד מוזמנים הקצינים לסדנאות. בכל סדנה יעמדו שני אנשים מוכנים ומזומנים למלאכת ההשמדה. עד ארבע וחצי יש לסיים הכל. בארבע וחצי עורבים בז'אצקי וואניאק את כל אנשי המחנה בשורות, להוליכם כביכול לעבודה, והשדרה נעה לעבר היציאה. בשורות הראשונות צועדים אנשי המזרח שלנו, הקדמיים תוקפים את מחסן הנשק, השאר ממשיכים בתנועה ומחפים על ההתקפה, אשר תפסו נשק מדביקים את השדרה, רצים לפניה, מסלקים את משמר השער ומתקיפים את בניין המשמר. ייתכן, שיקדים המשמר לעמוד על המתרחש, בניגוד להשערותנו, ינתק בפנינו את הדרך לשער ויפתח אש בשני מקלעיו. טוב, אם נצליח לתפוס נשק, נפתח בקרב. אך שמא לא יעלה הדבר בידינו, עלינו להכין מראש מוצא אחר.

לא הרחק מן הנגרייה, בסמוך לגדר התיל, עומד בית הקצינים. יש להניח, שאפילו ממוקשת כברת השדה הסמוכה, אין בה אלא מוקשי איתות, שאינם מסוכנים. כאן, מאחורי בית הקצינים, יש לנתק את התיל. ההולכים ראשונים צריכים להשליך אבנים לפניהם. במקום שתיפולנה האבנים, יתפוצצו המוקשים ותימצא הדרך מפונה מהם לפחות בחלקה. **זו התוכנית.** אני ושלמה שקלנו אותה שקול וחזור. תוכניות טובות ממנה אין אנו מעלים בדעתנו. אתה יימלך כל אחד בלבו, אם יוכל לקיים כל המוטל עליו כראוי. מחר, בערב, ניועד שוב. זיכרו, חברים, שאינכם רשאים לגלות לאיש – לא לאח, לא לאישה ולא לידיד – דבר מכל שהוחלט כאן. ייכוח לא נערך. אחד-אחד נתפזרו האנשים.

בימים האחרונים שמתי לב, כי הזקיפים היוצאים למשמר מקבלים כל בוקר כדורים. איש-איש חמישה כדורים. ובשעת חילופי המשמרות מוסרים הם את הכדורים איש לרעהו. מכאן, שבשעה שהזקיפים אינם ניצבים על המשמר, אין בידיהם כדורים. ביקשתי לבדוק את הדבר והוסכם ביני לבין בז'אצקי, שלמחר ישלחני לשם מלאכת שיפוף אל צריף הזקיפים.

ב-13 באוקטובר, בעשר בבוקר, נתקבלה דרישה בנגרייה לשלוח מייד איש אל צריף הזקיפים, לשם תיקון הדלתות. יאנאק שלח אותי.

קודם כל עברתי בכל מחלקות הצריף ובדקתי את הדלתות. נכנסתי לחדר ריק, סגרתי מייד את הדלת, לבדקה כביכול, ופתחתי חיש מהרה אחד הארונות. בקרן זווית עמד רובה. הצצתי לתוך המחסנית – ריקה הייתה מכדורים. אשפת הכדורים המונחת על המדף אף היא הייתה ריקה והוא הדין הארון השני.

כשחזרתי לנגרייה עליתי לעליית הגג. ממנה נראתה היטב הסביבה שמעבר לגדר. משמאל לשערי המחנה הייתה מסילת הברזל, מאחוריה – התחנה ולהלן יער. גם מימין, מרחק חמש מאות מטרים – יער. קורות עץ מפוזרות היו בדרך. ממולנו עבדו פולנים, הסיעו עצים ברי היה – יש לרוץ ימינה.

בו בערב הוחלט: מחר, ב-14 באוקטובר, בורחים אנו מן המחנה.

14 באוקטובר היה יום שמש בהיר. בלילה חילקנו את הסכינים, שהוכנו בעוד מועד, וגם כמה עשרות גרזנים לא גדולים, שהכינו הנחים להזמנתנו ונוח להצניעם תחת כנפות הבגדים. הנצרכים ביותר קיבלו בגדים חמים. אימתי וכיצד אנו מסתלקים, לא ידעו אלא המנהיגים.

אני עבדתי בסניף של הנגרייה. מן החלונות נראתה חצר המחנה הראשון מראשיתה ועד סופה. בצריף הסמוך עבד שלמה עם חבורה של עשרים איש, שנבחרו לכך במיוחד: הם התקינו אצטבות משרד. הוסכם לאמור:

בארבע יבוא האונטארשארפירר בארג אל המתפרה למדוד חליפתו. בארבע ורבע יגיע לתכלית זו עצמה ראש משמר המחנה. ראש המחנה השלישי גאטצינגאר

והאובארשארפיראר גרייטשט יהיו בארבע בסנדלרייה. אל צריפי שלי עתיד לסור פראנץ לבדוק את הארונות. האונטארשארפיראר פרידריך גאולשטיך יבחן באותה שעה את עבודתו של שלמה. ארבעה קצינים יחסל ברוך במחנה השני. גם השאר יוזמנו באמתלות שונות אל הסדנאות.

החברים, שעתידיים היו להוציא לפועל את החיסול, עבדו כולם באותו יום עם שלמה. הוא שלחם אחד-אחד אלי, ואני קבעתי לכל איש את משימתו. ראשון בא קאלימאלי.

שם משפחתו האמיתי היה, כאמור, שובאיאב. בשנת 1940 סיים חוק לימודיו במכון למהנדסי תחבורה ברוסטוב. בחור כבן עשרים וחמש, גבה קומה, תמיר, שיער ראשו שחור ומסולסל במקצת. ממעט בדיבור, פשוט, חזק, חבר טוב.

- עימך פטור אני מלהרבות דברים – אמרתי לו – אתה ומוניאק הולכים אל מתפרת החייטים. קח עימך מקצועה, מפסלת וגרזן. זכור, יש לעשות את המלאכה באופן שלא יוציא הגה מפיו. - מובן.

- לך, איפוא, הנני מאחל לך הצלחה.

דומם לחצנו איש יד רעהו. הוא הלך לו. ביקשתי ממנו שישלח אלי את ציבולסקי. ציבולסקי היה איש אגן-הדון, עגלון, גבר חסון, בעל קומה, כבן שלושים וחמש, טוב לב ועליז, פטפטן במקצת. דברים הרבה אנושים היינו להעלים ממנו. אך כל משימה שהיה מקבל עליו היה מקיים.

- בוריס – אמרתי לו – יחד ישבנו במרתף. מיטיב אני להכירך מכולם. מוטלת עליך הקשה במשימות. עימך ילכו מיכאל ובאנו. בז'אצקי יבוא לקחתכם ויעבירכם אל מחנה השני, אל ברוך. קחו עימכם גרזנים. בוריא, תן דעתך להלום ראשונה, עליך להפיח אומץ בלבד האנשים; אם יירך לב אחד ההולכים עימך, החליפהו באחר. מלאכה כגון זו אין לכפות על שום איש.

- תנוח דעתך עליך, סאשא. אין אנו מחכים אלא לאות.

- אל תשכח לקחת מן ההרוגים את אקדחיהם: לך והצלח. מן ההכרח שנצליח.

בשתיים בא האונטארשארפיראר ואלטר ריבא אל המחנה הראשון, קרא את בז'אצקי ועוד שלושה אנשים והולכים עימו.

הדבר הטיל בנו התרגשות מרובה. הלה היה מזויין בתת מקלע, ובדרך כלל מובילים היו את האנשים לעבודה בלא תת מקלעים. מה אירע, איפוא?

תלינו עניין זה במאורע, שאירע שעה קודם לכן, והוא שהגביר את חרדתנו. יאנאק לבש בבוקר את חליפתו הטוב ביותר. האנשים יברחו בחוסר כל, מן הראוי איפוא שייטלו עימהם לפחות את מיטב חפציהם. ראהו פראנץ ואמר:

- חתונה עורך כאן מישוה, שהתקשטת כדי כך? מיהרתי אל יאנאק, לנגרייה.

- לברר מייד לאן נלקח בז'אצקי.

- כיצד?

- ענייך הוא. עליך, שהינך מפקד פלוגת עבודה, ייקל לברר את הדבר.

עברה שעה של מתיחות איומה; לא ידענו מה נכון לנו.

בשלוש בא הקאפו גאניאק והודיע כי בז'אצקי נלקח אל "המחנה הצפוני" לפקח על סדירת עצים, וכיוון שיצאו ללא משמר, לקח עימו המפקד תת מקלע.

- היודע אתה – שואל אני – כי בז'אצקי חייב היה להוליך כמה אנשים למחנה השני? - יודע.

- עכשיו תוליך אותם אתה.

- לא ייתכן הדבר. אין אני רשאי להיכנס לשם.

- שומה עליך, תאמר, כי בז'אצקי איננו, וכי יש לבצע שם איזו פעולה, תמציא משהו.

- מוטב שנדחה את הדבר למחר, עד שישוב בז'אצק.

אך ברי היה, שאין להשהות את הדבר אפילו יום אחד, אף כי ההכנות נערכו בחוג מצומצם, הרגישו הכל, כי במהרה עתיד ליפול דבר.

אך היה טעם נוסף לחפזוננו. גומארסקי עמד לחזור. פראנק, על כל תעלוליו, זאטוט היה לעומתו.

- לא – פקדתי על הקאפו – מחר עלולים אנו להחמיץ את השעה. נדברנו, הסכמת, להתחרט בעניין כגון זה – לא ייתכן. תעשה כפקודתי.

בשלוש ועשרים נכנס גאניאק לצריפו של שלמה, ואני ראיתי מן החלון, כי הוא וציבולסקי, ושניים אחרים עימם, יוצאים אל המחנה השני.

האונטארשארפיראר ארנסט בארג הקדים לבוא בסוסו אל המתפרה. ירד מעל הסוס, הניח המושכות ונכנס פנימה.

בפנים נתגלגלו הדברים, כפי שנמסר לי אחר כך, כלהלן: כשנכנס האונטארשארפיראר קמו הכל, כרגיל, על רגליהם. שובאיאב קרב אל קצה השולחן. ליד רגל השולחן, בפינה, מונח היה הגרזן מחופה בחולצה. הגרמני התיר חגורתו והניחה עם האקדח על השולחן. פשט מעילו העליון. מייד קפץ אליו יוזאף החייט ובידו החליפה למדדה. גאניאק התקרב אל השולחן, למען יוכל לחטוף בשעת הצורך את האקדח. יוזאף היפנה את הגרמני עורף לשובאיאב, כביכול לצד האור. **בו ברגע הלם שובאיאב בעורף הגרזן בראשו של ההיטלראי.** הלה נתן קולו בצעקת זוועה... הסוס העומד בחוץ נתחלחל וזקף אוזניו. המהומה השנייה שיתקה את ההיטלראי לנצח. הגופה הוטמנה תחת המיטה וכוסתה בחפצים. כן נמחו וכוס כתמי הדם שעל הרצפה.

תכף לכן בא במרוצה שובאיאב לצריפי.

- הא לך!

והוא מסר לי את אקדחו של הגרמני.

- מעתה, ואפילו רוצים אנו, שוב אין אנו יכולים לחזור בנו, תודה, קאלימאלי.

התחבקנו ו התנשקנו. הוא נחפז לשוב. הלקוח השני עתיד היה להגיע במהרה למתפרה.

- מהר! כיצד התנהגו שאר הבחורים?

- להפליא.

שובאיאב חזר למקומו. כעבור עשר דקות נכנס למתפרה אובארשארפיראר הארבארט האילים.

הוא לא יצא עוד משם. מוניאק הכריעו מייד לכניסתו.

בארבע בדיוק בא, כמוסכם, מפקד המחנה השלישי, גאטצינגאר, אל הסנדלרייה. ארקאדי וייספאפיר עסוק היה בתיקון שרפרף, גרישא עמד ליד הדלת.

לבו של מלאך החבלה טוב עליו.

- יום שמש היום, חם, נעים – פטפט – המגפיים מוכנים?

- בבקשה – הגיש לו יעקב את המגפיים – ימדדם.

- הי, יעקב – דיבר הנאצי תוך כדי מדידת המגפיים – בעוד חמישה ימים נוסע אני לגרמניה. עליך לתפור זוג סנדלים לאישתי. זכור!

- אני תקווה, כי עבודתי תניח דעתה של רעייתי – ענה יעקב.

כאן הלם בו ארקאדי בגרזן, את הגווייה גררנו ברגליה לאחת הפינות וכיסינו אותה בסמרטוטים, שפכנו בחיפזון חול על הדם. האובארשארפיראר גריישוט נראה קרב ובא לסנדלרייה, לקבל הזמנתו.

בארבע ורבע חזר ציבולסקי מן המחנה השני. מרוגש היה, אך מושל ברוחו.

- כל הארבעה הלכו לעולמם – הודיע – גם קשר הטלפון נותק במקום הראוי. מן המחנה השני אין מניחים לאיש לצאת. ברוך משגיח שם על הסדר. הוא מבקש שנודיעהו בעוד מועד, מתי יהיה עליו להוציא את האנשים.

- היכן האקדחים?

- שניים נשארו שם, אחד בידי, אחד בידי מיכאל.

- בסדר, חזור לפי שעה אל הצריף, אל שלמה.

בארבע וחצי חזרו מן "המחנה הצפוני" בז'אצקי וחבורתו. אותה שעה הופיע בחצר האונטארשארפיראר גאולשטיך. שלמה יצא אליו במרוצה.
- סגן המפקד, אין אני יודע כיצד להמשיך בהתקנת האצטבאות. זקוק אני להוראותיו. האנשים עומדים בחיבוק ידיים.
הגרמני שם פעמיו לצריף, ואחריו הקאפו שמיד. כראותי אותו, מיהרתי מייד אל בז'אצקי.
- סלק מכאן את שמיד. אסור שייכנס לצריף.
בז'אצקי אחז בידו של שמיד.
- אל תלך לשם – אמר לו.
- וכי מה?
- אם רצונך להישאר בחיים, אל תתערב. כמעט כל הקצינים כבר נהרגו. האנשים עוקבים אחר כל תנועותיך. אל תתערב, השמעת?
באימה האזין שמיד לדברי בז'אצקי; שפתיו רטטו, והוא לא יכול להוציא הגה מפיו.
בינתיים חוסל בפנים הנאצי. שלמה עצמו הכריעו. שלמה, גם הגוף והצנום, הלם אחת בפי הגרזן בעורפו ולא הוסיף.

הגיעה השעה לתת אות, אך פראנץ עדיין היה בחיים. הוא לא מהיר לבוא לבדיקת הארונות, כפי המדובר. הוא ביקר בחצר, אך לסדנה לא נכנס. ראש הנהלת המחנה עדיין לא חוסל.
הגיעו פחחינו ובידיהם צינורות פח. בצינורות הביאו שישה רובים וכדורים. אחת הנערות הביאה כדורים לאקדחים ממעון הקצינים ההרוגים. הגיעה ידיעה, **כי אנגל, מסגר מלודז, המית במוסך, שבו עבד ביום ההוא, את האונטארשארפיראר ואלטר ריבא. הגרמני נכנס למוסך בתת מקלע. חשד נכנס לליבו של אנגל, והוא המיתו בעודו בפתח.** ברי היה, כי המעשה במוסך ייוודע במהרה. אסור להמתין, אך מה יהיה על פראנץ?
- ייקחנו השד - אמר שלמה - במוקדם או במאוחר יחלקו לו את מנת העופרת - המגעת לו, עת להסתלק. חבל על כל דקה.

רגע עמדנו מאזינים. במחנה שררה דממת מוות. פקדתי על בז'אצקי לתת את האות. קול שריקה חד פילח את הדממה. שלמה שלח בחור אחד אל המחנה השני, להודיע כי הגיעה העת להסתלק.
מעברים התחילו אנשים נוהרים.

מלכתחילה הוקצו 70 איש, כמעט כולם שבויי מלחמה סובייטיים, להסתערות על מחסן הנשק. לפיכך תפשו בשדרה את השורות הקדמיות. אולם ההמון, שאך שיער כי עתיד ליפול דבר, ולא ידע אימתי וכיצד, התחיל להידחק ולהידחק, משעמד ברגע האחרון על המתרחש. כל אחד חשש להישאר מאחור ונדחף קדימה. כך הגענו בערבוביה לשער המחנה הראשון. כאן יצא לקראתנו מפקד המשמר, גרמני מחבל הוולגה.

- הי, ייכנס הרוח באמכם! שמעתם את השריקה, למה תידחקו כעדר? התייבבו בשלשות! גרזנים אחדים נשלפו בבת אחת, **כאילו על פי פקודה, מתחת לכנפות הבגדים והורדו על גולגולתו.**

ההתקפה על מחסן הנשק לא הצליחה; אש תת מקלעים חזקה חסמה בפנינו את הדרך, רוב האנשים הסתערו אל היציאה המרכזית, מעכו את הזקיף, ובירותם ברובים המועטים שבידיהם, ברגמם באבנים את הפאשיסטים שנזדמנו לפניהם ובשפכם חול לתוך עיניהם, יצאו מן השער ורצו לעבר היער.
חבורה אחת פנתה שמאלה. ראיתם פורצים את התיל. אולם מכאן ואילך היה עליהם לחצות שדה מוקשים שרחבו 15 מטרים. שם וודאי ניספו רבים מהם.

אני ומקצת מן האנשים פנינו אל בית הקצינים, ושם פרצנו לנו מעבר בגדר התיל. השערתי, כי השדה מאחורי בית הקצינים אינו מבוקש, נתאמתה. לא הרחק מן הגדר נפלו שלושה מאיתנו, אך ייתכן כי לא חללי מוקשים אלא חללי כדורים היו, שכן מכל עבר ניתנו עלינו יריות מפעם לפעם.

הרי אנו מעבר לגדר, מעבר לשדה המוקשים. כבר עברנו כמאה מטרים. עוד מאה מטרים.. יש למהר. למהר ולעבור את הרצועה החשופה, בה גופך גלוי לעיני רודפך, מופקר לכדוריהם. מהר, מהר, אל היער, לחסות בעצים... והנה הנני בצלם. עמדתי לשאוף רוח והפכתי פניי לאחורי, גברים ונשים נחשלים רצו, קרבו שחוחים ליער.

קשה לומר בדיוק, כמה אנשים קיפחו חייהם בשעת הפריצה. רובם נחלצו מן המחנה. רבים נפלו ברצועת הקרחה שבין המחנה ליער. הוחלט בשעתו, שלא נתעכב ביער אלא נתפזר חבורות-חבורות קטנות לעברים ונמשיך במרוצה. היהודים הפולנים פנו מערבה, לעבר חאלם. אלה שמעו את לשון האוכלוסים ודרכי הסביבה נהירות היו להם. אנו, אנשי ברית המועצות, פנינו מזרחה. ביותר נמצאו חסרי ישע היהודים ההולנדיים, הצרפתים והגרמנים, אשר לא יכלו לדבר אל איש דבר בכל השטח הענקי שמסביב.

יריית הרובים ותת המקלעים, שעדיין נמשכה שעה ארוכה מאחורינו, שימשה לנו הוראת כיוון. ידענו, כי שם המחנה, קשר הטלפון מנותק היה, ופראנק לא יכול להזעיק תגבורת. קימעה-קימעה נתרחקו היריות, ולבסוף נדמו. היום החשיך, ומימין חזרו ונשמעו יריות, לפי שעה מרוחקות ועמומות. נסתבר, שיצאו לרדוף אחרינו. האנשים הרגישו בי שנתעכבתי. ניגשו אלי בוריס ציבולסקי, ארקאדי ווייספאפיר.

הצעתי להמשיך בהליכה כל הלילה. בשורה עורפית. אני בראש, מאחוריי ציבולסקי, ארקאדי בסוף השורה. אין מעשנים, אין משוחחים, אין מפגרים, אין רצים בראש. משתטח ההולך בראש, משתטחים כל השאר. נראה זיקוק, משתטחים מייד. יש למנוע בהלה, ויהי מה.

יצאנו מן היער. כשלושה קילומטרים עברנו בשדה פתוח. כאן חסמה לפנינו את הדרך תעלה שרוחבה 5 – 6 מטרים. התעלה עמוקה הייתה ואי אפשר היה לחצותה ברגל. הפסענו לאורך התעלה. פתאום הרגשתי, במרחק 50 מטרים בערך, בקבוצת אנשים. מייד השתטחנו לארץ. ארקאדי נצטווה לברר מי האנשים. בתחילה זחל על בטנו, אך במהרה קם ומיהר את הקבוצה. כעבור כמה דקות חזר. - סאשא, אלה הם אנשינו. מצאו קורות עץ וצולחים את התעלה. קאלימאלי בקבוצה. בקורות צלחנו את התעלה.

שלמה נפצע עוד לפני שנכנס ליער. אף על פי כן רץ כשלושה קילומטרים, ולא יכול עוד לעמוד על רגליו. ביקש שימיתו בירייה. הפולנים מיאנו לעזבו. מה מרה הבשורה, מה גדול הצער! נחלץ מן המחנה, ובדרכו לחופש כורע תחתיו אין אונים. כאחים היינו. במה לא דיברנו בתא, בשכבנו זה סמוך לזה. שכלו הישר, שלוות רוחו, אומץ לבו, נאמנותו סעדוני בשעות קשות ביותר. את ההתקוממות במחנה הכינונו יחד; בו היינו נועצים בכל עניין של מה בכך ובכל עניין חשוב ביותר. מה היה בסופו? העוד נקבל ביום מן הימים פריסת שלום ממנו?

עתה כבר היינו חבורה של 57 איש. עברנו עוד כחמישה קילומטרים. לאוזנינו הגיע שאון רכבת עוברת. לפנינו השתרע שטח גלוי ורחב ידיים, מגודל שיחים נמוכים. עמדנו מלכת. קרבה שעת הדמדומים, וברי היה שכאור הבוקר יצאו לחפשנו. החורשות במקום זה אינן עמוקות וניתן לסרקן בנקל. נמלכנו בציבולסקי ובשובאיאב. הוחלט, להתפזר בין השיחים,

דווקא משום שהשטח גלוי וסמוך למסילת הברזל, ואיש לא יעלה בדעתו לחפש אותנו כאן. אלא שעלינו להסוות עצמנו כראוי, לשכב ללא ניע וללא הגה. קודם כל שלחתי כמה אנשים לבדוק בזירות את השיחים מרחק הגון מכל עבר. אחר כך השתטחנו כולנו ביניהם.

הבוקר אור. גשם קל טפטף. עתה, לאור היום, יכולנו להתבונן כה וכה כראוי. ארקאדי ובוריס צ'יבולסקי פנו ל עבר אחד, אני ושובאיאב – לעבר אחר. עברנו כ-500 מטר והגענו לשדה ריק. באופק, מרחק כמה קילומטרים מאיתנו, נראה יער. חזרנו למקומנו ושכבנו לפוש. כעבור חצי שעה הופיעו ציבולסקי וארקאדי. סיפרו: מרחק מאה מטרים בערך מכאן עוברת מסילת הברזל. מימין, מרחק קילומטר בערך, נמצאת התחנה. בסמוך יותר עובדים פולנים ללא משמר, חוץ מזה לא ראו דבר.

בסמוך יותר למסילת הברזל הצבנו שני אנשים מוסווים כהלכה, להתחקות על התנועה בסביבה. מדי שלוש שעות נתחלפו המשמרות. כל היום טסו אווירונים מעל לראשינו. שניים הנמיכו טוס מעל לשיחים, שבהם חסינו. לאוזנינו הגיעו קולות הפולנים העובדים ליד מסילת הברזל. אנשינו שכובים היו כצמודים לקרקע, מכוסים ענפים, ולא משו ממקומם עד שהחשיך היום.

ככה עבר היום הראשון לחירותנו, הוא ה-15 באוקטובר 1943.

רד הערב. אך זה קמנו ממקומותינו, והנה שני אנשים באים לקראתנו. נעים בזירות מרובה, הבינונו שאנשינו הם. נתברר, כי הגיעו לבוג, ועתה הם חוזרים משם.

- מפני מה לא צלחתם את הנהר?

סיפרו לנו, לא הרחק מן הנהר נכנסו לחווה. שם נודע להם, כי בלילה הגיעו לחוף חיילים הרבה, ואלה שומרים בהקפדה על מעברות הנהר.

המשכנו בדרכנו בשורה, כסדר יום-אתמול: אני וציבולסקי בראש השורה, שובאיאב וארקאדי בסופה. עברנו כחמישה קילומטרים ונכנסנו ליער. כאן עמדנו מלכת.

לא היה טעם להמשיך בחבורה גדולה כגון זו. בולטים היינו לעין. כן מן הנמנע היה לספק מזון לאנשים מרובים כל כך. לפיכך נתפלגנו לקבוצות קטנות, וכל חבורה פנתה לעברה.

קבוצתי כללה תשעה אנשים, ביניהם שובאיאב, בוריס ציבולסקי, ארקאדי וייספאפיר, מיכל איצקוביץ', סמיון מאזורקאביץ'.

מגמת פנינו הייתה מזרחה. כוכב הציר היה לנו למורה דרך. הלילות היו מכוכבים. משימתנו הראשונה הייתה צליחת הבוג. לשם כך מן הצורך היה למצוא את המקום המתאים ולקבוע את השעה המתאימה. בחוות שקטות נידחות היינו משיגים מזונות ומקבלים ידיעות והוראות. הוזהרנו, היכן מקומות שיש לעקפם, היכן מוטב להמתין, שכן ממחנה סוביבור, הוא מחנה תאי הגזים, נמלטו העצורים, והגרמנים הפכים עכשיו את כל הסביבה.

יצאנו אל חוות סטאבקי, מרחק קילומטר וחצי מן הבוג. כל היום עשינו ביער. לפנות ערב נכנסנו שלושה לאחת החוות. השאר נשארו בחוץ, להודיע בעוד מועד שמא עלינו להסתלק. בבית דלקה עששית. לפני השולחן עמד צעיר כבן 28, שיערו בהיר וארוך, והוא שמוט על מצחו הלבן. כפתורי כותנתו מותרים, סרבליו רחבים, רגליו יחפות והוא עומד לפני השולחן ומקצץ עלי טבק. אצל התנור ישב זקן. בפינה מרוחקת מימין הייתה משתלשלת מן התקרה עריסה ובתוכה תינוק. אישה צעירה לוחצת ברגלה על גבי חבל, נענעה דומם את העריסה וטוותה בשעת מעשה.

- ערב טוב. המותר להיכנס?

- היכנסו – ענה הצעיר ברוסית צחה.

- בעלת הבית, כסי החלונות – הציע בוריס.

- אפשר – ענתה וקמה ממקומה.

- שבו לכם – קרא הזקן.

ישבנו, אנשי הבית החרישו.
- אולי יודעים אתם, היכן ניתן לצלוח את הבוג? – שאל שובאיאב.
- אינני יודע – ענה הצעיר.
- אתה, אבא – פניתי אל הזקן – הרי ותיק אתה במקום, ויודע אל נכון. אומרים שבסמוך לסטאבקי המים רדודים ואפשר לצלות.
- אם אמרו לך, נהג וצלח. אנו, אין אנו יודעים. אין אנו הולכים אל הבוג, גם אסור לנו ללכת שמה. שבו, הינפשו. אין אנו מרגישים אתכם, אך אין אנו יודעים דבר.
השיחה נמשכה כשעה. סיפרנו להם כי ברחנו מן השבי וברצוננו להגיע לבתינו, מי לחבל הדון ומי לרוסטוב אין טעם לפחד מפנינו.

- שמעו נא, חברים – פתח ואמר הצעיר לאחר שתיקה ממושכה – אני אראה לכם את המקום. לא אביאכם עד הנהר, אך אורה לכם את הדרך. עליכם לדעת: מרובים משמרות החוף. עצירים ברחו מאחד המחנות, לא הרחק מכאן, מחנה שבו מתקנים סבון מגופות אדם. עכשיו הופכים הגרמנים את הסביבה. לנו לכם. אם ישחק לכם המזל, תעברו בשלום. מאחל אני לכם הצלחה מקרב לב. אך אם תיכשלו, אל תביאו כליה עלי.
- תנוח דעתך עליך, איש טוב, ידיד. לא נסגירך בשום פנים. אך במה נודה לך? "תודה" על עזרה כגון זו אינה ולא כלום. אין מילים בפנינו. הבה ונלך, כל עוד לא עלה הירח.
- חכו – אמרה האישה הצעירה – אתן לכם לחם צידה לדרך.
הודינו לבעלת הבית ונפרדנו מן הזקן. הוא בירכנו באות הצלב.
היה הדבר בלילה, אור ליום 20 באוקטובר 1943. שוב דרכו רגלינו על אדמת ברית המועצות, ואף כי עדיין שררו בזה הגרמנים, מדומה היה לנו שהאוויר כאן שונה הוא, צח יותר, הדרכים, האילנות, השמיים – קרובים יותר ללבנו, רוחשים ידידות לנו.
ב-22 באוקטובר נפגשנו בסביבת בראסט בראשונה עם הפרטיזנים של הפלוגה על שם החבר וורושילוב. [10]

אחרית דבר

הפיקוד הגרמני קיבל באיחור את ההודעה על מרד האסירים היהודים בסוביבור בשל ניתוק קווי הטלפון. עובדה זו עוררה בהלה רבה במפקדות הגרמניות. בהודעה נאמר ש-300 אסירים ברחו לכיוון נהר בוג וקיימת סכנה שהם יתחברו לפרטיזנים. בעקבות האזעקה נשלחו למחנה עוד באותו לילה כוחות גרמנים גדולים. וכ-150 אוקראינים. בנוסף להם הופעלו 2-3 מטוסי סיור, שעקבו אחרי הנמלטים בשדות וביערות. ההתקוממות בשטח המחנה דוכאה במהירות, אך החיפושים בסביבה נמשכו למעלה משבוע. לאחר מועד זה המשיכה רק פלוגת פרשי המשטרה בפעולות הסריקה.

בשבוע שלאחר הבריחה נתפסו חיים או נורו למוות 100 מתוך 300 הבורחים, כ-200 הצליחו להימלט. אך למרות ההצלחה היחסית, לא זכה הרוב המכריע מבין הבורחים לראות את יום השיחרור. חלק נתפסו ונהרגו בשלבים מאוחרים יותר ואחרים נהרגו כלוחמים בשורות הפרטיזנים. על פי הערכה רק כ-50 מכלל בורחי סוביבור זכו להגיע ליום השיחרור. פלדהנדלר נהרג לאחר השיחרור על ידי אנשי ימין פולניים.

ימים אחדים לאחר פרוץ המרד, ב-20 באוקטובר 1943, הובאו למחנה לשם השמדה אחרוני יהודי טרבלינקה.

אחרי המרד החליטו הגרמנים לחסל את המחנה וביטלו את התוכנית להופכו למחנה ריכוז.

בסוף 1943 פורק המחנה לחלוטין, השטח נחרש ונזרע, במקומו הוקמה חווה חקלאית, ובה יושב אוקראיני משוערי המחנה. בקיץ 1944 שוחרר האזור בידי הצבא הסובייטי והצבא הפולני העממי.

מ-6 בספטמבר 1965 עד 20 בדצמבר 1966 נערך בהאגן (Hagen) שבגרמניה המערבית משפטם של 11 אנשי ס"ס ששירתו בסוביבור. במהלך המשפט התאבד אחד הנאשמים, נאשם אחד נידון למאסר עולם, חמישה נידונו לתקופות מאסר של שלוש עד שמונה שנים וארבעה זוכו.

השטח של מחנה סוביבור היה לאתר הנצחה לאומי והוקמה בו אנדרטה לזכר הקורבנות.

ביבליוגרפיה

- ארד יצחק: **מבצע ריינהארד- בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה**, עם עובד, תשמ"ח-1988.
- ארד יצחק: **סוביבור**, אנציקלופדיה של השואה, כרך ד, ספרית פועלים, תש"ן-1990, ספרית פועלים, תש"ן-1990, עמ' 843-847.
- איליה ארנבורג, וסילי גרוסמן: **"הספר השחור"**, הוצאת עם עובד, תשנ"א-1991,
- בהיר משה, **המרד הגדול בסוביבור**, תל-אביב, הוצאת מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, תשל"ג-1973.
- בסוק משה, צוקרמן יצחק [עורכים]: **ספר מלחמות הגטאות** בין החומות, במחנות וביערות, הקיבוץ המאוחד, תשט"ז-1956.
- היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **עדות**, כרך ב, מרכז ההסברה, תשכ"ג-1963 עמ' 1027-1054.
- פיצ'ורסקי (סאשה) אלכסנדר: **המרד בסוביבור**, ילקוט מורשת י' תשכ"ט-1969, עמ' 7-33.
- נוביץ' מרים: **סוביבור מחנה האבדון והמרד**, בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ט 1979.
- פרייברג דב: **שריד מסוביבור**, הוצאת המחבר תשנ"ח - 1988.
- קלויזנר ישראל [עורך]: **מפרשת השואה, ג-ד, מחנות ההשמדה בפולין**, ועד ההצלה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל/ראובן מס [אופק], תש"ז-1947.

מראי מקומות

* תמונת שער הביטאון מארכיון בית לוחמי הגטאות

1. ארד יצחק: **סוביבור**, אנציקלופדיה של השואה, כרך ד, עמ' 843-847.
2. ארד יצחק: **סוביבור**, אנציקלופדיה של השואה, כרך ד, עמ' 844.
3. נוביץ' מרים: **סוביבור מחנה האבדון והמרד**, עמ' 26-44.
4. נוביץ' מרים: **סוביבור מחנה האבדון והמרד**, עמ' 44-57.

5. קלויזנר ישראל [עורך]: מפרשת השואה, ג-ד, מחנות ההשמדה בפולין, עמ' 215-222.
6. קלויזנר ישראל [עורך]: מפרשת השואה, ג-ד, מחנות ההשמדה בפולין, עמ' 222-228.
7. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: עדויות, כרך ב, מרכז ההסברה, תשכ"ג-1963 עמ' 1027-1054.
8. ארד יצחק: מבצע ריינהארד- בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה, עמ' 51.
9. ארד יצחק: מבצע ריינהארד- בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה, עמ' 50.
10. בסוק משה, צוקרמן יצחק [עורכים]: ספר מלחמות הגטאות בין החומות, במחנות וביערות, עמ' 539-556.